

Opracowanie zbiorowe
pod redakcją Sławomira Jędrzejewskiego

Rachunkowość wczoraj i dziś - wybrane problemy

Rachunkowość wczoraj i dziś – wybrane problemy

SIZ

wydawnictwo

Łódź 2017

Autorzy:

Sławomir Jędrzejewski, Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości,
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26, e-mail: wzrach@uni.lodz.pl

Natalia Ronowska, Anastazja Jędrzejewska, Ewa Bartnicka – studentki pierwszego roku studiów drugiego
stopnia kierunku Finanse i Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki

Marlena Urbaszek, Ewelina Gajdka, Adrianna Jaśkowiak, Mateusz Kowalczyk, Angelika Bogusz,
Paulina Kuzaj – absolwenci studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania,
Uniwersytet Łódzki

Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania
Katedra Rachunkowości
90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26
e-mail: wzrach@uni.lodz.pl

Pod redakcją Sławomira Jędrzejewskiego

Recenzent: dr hab. Marian Walczak, prof SAN

Autorzy serdecznie dziękują Pani Monice Poradeckiej i Panu Mateuszowi Poradeckiemu
za zrozumienie i szybkie opracowanie redakcyjne i graficzne.

Projekt typograficzny, skład i łamanie
Mateusz Poradecki

Redakcja językowo-stylistyczna i techniczna
Monika Poradecka

© copyright by Authors and for this edition by Wydawnictwo SiZ, Łódź 2017

Utwór udostępniany na licencji No Derivative Works (ND), wraz z zezwoleniem na kopiowanie, wydruk,
dystrybucję, wyświetlanie tylko dokładnych (dosłownych) kopii Utworu, przy czym niedozwolone jest jego
zmienianie i tworzenie na jego bazie pochodnych.

ISBN 978-83-65766-06-9

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część 1

Rachunkowość jako system informacyjny jednostek
gospodarczych – istota i kluczowe elementy

Rozdział 1

Geneza i istota systemu rachunkowości	11
--	-----------

Sławomir Jędrzejewski

Rozdział 2

Polityka rachunkowości kreatywnej a oszukańcza księgowość	23
--	-----------

Natalia Ronowska

Rozdział 3

Rachunek zysków i strat jako kluczowe sprawozdanie finansowe	35
---	-----------

Marlena Urbaszek

Rozdział 4

Rezerwy jako kluczowa kategoria determinująca rzetelny obraz jednostki gospodarczej	51
--	-----------

Ewelina Gajdka

Część 2

Historyczny wymiar systemu rachunkowości – wybrane zagadnienia

Rozdział 5

Zakres prezentowanych elementów w sprawozdaniach finansowych od początku XIX wieku do 1939 roku	63
--	-----------

Adrianna Jaśkowiak

Rozdział 6	
Jednolite unormowania zasad sporządzania bilansów i ich wpływ na jego jakość informacyjną	77
Ewa Bartnicka	

Rozdział 7	
System rachunkowości stosowany w wybranych łódzkich zakładach włókienniczych w latach 1901–1939	89
Mateusz Kowalczyk	

Część 3	
Rachunkowość wybranych podmiotów i jej wykorzystanie w szczególnej sytuacji	
Rozdział 8	
Rachunkowość podmiotów leczniczych jako szczególnych jednostek gospodarczych	103
Anastazja Jędrzejewska	

Rozdział 9	
Rachunkowość spółdzielni mieszkaniowych	115
Angelika Bogusz	

Rozdział 10	
System rachunkowości i jego wykorzystanie w ocenie skuteczności polskich modeli prognozowania upadłości przedsiębiorstw	125
Paulina Kuzaj	

Zakończenie	141
-------------	-----

Wstęp

Rachunkowość może być uznana za najbardziej rozbudowany system informacyjny jednostki gospodarczej. Nie jest również przesadzone stwierdzenie, iż stanowi ona jedno z najstarszych zjawisk w dziejach gospodarki światowej. Uznaje się, że jej powstanie – związane z rolą informacyjną i rozliczeniową – było odpowiedzią na potrzeby ewidencji zdarzeń gospodarczych i ułomność ludzkiej pamięci. Mimo że rachunkowość we współczesnym rozumieniu powstała kilka wieków temu, jej cele są bardzo trudne do określenia, a analiza wielu definicji rachunkowości prowadzi do wniosku, że jest różnie rozumiana. W rzeczywistości różnice w rozumieniu systemu rachunkowości podkreślają jedynie jego złożoność. Istotne jest jednak to, że niemal w każdej współczesnej definicji rachunkowości podkreślana jest jej funkcja informacyjna. Odpowiednio dobrana informacja ma ogromne znaczenie w zarządzaniu przedsiębiorstwem, gdyż – prawidłowa i aktualna – stanowi podstawę poprawnego funkcjonowania przedsiębiorstwa i podejmowania decyzji na wszystkich szczeblach zarządzania. Informacja dostarczana przez rachunkowość powinna zatem odpowiadać potrzebom jej odbiorców, ponieważ tylko wtedy będzie ona mogła spełnić swoją rolę w działalności gospodarczej przedsiębiorstwa.

Celem monografii jest zaprezentowanie rachunkowości jako systemu informacyjnego, etapów jej powstawania i rozwoju oraz możliwości wykorzystania w specyficznych jednostkach gospodarczych i sytuacji szczególnej, jaką jest upadłość.

Niniejsze opracowanie stanowi zbiór tekstów autorstwa studentów Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego i pracownika naukowego tego wydziału. Genezą jego powstania była chęć lepszego poznania studiowanego kierunku oraz prezentacja – szerszemu gronu odbiorców – wyników badań prowadzonych na potrzeby prac dyplomowych, co może spowodować większe zainteresowanie rachunkowością studentów młodszych roczników.

W pierwszej części autorzy ukazali rolę i znaczenie rachunkowości w prezentacji rzetelnego obrazu jednostki gospodarczej. Przedstawiono w niej istotę i genezę systemu rachunkowości oraz wybrane jego elementy – politykę rachunkowości, sprawozdanie finansowe oraz kategorię rezerw – i ich znaczenie nie tylko w rzetelnej prezentacji obrazu podmiotów gospodarczych, ale też w kreowaniu tego obrazu. Zaprezentowano również rachunek zysków i strat jako kluczowy element sprawozdania finansowego, zawierający informację o efektach działalności podmiotu gospodarczego.

W drugiej części przedstawiono wyniki badań wybranych aspektów historii rachunkowości i jej produktów w postaci sprawozdań finansowych, ze szczególnym uwzględnieniem bilansu, który uznano za element sprawozdania finansowego stanowiący przejaw kluczowej zasady rachunkowości – zasady bilansowania. Badania przeprowadzono metodą *desk research*, polegającą na wykorzystaniu dostępnych źródeł informacji w postaci ksiąg rachunkowych i historycznych sprawozdań finansowych zgromadzonych w zasobach archiwów państwowych i bibliotek oraz metodą studiów literatury historycznej.

Część trzecia monografii pozwala poznać zasady funkcjonowania rachunkowości w specyficznych podmiotach gospodarczych, które oczekują od systemu rachunkowości specyficznego rodzaju informacji. Autorzy pokazali, że elastyczność systemu informacyjnego rachunkowości pozwala zaspokoić również potrzeby informacyjne takich podmiotów, jak podmioty lecznicze czy spółdzielnie mieszkaniowe. W części tej zaprezentowano także możliwość wykorzystania rachunkowości w szczególnej sytuacji – jako źródła informacji do wczesnego wykrywania kryzysu i ostrzegania przed upadłością przedsiębiorstwa.

Część 1

Rachunkowość jako system informacyjny jednostek gospodarczych – istota i kluczowe elementy

Rozdział 1

Geneza i istota systemu rachunkowości

Sławomir Jędrzejewski*

Wprowadzenie

Pierwsze ślady rachunkowości odnaleźć można w czasach prehistorycznych, gdy nie znano cyfr i liter. Trudno jednak uznać ówczesne zapisy zdarzeń gospodarczych za pomocą pisma obrazkowego za rachunkowość we współczesnym rozumieniu, jednak pierwotne sposoby ich ewidencji pozwoliły doprowadzić rachunkowość do obecnego kształtu. Współczesna rachunkowość jest niemal doskonałym systemem informacyjnym, niezbędnym w zarządzaniu nowoczesnym przedsiębiorstwem. Mimo wielu sposobów jej definiowania jej rola pozostała niezmienna – od początku swojego powstania ma dostarczać informacji. Jednak informacje płynące z ewidencji księgowej mogą być nieczytelne, dlatego w odpowiedzi na to ograniczenie zaczęto tworzyć sprawozdania finansowe, które stanowią zagregowany raport finansowy, w którym zawarto wszystkie zapisy księgowe. Celem rozdziału jest określenie roli systemu rachunkowości w gospodarce przedsiębiorstw i jej rozwoju.

Znaczenie i rola rachunkowości w zarządzaniu podmiotami gospodarczymi

Rachunkowość stanowi jedno z najstarszych zjawisk w dziejach gospodarki światowej¹. Można powiedzieć, że służyła ona społeczeństwom od chwili narodzin cywilizacji. Jej powstanie jest odpowiedzią na potrzeby ewidencji zdarzeń gospodarczych i ułomność ludzkiej pamięci. Jednak okazuje się, iż mimo długiej tradycji jej zdefiniowanie i określenie jej celów, zarówno w teorii, jak

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Zarządzania, Katedra Rachunkowości, 90-237 Łódź, ul. Matejki 22/26, e-mail: wzrach@uni.lodz.pl.

¹ „Najstarszych dowodów istnienia zapisów księgowych doszukiwać się trzeba w znaleziskach archeologicznych. Zdając sobie sprawę, iż te najstarsze dowody istnienia ewidencji rachunkowej nie stanowią rachunkowości w rozumieniu współczesnym, nie należy ich pomijać w historycznym ciągu zdarzeń mających wpływ na obecny kształt tej wiedzy, bowiem stopniowo doskonałe stały się przyczynkiem do powstania rachunkowości” – J. Płóciennik-Napierała, *Mechanizmy kontrolne w rachunkowości*, Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2004, s. 10.

i w praktyce, nie jest proste², a duża liczba jej definicji tylko to podkreśla. Uznaje się, że jej powstanie miało związek z funkcją rozliczeniową – służyła ona do ewidencji rozrachunków, zdarzeń wynikowych i ewidencji składników majątku. W późniejszych latach w jej definicjach często „wyraźnie akcentowany jest aspekt rozliczeniowy”³, jednak najczęściej była i jest traktowana jako system informacyjny i kontrolny, który umożliwia w każdym momencie dostarczenie informacji o stanie majątku⁴ i skontrolowanie zdarzeń występujących w podmiocie gospodarczym. Już w XIX wieku jej wartość informacyjną i kontrolną podkreślał A. Barciński, stwierdzając, iż dzięki kontroli przedmiotów oraz czynności związanych z prowadzoną działalnością można poznać „stan interesów” oraz skutki podjętych i planowanych działań⁵. Podkreślał on również dowodową funkcję rachunkowości, stwierdzając, że „księgi rachunkowe są dla przedsiębiorcy wskazówką i przewodnikiem w »prowadzeniu interesów«”, które zapewniają mu „spokojność, w nieszczęściu nawet stają się jego tarczą, o którą pociski wierzycieli odbijać się muszą, a nieraz rękojmią podźwignienia się z upadku, rozpoczęcia na nowo handlu, i dojścia do majątku za wsparciem tych nawet, których w skutku niepomysłnych kombinacji handlowych mimowolnie ukrzywdził”⁶. W okresie gospodarki centralnie sterowanej rola rachunkowości zmieniła się – w tym czasie traktowano ją jako narzędzie kontroli wykonania planu gospodarczego i narzędzie statystyczne. W okresie tym uznawano też, że „jednym z najważniejszych zadań rachunkowości jest zapewnienie stałej ochrony mienia społecznego. Zadanie to jest wypełniane w każdym przedsiębiorstwie, poprzez prowadzenie odpowiednich zapisów ujmujących w liczby różne czynności gospodarcze przedsiębiorstwa”⁷. Podział rachunkowości w tamtych latach wynikał z głoszonej ideologii i z tego względu dzielono ją na rachunkowość socjalistyczną i kapitalistyczną⁸. Według

² A. Ćwiąkała-Małys, A. Kaczkowska, *Rachunkowość podmiotów gospodarczych według znowelizowanej ustawy o rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 12.

³ Na przykład E. Walińska, *Co to jest rachunkowość*, [w:] E. Walińska (red.), *Zasady wyceny bilansowej i ustalania wyniku zgodnie ze znowelizowaną Ustawą o rachunkowości*, CCiAE, Łódź 2002, s. 10.

⁴ K. hr. Krasicki, *Rachunki gospodarskie podług najprostszych zasad*, Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, Lwów 1851, s. 4.

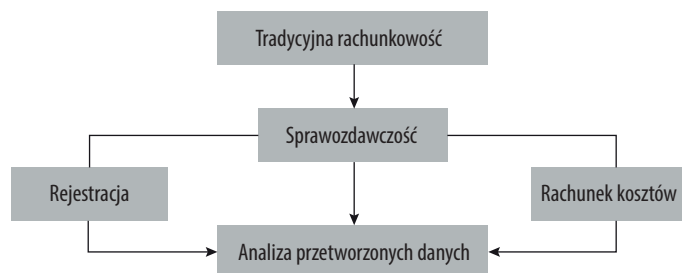
⁵ A. Barciński, *O rachunkowości kupieckiej*, t. III: *Buchalteria podwójna zastosowana do fabryk i gospodarstw wiejskich*, Drukarnia Józefa Węckiego, Warszawa 1834, s. 1.

⁶ Ibidem, s. 5.

⁷ J. Kuntze, *Podstawowe zasady rachunkowości*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa 1954, s. 11.

⁸ Szerzej zob. Z. Kossut, *Rachunkowość jako nauka*, Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, Warszawa 1959, s. 6.

ówczesnych autorów rolę rachunkowości socjalistycznej było gromadzenie danych liczbowych do ekonomicznych badań dotyczących wykonania narodowego planu gospodarczego. Jednak również w tym okresie dokonywano podziału, który wynikał z innego podejścia do roli rachunkowości. Takie podejście prezentował S. Skrzywan, który w definicji z 1968 roku⁹ określił rachunkowość jako system ewidencji gospodarczej składający się z: księgowości, rachunku kosztów oraz sprawozdawczości finansowej (por. rys. 1).

Rysunek 1. Rachunkowość w podejściu S. Skrzywana

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Skrzywan, op. cit., s. 5.

Współcześnie rachunkowość bywa określana jako „systemem ciągłego w czasie ujmowania, grupowania, prezentowania i interpretowania, wyrażonych w pieniądzu i bilansujących się ogólnych i szczegółowych danych liczbowych o działalności gospodarczej i sytuacji majątkowej jednostki gospodarującej”¹⁰. Bywa też traktowana jako logiczny, kompletny i całościowy system rozpoczynający się obserwacją, pomiarem, dokumentowaniem i ewidencją zdarzeń gospodarczych, których produktem końcowym jest sprawozdanie finansowe. Również W. Brzezina określa ją jako „szczególny system informacyjny o charakterze retrospektywnym i prospektywnym, który ma monopol na ustalanie wyniku finansowego i kondycji finansowej podmiotu gospodarczego w pewnym okresie”¹¹, którego „celem jest dostarczanie informacji finansowych o działalności podmiotu gospodarczego”¹². „Nowym wyzwaniem dla rachunkowości jest dostarczanie informacji umożliwiających ograniczenie ryzyka gospodarczego i inwestycyjnego w coraz bardziej konkurencyjnym środowisku gospo-

⁹ S. Skrzywan, *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1969, s. 5.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ W. Brzezina, *Ważniejsze wydarzenia w historii rachunkowości jako bilans otwarcia następnego tysiąclecia*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce” 1998, nr 46 (specjalny), s. 20.

¹² E. Walińska, *Rachunkowość finansowa w świetle podatku dochodowego*, FRR, Warszawa 1997, s. 13.

darczym krajów, regionów i świata”¹³. Rozwój zadań i funkcji, jakie muszą być spełniane przez rachunkowość, jest nieustannie inspirowany wymogami życia gospodarczego. W związku z tym nie można rozpatrywać podstawowych funkcji rachunkowości w sposób statyczny, gdyż razem ze zmieniającą się gospodarką ulega znaczącym zmianom zakres rachunkowości. W ślad za tymi zmianami muszą również ewoluować jej funkcje. Jednak bez względu na upływ czasu, od wielu lat rachunkowość jest uznawana jako system „ciągłego w czasie ujmowania, grupowania, prezentowania i interpretowania, wyrażonych w pieniądzu i bilansujących się ogólnych i szczegółowych danych liczbowych o działalności gospodarczej i sytuacji majątkowej jednostki gospodarującej”¹⁴. Wspomniany już W. Brzezina określa ją również jako międzynarodowy język biznesu oraz system pomiaru działalności gospodarczej¹⁵. „Rachunkowość jest sztuką interpretacji, pomiaru i opisu działalności ekonomicznej. Podstawowym jej celem jest dostarczanie informacji finansowych o działalności podmiotu gospodarczego”¹⁶. Rachunkowość może być zatem uznana za system pomiaru, który jest systemem „doskonałym, jedynym w swoim rodzaju, ponieważ wykorzystuje w nim specjalne – »podwójne« podejście”¹⁷.

Z powyższych wywodów wynika, że podstawowym warunkiem realizacji funkcji informacyjnej przez rachunkowość jest dostarczanie informacji. Są to informacje ekonomiczne, których treść – obrazująca zjawiska gospodarcze lub wpływająca na nie – po przejściu przez kolejne etapy procesu informacyjnego zostaje przedstawiona w takiej formie, aby po przekazaniu odbiorcy była przydatna w podejmowaniu decyzji. Na treść informacji ekonomicznej składają się zarówno wiadomości identyfikujące, jak i kwantyfikujące, charakteryzujące zjawiska i zdarzenia gospodarcze. Nie obejmuje ona natomiast prac konstruktorskich, technologicznych, przygotowania produkcji, zaopatrzenia materiałowo-technicznego itp.¹⁸

Tak więc rachunkowość jest systemem dostarczającym informacje, ale też – zgodnie z teorią systemów – jest jednocześnie podsystemem systemu informacji ekonomicznej przedsiębiorstwa, mogącym występować w dwojakim znaczeniu:

¹³ S. Surdykowska, *Rachunkowość międzynarodowa*, Zakamycze, Kraków 2000, s. 24, za: I. Olchowicz, *Sprawozdania finansowe według Międzynarodowych Standardów Rachunkowości i Ustawy o Rachunkowości*, Difin, Warszawa 2004, s. 13.

¹⁴ S. Skrzywan, op. cit., s. 5.

¹⁵ W. Brzezina, *Ogólna teoria współczesnej rachunkowości*, CWN przy Wyższej Szkole Zarządzania, Częstochowa 2006, s. 17.

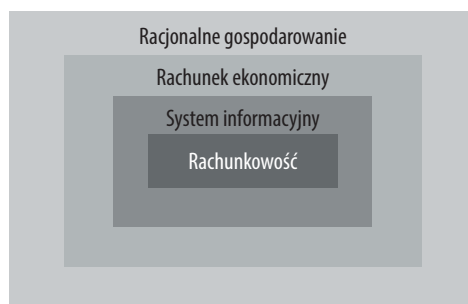
¹⁶ E. Walińska, *Rachunkowość finansowa...*, op. cit., s. 13.

¹⁷ E. Walińska, *Sprawozdawczość finansowa XXI wieku – bez granic*, [w:] *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 335.

¹⁸ T. Kiziukiewicz, W. Gos, *Rachunkowość. Zasady prowadzenia po nowelizacji ustawy o rachunkowości*, cz. 1, Wydawnictwo Ekspert, Wrocław 2001, s. 11.

- w ujęciu dynamicznym – jako proces przetwarzania danych źródłowych w dane wynikowe w postaci sprawozdań i zestawień,
- w ujęciu statycznym – jako część systemu informacji ekonomicznej podmiotu, na przykład gospodarka środkami trwałymi, zapasami itp.

Nie będzie zatem błędem nazwanie rachunkowości elementem systemu racjonalnego gospodarowania (por. rys. 2).

Rysunek 2. Rachunkowości w systemie racjonalnego gospodarowania

Źródło: B. Micherda, op. cit., s. 17.

Rachunkowość jest zatem częścią systemu informacyjnego przedsiębiorstwa, który z kolei stanowi składnik rachunku ekonomicznego i racjonalnego gospodarowania.

Rozszerzając zakres funkcji rachunkowości, obok wcześniej wymienionych funkcji rachunkowości można też dodać rolę sprawozdawczą, rozliczeniową i dowodową. Jednocześnie katalog funkcji systemu rachunkowości nie jest zamknięty i ulega ciągłej ewolucji.

Analizując współczesne podejście do definicji rachunkowości i jej roli, aktualne pozostaje stwierdzenie R. Starkela, iż „nikt od razu do majątku nie przychodzi, ale długotrwałą pracą, oszczędnością i ogólnym rozumnym kierowaniem swoich interesów. Ogólny zaś obraz swych interesów, swych długów i wierzytelności, tudzież przyjętych na się zobowiązań, możemy jedynie wtenczas sobie przedstawić, jeśli się nie będziemy spuszczać na samą tylko pamięć, która często zawodzi, lecz wszystko w właściwy sposób i w właściwym miejscu każdorazowo zanotujemy. Takie postępowanie pozwala nam od czasu do czasu przekonać się, azali nasz interes – i w jakim kierunku – podnosi się lub upada, a tem samem daje najlepsze wskazówki czemu i jak zaradzić, lub czego zaniechać należy”¹⁹. Oznacza to, że – mimo pozornej zmiany w definicji rachunkowości i podejściu do jej roli i znaczenia – w każdej organizacji okazu-

¹⁹ R. Starkel, *Nauka prowadzenia ksiąg i korespondencji przemysłowej*, Towarzystwo Pedagogiczne, Lwów 1885, s. 5–6.

je się, że od wielu lat służy ona dostarczaniu informacji, a fakt, że praktycznie od momentu powstania jest częścią większej całości, powoduje, że praktycznie zawsze jest elementem systemu, ale też sama w sobie jest systemem. Można zatem uznać, że rachunkowość od momentu powstania stanowiła swego rodzaju system informacyjny jednostek gospodarczych. Istotne jest również, co pokazuje nauka, że rachunkowość nie służy tylko zapisom księgowym, lecz stanowi złożony system informacyjny, dostarczający szerokiej informacji o działalności jednostki, której trudno doszukać się w ewidencji jednostronnej, prowadzonej często wyłącznie na potrzeby rozliczeń podatkowych. Spowodowane jest to tym, że zapisy jednostronne nie pozwalają na „ekonomiczne przedstawienie stanu przedsiębiorstwa, jego wielkości oraz składu majątku, wyrażonego w cyfrach bilansowych, jakoteż jednoczesne wypośrodkowane wyników gospodarczych, objawiono również cyfrowo w rachunku zysków i strat”²⁰. Mówiąc zatem o rachunkowości jako sposobie ewidencji zdarzeń gospodarczych, można mieć na myśli jedynie ewidencje oparte na zasadzie zapisu dwustronnego. Tylko o takim sposobie zapisu można powiedzieć, iż jego rolą jest odzwierciedlanie rzeczywistych dokonań podmiotu, a jakość informacji dostarczanych przez ten system pozwala na pełną ocenę przez wszystkich interesariuszy i dostarczenie informacji o określonym stopniu istotności, który ma pierwszoplanowe znaczenie w procesie decyzyjnym. „I właśnie ta cecha informacyjnych funkcji rachunkowości wywołuje obserwowaną współcześnie reorientację regulacji rachunkowości z podejścia wynikowego (gdzie dominuje koncepcja zachowania kapitału) na podejście bilansowe (kładące nacisk na teorie wartości). Oznacza to wyeksponowanie na plan pierwszy wiarygodnie wycenionych zasobów majątkowych, a nie przychodów i kosztów, które są w gruncie rzeczy pochodną zmian w tych zasobach, zachodzących pod wpływem decyzji gospodarczych”²¹. Należy jednak podkreślić, że „lista osób określonych jako użytkownicy informacji rachunkowej zależy od ich związku z działalnością podmiotu gospodarczego”²².

Biorąc to pod uwagę, można stwierdzić, że „rachunkowość powinna dostarczać prawdziwego wizerunku finansowego organizacji gospodarczej i prezentować w sposób rzetelny i uczciwy jego pozycję finansową oraz dokonania i zmiany w tej pozycji. Musi mieć to swoje odzwierciedlenie zarówno w ujmowaniu i rejestracji operacji gospodarczych na każdym etapie gromadzenia

²⁰ M. Scheffs, *Księgowość naukowo pojęta*, „Czasopismo Księgowych w Polsce”, styczeń 1930, s. 14.

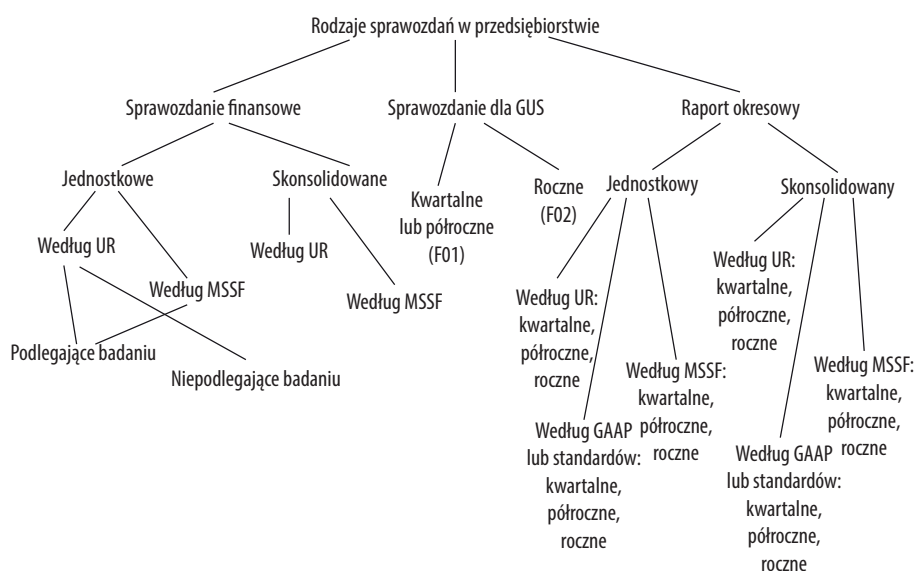
²¹ A Karmańska, *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej*, Difin, Warszawa 2009, s. 168.

²² Z. Luty, *Procesy dynamiczne w rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 12.

i przetwarzania danych księgowych, jak i prezentowaniu informacji w sprawozdaniu finansowym”²³.

Sprawozdanie finansowe jako produkt końcowy systemu rachunkowości

System rachunkowości pozwala na tworzenie różnego rodzaju zestawień i sprawozdań, które są niezbędne do zarządzania jednostką gospodarczą. Wiele z nich wymaganych jest przez akty prawne, lecz tworzenie sprawozdań i raportów dostosowanych do specyfiki jednostki gospodarczej możliwe jest również na podstawie informacji płynących z rachunkowości. Wśród sprawozdań można wyróżnić trzy podstawowe grupy: sprawozdania finansowe, sprawozdania dla GUS, raporty okresowe (por. rys. 3).

Rysunek 3. Rodzaje sprawozdań w przedsiębiorstwie

Źródło: D. Wędzki, *Analiza finansowa sprawozdania finansowego*, t. 1: *Sprawozdania finansowe*, Wolters Kluwer Polska sp. z o.o., Kraków 2009, s. 15.

Podstawowym produktem rachunkowości jest sprawozdania finansowe, które posiada ogromny potencjał informacyjny o znaczeniu zarówno wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Pozwala ono ustalić pewne miary strategiczne osiągnięć jednostki

²³ M. Foremna-Pilarska, E. Radawiecka, *Rachunkowość na tle rozwiązań międzynarodowych*, Difin, Warszawa 2007, s. 57.

gospodarczej, co z kolei umożliwia monitorowanie jej osiągnięć w długim horyzoncie czasowym. Między sprawozdawczością finansową i zarządzaniem rodzi się zatem pewna obopólna zależność, która wynika z rzetelnej prezentacji majątku, źródeł jego finansowania i wyników przedsiębiorstwa, co jest kluczowe w ocenie osiągnięć jednostki gospodarczej²⁴. Sprawozdania finansowe można zatem określić jako swego rodzaju materiały źródłowe do oceny funkcjonowania i kondycji każdej jednostki gospodarczej, a jakość tych materiałów ma zasadnicze znaczenie przy prawidłowej ocenie²⁵. Aby jednak było możliwe osiągnięcie ich celu, muszą być one sporządzone zgodnie z określonymi założeniami, wśród których za kluczowe można uznać Ramy konceptualne sporządzania sprawozdań finansowych. Przyjęto w nich „określoną hierarchię zasad, założeń i koncepcji rachunkowości. Nie wspomniano w ogóle o pewnych zasadach lub też uznano niektóre z nich za warunek konieczny odpowiadania cechom jakościowym sprawozdań finansowych. W pierwszym wypadku chodzi o koncepcje podmiotu gospodarczego, jednostki pomiaru czy periodyzacji, a w drugim – o zasady ostrożności, współmierności i wyceny w koszcie historycznym”²⁶. Istotne jest również, że „zadaniem Ram konceptualnych jest nakreślenie przedmiotu, celu sprawozdań finansowych, a w szczególności fundamentalnych zasad, które należy uwzględnić w czasie przygotowywania i prezentacji sprawozdania finansowego”²⁷.

Na podstawie sprawozdań finansowych możliwe jest wyrobienie osądu czytelnika co do przeszłego, bieżącego i w pewnej mierze przyszłego potencjału dochodowego jednostki gospodarczej²⁸. Sprawozdawczość finansowa nawiązuje zatem „do komunikowania przez dany podmiot zainteresowanym stronom informacji finansowej”²⁹. Mimo ich niedoskonałości, nie ulega wątpliwości, że sprawozdania finansowe są głównym źródłem informacji o sytuacji finansowej podmiotu gospodarczego.

Sprawozdania finansowe bywają traktowane jako ostatni etap rachunkowości i stanowią podstawowe źródło informacji finansowej dla osób z zewnątrz organizacji, ale są użyteczne także dla zarządu. Mimo wielu krytycznych gło-

²⁴ A. Karmańska, op. cit., s. 167–168.

²⁵ B. Micherda, op. cit., s. 147.

²⁶ E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków 2007, s. 59.

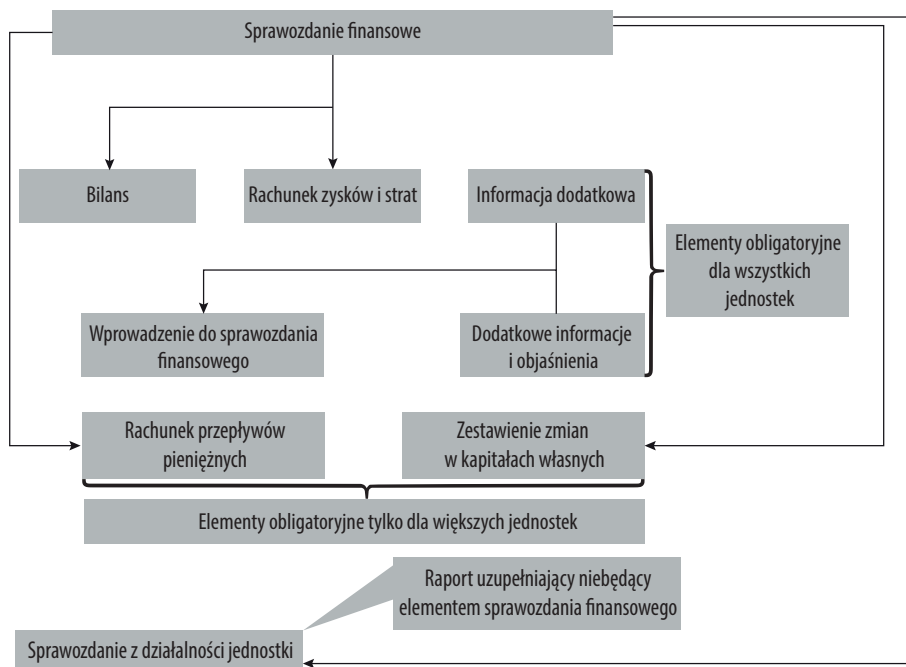
²⁷ M. Foremna-Pilarska, *Sprawozdawczość finansowa*, [w:] M. Foremna-Pilarska, E. Radawiecka, *Rachunkowość na tle rozwiązań międzynarodowych*, Difin, Warszawa 2007, s. 413.

²⁸ A. Jaruga, *Ramy konceptualne oraz MSR*, [w:] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości a ustawa o rachunkowości – podobieństwa i różnice*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2004, s. 25.

²⁹ W.A. Nowak, *O konceptualnej podstawie sprawozdawczości finansowej. Perspektywa amerykańska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 24.

sów na temat ich współczesnego kształtu „należy zauważyć, że są one bardzo praktycznym narzędziem pozwalającym na uporządkowanie informacji finansowych oraz na szybką analizę danych jednostki gospodarczej”³⁰.

Sprawozdanie finansowe wszystkich jednostek prowadzących księgi rachunkowe składa się z bilansu, rachunku zysków i strat oraz informacji dodatkowej obejmującej wprowadzenie do sprawozdania finansowego oraz dodatkowe informacje i objaśnienia. Ponadto sprawozdania finansowe jednostek podlegających obowiązkowemu corocznemu badaniu obejmują zestawienie zmian w kapitale/funduszu własnym oraz rachunek przepływów pieniężnych. Wszystkie elementy sprawozdania finansowego są ze sobą wzajemnie powiązane, a informacje zaprezentowane w jednym elemencie są uszczegółowione w innym. Z tego powodu analiza wszystkich elementów może być podstawą do oceny działalności jednostki gospodarczej³¹ (por. rys. 4).

Rysunek 4. Elementy sprawozdania finansowego

Źródło: E. Walińska, S. Jędrzejewski, op. cit., s. 137.

³⁰ G.K. Świdorska, W. Więclawski (red.), *Sprawozdanie finansowe według polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości*, Difin Warszawa 2009, s. 2–1.

³¹ E. Walińska, S. Jędrzejewski, *Rachunkowość małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] R. Lisowska, J. Ropega (red.), *Przedsiębiorczość i zarządzanie w małej i średniej firmie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 137.

Bilans jako kluczowy element sprawozdania finansowego i jego ewolucja w ustawie o rachunkowości

Bilans jest najstarszym historycznie elementem sprawozdania finansowego i uznawany jest często za „naczelne źródło informacji o sytuacji finansowej jednostki gospodarczej”³². Stanowi „odzwierciedlenie stanu aktywów i pasywów przedsiębiorstwa. Układ bilansu jest zestandaryzowany przez ustawę o rachunkowości. Duże jednostki gospodarcze mają układ rozbudowany i szczegółowy, zaś jednostki małe i średnie układ uproszczony. Dlatego też struktura bilansu zawiera cztery poziomy szczegółowości”³³.

Od początku obowiązywania ustawy o rachunkowości³⁴ układ pozycji w bilansie nie uległ znaczącym zmianom. Aktywa uszeregowane są według kryterium wzrastającej płynności – od aktywów najmniej płynnych, czyli wartości niematerialnych i prawnych, rzeczowych aktywów trwałych, należności długoterminowych, rozliczeń międzyokresowych, przez mniej płynne składniki majątku obrotowego, do aktywów charakteryzujących się największą płynnością – środków pieniężnych. Zestawienie aktywów w pierwotnie ogłoszonej ustawie o rachunkowości zamykały rozliczenia międzyokresowe krótkoterminowe. Forma prezentacji była bardzo uproszczona w stosunku do obecnie obowiązującej, w której wyodrębniono składniki aktywów w jednostkach powiązanych oraz takich, w których jednostka posiada zaangażowanie w kapitale. We współczesnym bilansie do aktywów przeniesiono również składniki, które wcześniej były prezentowane jako składniki pasywów: należne wpłaty na kapitał (fundusz) podstawowy oraz udziały (akcje) własne. Pozycje te zamykają jednocześnie zestawienie aktywów.

Pasywa uporządkowane są według rosnącej wymagalności, czyli długości okresu, w jakim należy oddać dawcy kapitału dostarczone przez niego środki. W bilansie obowiązującym po wejściu w życie ustawy o rachunkowości wyróżzonym było pięć głównych grup: kapitał własny, rezerwy, zobowiązania długoterminowe, zobowiązania krótkoterminowe i fundusze specjalne oraz rozliczenia międzyokresowe i przychody przyszłych okresów. Zestawienie pasywów rozpoczynał kapitał własny, a kończyły zobowiązania krótkoterminowe, ponieważ należy oddać je w okresie krótszym niż rok. Rozliczenia międzyokresowe bierne, jako specyficzna forma pasywów, znajdowały się po zo-

³² A. Ćwiąkała-Małys, A. Kaczkowska, op. cit., s. 55.

³³ R. Kowalak, *Ocena kondycji finansowej przedsiębiorstwa w badaniu zagrożenia upadłością*, ODDK, Gdańsk 2008, s. 58.

³⁴ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591 z późn. zm.).

bowiązaniach. Współcześnie układ pasywów bilansu jest znacznie bardziej rozwinięty w stosunku do swojego pierwowzoru, który wynikał z pierwotnego brzmienia ustawy o rachunkowości. Choć współcześnie wyodrębniono jedynie dwie grupy pasywów: kapitał własny, zobowiązania i rezerwy na zobowiązania, to w obrębie każdej z tych grup wyodrębniono kilka innych – w grupie kapitału własnego siedem grup głównych, a w grupie zobowiązań i rezerw na zobowiązania cztery grupy. Podobnie jak w przypadku aktywów charakterystyczne jest też wyodrębnienie zobowiązań wobec jednostek powiązanych, zobowiązań wobec pozostałych jednostek, w których jednostka posiada zaangażowanie w kapitale oraz zobowiązań wobec pozostałych jednostek. Zmiany układu bilansu spowodowane są globalizacją, tworzeniem grup kapitałowych i wzrostem organizacji, które sporządzają bilans.

Podsumowanie

Rachunkowość, jako znany od wielu stuleci system informacyjny, ulega ciągłej ewolucji, jednak jej podstawowy element w postaci bilansu sporządzany jest według niewzruszalnej zasady. Choć podlega on ciągłej ewolucji, która wynika ze zmiennych potrzeb informacyjnych, cel i zasada sporządzania go nie zmieniają się. Bilans, podobnie jak metody księgowe, zmieniał się na przestrzeni setek lat, ale również w stosunkowo krótkim okresie obowiązywania ustawy o rachunkowości. Wymóg stosowania nadrzędnych zasad rachunkowości przy jego sporządzaniu powoduje, że jest on ciągle najważniejszym elementem sprawozdania finansowego – elementem dostarczającym niemal pełnej informacji o wartości majątku i źródłach jego finansowania. Jednak aby w pełni zaspokoić potrzeby informacyjne odbiorców sprawozdania finansowego, konieczna jest analiza innych elementów sprawozdania finansowego, które są ze sobą powiązane.

Bibliografia

- Barciński A., *O rachunkowości kupieckiej*, t. III: *Buchalteria podwójna zastosowana do fabryk i gospodarstw wiejskich*, Drukarnia Józefa Węckiego, Warszawa 1834.
- Brzezin W., *Ogólna teoria współczesnej rachunkowości*, CWN przy Wyższej Szkole Zarządzania, Częstochowa 2006.
- Brzezin W., *Ważniejsze wydarzenia w historii rachunkowości jako bilans otwarcia następnego tysiąclecia*, „Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce” 1998, nr 46 (specjalny).

- Ćwiakała-Małys A., Kaczkowska A., *Rachunkowość podmiotów gospodarczych według znowelizowanej ustawy o rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Foremna-Pilarska M., *Sprawozdawczość finansowa*, [w:] M. Foremna-Pilarska, E. Radawiecka, *Rachunkowość na tle rozwiązań międzynarodowych*, Difin, Warszawa 2007.
- Foremna-Pilarska M., Radawiecka E., *Rachunkowość na tle rozwiązań międzynarodowych*, Difin, Warszawa 2007.
- Jaruga A., *Ramy koncepcyjne oraz MSR*, [w:] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości a ustawa o rachunkowości – podobieństwa i różnice*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2004.
- Karmańska A., *Wartość ekonomiczna w systemie informacyjnym rachunkowości finansowej*, Difin, Warszawa 2009.
- Kiziukiewicz T., W. Gos, *Rachunkowość. Zasady prowadzenia po nowelizacji ustawy o rachunkowości*, cz. 1, Wydawnictwo Ekspert, Wrocław 2001.
- Kossut Z., *Rachunkowość jako nauka*, Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, Warszawa 1959.
- Kowalak R., *Ocena kondycji finansowej przedsiębiorstwa w badaniu zagrożenia upadłością*, ODDK, Gdańsk 2008.
- Krasicki K. hr., *Rachunki gospodarskie podług najprostszych zasad*, Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, Lwów 1851.
- Kuntze J., *Podstawowe zasady rachunkowości*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa 1954.
- Luty Z., *Procesy dynamiczne w rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Micherda B., *Współczesna rachunkowość w kreowaniu wiarygodnego obrazu działalności jednostki gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004.
- Nowak W.A., *O konceptualnej podstawie sprawozdawczości finansowej. Perspektywa angloamerykańska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Olchowicz I., *Sprawozdania finansowe według Międzynarodowych Standardów Rachunkowości i Ustawy o Rachunkowości*, Difin, Warszawa 2004.
- Plóciennik-Napierała J., *Mechanizmy kontrolne w rachunkowości*, Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, Koszalin 2004.
- Scheffs M., *Księgowość naukowo pojęta*, „Czasopismo Księgowych w Polsce”, styczeń 1930.
- Skrzywan S., *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1969.
- Starkel R., *Nauka prowadzenia ksiąg i korespondencji przemysłowej*, Towarzystwo Pedagogiczne, Lwów 1885.
- Surdykowska S., *Rachunkowość międzynarodowa*, Zakamycze, Kraków 2000.
- Świdarska G.K., Więclawski W. (red.), *Sprawozdanie finansowe według polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości*, Difin Warszawa 2009.
- Walińska E., *Co to jest rachunkowość*, [w:] E. Walińska (red.), *Zasady wyceny bilansowej i ustalania wyniku zgodnie ze znowelizowaną Ustawą o rachunkowości*, CCIAE, Łódź 2002.
- Walińska E., *Międzynarodowe standardy rachunkowości*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków 2007.
- Walińska E., *Rachunkowość finansowa w świetle podatku dochodowego*, FRR, Warszawa 1997.
- Walińska E., *Sprawozdawczość finansowa XXI wieku – bez granic*, [w:] *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007.
- Walińska E., Jędrzejewski S., *Rachunkowość małych i średnich przedsiębiorstw*, [w:] R. Lisowska, J. Ropęga (red.), *Przedsiębiorczość i zarządzanie w małej i średniej firmie. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Wędzki D., *Analiza finansowa sprawozdania finansowego*, t. 1: *Sprawozdania finansowe*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Kraków 2009.

Rozdział 2

Polityka rachunkowości kreatywnej a oszukańcza księgowość

Natalia Ronowska*

Wprowadzenie

Polityka rachunkowości kreatywnej wykorzystywanej w przedsiębiorstwie jest często kojarzona z działaniami nieetycznymi, a nawet niezgodnymi z obowiązującym prawem. Co więcej, jest określana mianem „patologii gospodarki rynkowej, nadużyciem finansowym, obok prania brudnych pieniędzy, defraudacji czy manipulowania kursem akcji”¹. Należy jednak postawić pytanie, czy tak ostre i jednoznaczne potępienie działań mających cechy kreatywnego wykorzystywania prawa w zakresie rachunkowości jest właściwe. System rachunkowości obejmuje wiele działań, możliwości i kryteriów, które z zasady muszą cechować się płynnością i elastycznością, ze względu na zmienne warunki gospodarcze. Aby możliwe było odpowiednie zdefiniowanie rachunkowości kreatywnej, należy rozważyć, czym są działania kreatywne i jaki mają rzeczywisty wpływ na cały system rachunkowości. Celem rozdziału jest właściwe zdefiniowanie pojęcia rachunkowości kreatywnej, wyraźne oddzielenie go od działań oszukańczych oraz wykazanie, że działania kreatywne są częścią systemu rachunkowości.

Podstawy stosowania działań kreatywnych w przedsiębiorstwach

Rachunkowość w ogólnym rozumieniu często rozpatrywana jest wieloaspektowo. W środowisku rachunkowym przyjęto, że wszelkie rozważania w tym zakresie opiera się na dwóch podstawowych definicjach – S. Skrzywana i E. Burzymowej, zgodnie z którymi „Rachunkowość jest szczególnym rodzajem jednostkowej ewidencji gospodarczej. Stanowi ona system ciągłego w czasie ujmowania, grupowania, prezentowania i interpretowania wyrażanych w pie-

* Studentka pierwszego roku studiów drugiego stopnia kierunku Finanse i Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ W. Wąsowski, *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2010, s. 11.

niądzu i bilansujących się ogólnych i szczegółowych danych liczbowych o działalności gospodarczej i sytuacji majątkowej jednostki gospodarczej”² Mówiąc inaczej: „rachunkowość to uniwersalny, elastyczny, podmiotowy system informacyjno-kontrolny, zdeterminowany metodą bilansową, która jest nierozdzielnie z nim związaną metodą poznawczą, umożliwiającą tworzenie liczbowego obrazu powstawania, podziału i przepływu wartości oraz wynikających stąd rozrachunków między podmiotami”³. Należy zwrócić uwagę na dwa kluczowe pojęcia – „interpretacja” i „elastyczność”. Odbiorca informacji płynącej z systemu rachunkowości musi być w stanie ją zinterpretować, a będzie to możliwe jedynie wtedy, gdy reguły bądź zasady ujmowania i prezentowania tych informacji będą na tyle elastyczne, by umożliwić wykazanie jej istoty. W tym momencie następuje pewien dysonans. Jak stworzyć prawo ogólne, które będzie ograniczało do minimum możliwość negatywnych praktyk księgowych, przy jednoczesnym pełnym, jasnym i rzetelnym ujęciu wszelkich operacji gospodarczych? Na to pytanie odpowiedzieć można intuicyjne, że nie ma takiej możliwości. Logika wskazuje, iż dwa wykluczające się sposoby formułowania przepisów prawnych, tzn. rygorystyczny i elastyczny, nie dają się ze sobą pogodzić, nie mogą zatem razem współistnieć. Pokazują to liczne przykłady oszustw, przestępstw bądź wykroczeń księgowych⁴, niezależnie od stopnia elastyczności przepisów prawnych, którym podlegały jednostki działające na całym świecie (por. rysunek 1).

Odsetek nadużyć księgowych jako przyczyna przestępstw finansowych w Polsce jest porównywalny do odsetka nadużyć finansowych w skali całego świata (por. rysunek 2). Obrazuje to jednoznacznie, że wykorzystanie działań kreatywnych (dozwolonych w zakresie prawa rachunkowego działającego w danym kraju, jak i tych, które wykraczają poza prawo) nie jest zależne od tego, jakiemu prawu podlegają⁵. Tym samym mniejsza lub większa elastyczność przepisów nie ma wpływu na wielkość skali nadużyć finansowych.

² S. Skrzywan, *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1993, s. 5.

³ E. Burzym, *Rachunkowość przedsiębiorstw i instytucji*, PWE, Warszawa 1980, s. 13.

⁴ Na przykład spółka Enron (podlegająca US GAAP) oskarżona o ukrywanie strat i zawyżanie wyniku finansowego. Innym przykładem jest niemiecka spółka Comroad, która w 2000 roku wykazała w wyniku finansowym przychody, które w 97% wynikały ze sfałszowanych faktur. Nieprawidłowości w sferze rachunkowości nie muszą dotyczyć tylko przedsiębiorstw – na przykład zaniżanie wskaźników deficytu budżetowego w 2002 roku przez Portugalię oraz Włochy, a także nieprawidłowości w systemie rachunkowym stosowanym przez Komisję Europejską, por. C.W. Jackson, *Bajki w świecie biznesu: mroczna prawda o fałszowaniu sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 34.

⁵ Przy tym stwierdzeniu można sformułować wniosek, że nie istnieje racjonalny system prawa, który mógłby wyeliminować całkowicie działania z zakresu rachunkowości kreatywnej. System prawa ma jedynie możliwość ograniczania takich działań.

Rysunek 1. Przyczyny nadużyć finansowych w przedsiębiorstwach – świat

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Klimczak, K. Kreft, A. Ciastek-Zyska, *Badanie przestępczości gospodarczej w Polsce 2014*, http://www.pwc.pl/pl/biuro-prasowe/assets/pwc_polska_badanie_global_economic_crime_survey_2014_prezentacja.pdf [dostęp: 20.03.2017].

Rysunek 2. Przyczyny nadużyć finansowych w przedsiębiorstwach – Polska

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Klimczak, K. Kreft, A. Ciastek-Zyska, op. cit.

Jedną z przyczyn porównywalnego odsetka nadużyć w sferze księgowości w Polsce i na świecie jest niemożność wyznaczenia w prawie tzw. złotego środka. Prawo rachunkowe musi pozostawiać pewien obszar dowolności ujmowania zdarzeń gospodarczych, ponieważ „prawo nie jest instrukcją obsługi ewidencyjnej przedsiębiorstwa, lecz wyznacza jedynie obszar do podejmowania decyzji dotyczących konkretnych rozwiązań ewidencyjno-księgowych. Do właściwego ich zastosowania wymagana jest również inna wiedza niż tylko z rachunkowości. Daje to możliwość elastycznego dostosowania się do praktycznie nieograniczonej rodzajowo i jakościowo liczby zdarzeń, które muszą zostać najpierw zidentyfi-

kowane i wycenione, następnie zaewidencjonowane i przetworzone, by w końcu posłużyć jako podstawa sporządzenia sprawozdania finansowego. Daje to jednak również możliwość popełnienia oszustwa księgowego”⁶. Do głównych powodów stosowania działań z zakresu rachunkowości kreatywnej można więc zaliczyć ogólnie rozumiane prawo rachunkowe, które z założenia daje możliwość wielowymiarowego ujmowania zdarzeń gospodarczych, ze względu na specyfikę działania systemu rachunkowości, ponieważ „rachunkowość jest etapem poprzedzającym księgowość, w którym wyrażane i rozstrzygane są preferencje co do dwóch kluczowych decyzji. Pierwsza z nich dotyczy tego, co ewidencjonować, a czego nie, druga – w jaki sposób zmierzyć lub wycenić transakcję, gdy już zostało zdecydowane, że będzie ona ewidencjonowana”⁷. Można określić, iż **każde** działanie w zakresie rachunkowości posiada cechy kreatywności, ponieważ w innym przypadku system ten nie działałby poprawnie.

Definicja rachunkowości kreatywnej i jej podziały

Pewna elastyczność przepisów, wolny wybór wariantów rozwiązań lub tzw. luki prawne doprowadziły do powstania pojęcia „rachunkowość kreatywna”. Termin ten odnotował znaczny wzrost popularności w latach dziewięćdziesiątych XX wieku na skutek coraz częstszego wykrywania nieprawidłowości księgowych⁸. Jedno z pierwszych sformułowań określających rachunkowość kreatywną podał R. Parker – określił ją w kontekście systemu informacyjnego jako „wykorzystywanie sprawozdań raczej do wprowadzenia w błąd niż informowania”⁹. Taka definicja rachunkowości kreatywnej wyraźnie wskazuje na jej negatywny wpływ na informację finansową. Podobną myśl przedstawili B. Elliot i J. Elliott – według nich „pojęcie *rachunkowość kreatywna* sugeruje, że zarząd przedsiębiorstwa przygotował informacje w sposób satysfakcjonujący raczej jego samego aniżeli akcjonariuszy”¹⁰. Takie stwierdzenie jednoznacznie wskazuje, że stosowanie rachunkowości kreatywnej w przedsiębiorstwie prowadzi do zniekształcania in-

⁶ P. Gut, *Kreatywna księgowość a fałszowanie sprawozdań finansowych*, C.H. Beck, Warszawa 2006, s. 36.

⁷ T. Cebrowska (red.), *Problemy wyceny w rachunkowości*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001, s. 120.

⁸ S. Surdykowska (red.), *Rachunkowość kreatywna a oszustwa księgowe*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza 2005, s. 27.

⁹ R. Parker, *Financial reporting in the United Kingdom and Australia*, Prentice Hall, New York, 1995, s. 197.

¹⁰ B. Elliott, J. Elliott, *Financial Accounting and Reporting Fourth Edition*, Financial Times/Prentice Hall, Harlow 2000, s. 576.

formacji finansowej, a w konsekwencji do fałszowania sprawozdań finansowych. Z drugiej strony *Słownik języka polskiego PWN* definiuje słowo „kreatywny” jako „tworzący coś nowego lub oryginalnego”. Tak więc **rachunkowość kreatywną można zdefiniować jako poszukiwanie nowych rozwiązań ewidencjonowania i prezentowania informacji gospodarczych**. Podobne podejście przedstawia S. Surdykowska, stwierdzając, że „rachunkowość kreatywna powinna być utożsamiana z innowacyjnością w sposobie liczenia wielkości, które mają być prezentowane w sprawozdaniach finansowych”¹¹. Takie ujęcie definicyjne jest dużo szersze i bardziej odpowiada rzeczywistości. Należy zauważyć, że kreatywność w dziedzinie rachunkowości jest umiejętnością kluczową. Nie każda operacja jest taka sama, czasem składa się z wielu operacji pobocznych, natomiast zadaniem księgowego jest taka jej ewidencja, by uwypatnić istotę informacji płynącą z operacji. Taka kreatywność może objawiać się na wiele sposobów, dlatego istotne jest rozróżnienie działań kreatywnych od tzw. działań oszukańczych.

Podstawowym kryterium podziału działań na kreatywne (tworzące coś nowego) i oszukańcze (mające na celu pominięcie lub zniekształcenie informacji) jest ich stosunek prawny, ponieważ od niego zależą dalsze konsekwencje takich działań. Polskie prawo rachunkowe jest mało elastyczne w dziedzinie zaniku lub zniekształcania informacji, jest zatem najlepszym miernikiem takiego podziału (por. tabela 1).

Tabela 1. Działania oszukańcze i kreatywne a ich stosunek prawny

Działanie	
Kreatywne	Oszukańcze
– Uzasadniony wybór najkorzystniejszej opcji wyceny aktywów i pasywów – Uzasadnione zmiany w polityce rachunkowości – Uzasadnione kwalifikowanie zobowiązań jako zobowiązań warunkowych, bez utworzenia rezerw na ich pokrycie – Praktyki wygładzania wyniku zgodnie z obowiązującymi przepisami	– Wykazywanie fikcyjnych przychodów – Ukrywanie przychodów – Przedwczesne uznanie przychodów – Przesunięcie przychodów na późniejszy okres – Nieewidencjonowanie kosztów – Wykazywanie fikcyjnych kosztów – Zaniechanie ujęcia w księgach rachunkowych zobowiązań – Nieuzasadnione zmiany w polityce rachunkowości (zmiany terminów, kwot odpisów, sposobu wyceny aktywów i pasywów, zmiany w prezentacji informacji finansowych)
Dopuszczalne przez prawo	Zabronione przez prawo

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ S. Surdykowska, *Rachunkowość kreatywna a MSR/MSSF*, [w:] M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska (red.), *Polska szkoła rachunkowości*, Z.K.R. SGH, Warszawa 2004, s. 424.

Zestawienie zawarte w tabeli 1 pokazuje, jak cienka jest granica między działaniem kreatywnym a oszukańczym. Różnica między uzasadnioną a nieuzasadnioną zmianą wyceny aktywów i pasywów jest bardzo subiektywna. Dla dyrektora finansowego zmiana sposobu wyceny danego aktywa z historycznego na wartość godziwą będzie miała uzasadnienie, natomiast dla biegłego rewidenta takie uzasadnienie może być niewystarczające. „Krytycy wartości godziwej twierdzą, że w licznych przypadkach wycenę wg wartości godziwej wprowadzono dla pozycji, których wycenić się nie da”¹². Podobnie można rozpatrzyć inne zmiany zasad polityki rachunkowości jednostki. D. Krzywda za wystarczające uzasadnienie zmiany polityki rachunkowości podaje zmianę czynników ekonomicznych: „podstawy ekonomiczne obejmują specyfikę jednostki gospodarczej oraz warunki jej działania. Uwzględnienie tych elementów jest niezbędne do określenia i stosowania zasad (polityki) rachunkowości spełniających cel sprawozdawczości finansowej. Zmiana któregoś z nich może stanowić przyczynę zmian zasad (polityki) rachunkowości”¹³. Należy zauważyć, że wpływ zmiany czynników ekonomicznych na przedsiębiorstwo również może być subiektywny. Ze względu na to, iż sytuacja ekonomiczna jest zmienna, nietrudno o znalezienie powodu, którym można by uzasadnić zmiany w polityce rachunkowości, kiedy jest to potrzebne. U podstaw tego subiektywizmu leżą przepisy prawne. Na przykład według MSR 8 „jednostka zmienia stosowane zasady (politykę) rachunkowości tylko wówczas, gdy (a) wymagają tego postanowienia standardu lub (b) prowadzi to do tego, iż zawarte w sprawozdaniu finansowym informacje o wpływie transakcji, innych zdarzeń i warunków na sytuację finansową, wynik finansowy czy też przepływy pieniężne jednostki będą bardziej przydatne i wiarygodne”¹⁴, natomiast według ustawy o rachunkowości: „W celu rzetelnego i jasnego przedstawienia sytuacji jednostka może, ze skutkiem od pierwszego dnia roku obrotowego, bez względu na datę podjęcia decyzji, zmienić dotychczas stosowane rozwiązania na inne, przewidziane ustawą. Zmiana dotychczas stosowanych rozwiązań wymaga również określenia w informacji dodatkowej wpływu tych zmian na sprawozdania finansowe wymagane innymi przepisami prawa, jeżeli zostały one spo-

¹² W. Wąsowski, op. cit., s. 112.

¹³ D. Krzywda, *Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błędów, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2013, s. 21.

¹⁴ Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 8. *Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów*, Rozporządzenie Komisji (WE) Nr 1126/2008 z dnia 3 listopada 2008 r. przyjmujące określone międzynarodowe standardy rachunkowości zgodnie z rozporządzeniem (WE) Nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. Min. Fin. z 2016 r. poz. 2 z późn. zm., par. 3.6).

rządzone za okres, w którym powyższe rozwiązania uległy zmianie. W przypadku takim należy w sprawozdaniu finansowym jednostki za rok obrotowy, w którym zmiany te nastąpiły, podać przyczyny tych zmian, określić liczbowo ich wpływ na wynik finansowy oraz zapewnić porównywalność danych sprawozdania finansowego dotyczących roku poprzedzającego rok obrotowy, w którym dokonano zmian”¹⁵. Zarówno Międzynarodowe Standardy Rachunkowości, jak i ustawa o rachunkowości podają ogólne, możliwe i dopuszczalne przyczyny zmiany polityki rachunkowości. Konkretyzacja przepisów nie miałaby w tym przypadku sensu, ponieważ gdyby brak elastyczności w przepisach uniemożliwiałby przedsiębiorstwu dokonanie zmian w polityce rachunkowości, spowodowałoby to ogromny napływ sprawozdań z niewiarygodnymi informacjami. Z drugiej strony ta elastyczność przepisów tworzy bardzo duże pole do subiektywizmu i wykorzystywania go.

Różnica między oszukańczą a kreatywną rachunkowością jest więc ukryta w określeniu „uzasadniona”. Każde działanie z zakresu rachunkowości w jednostce powinno być poparte wiarygodnymi danymi, natomiast ewidencja uargumentowana odpowiednimi uwarunkowaniami ekonomicznymi. Teoretycznie system ten powinien działać sprawnie, ustawa daje bowiem pewne możliwości wyboru ewidencji operacji gospodarczych, ale wykorzystanie każdej opcji powinno być uargumentowane specyfiką danego zdarzenia gospodarczego. Trzeba jednak zaznaczyć, że w praktyce często nie ma rozwiązań oczywistych i jednoznacznych, w konsekwencji bardzo trudno jest ocenić, czy dane działanie ma odpowiednie uzasadnienie, czy zostało podjęte ze względu na to, że było najlepszym rozwiązaniem dla ewidencji operacji gospodarczej, czy przeciwnie. Prawdziwe wydaje się w tym kontekście stwierdzenie: „Gdyby nie istniała przeszkoda do ujednolicenia i uściślenia zasad rachunkowości, wówczas oznaczałoby to, że rachunkowość jest dyscypliną czysto techniczną. Gdyby wszystkie możliwe operacje gospodarcze można było zamknąć w *gorsecie* norm, wzorców, standardów, procedur, regulacji, odpowiednie programy komputerowe wystarczyłyby do sporządzenia sprawozdań finansowych, a udział indywidualnego osądu osób uczestniczących w tym procesie zostałby wyeliminowany. Taki scenariusz byłby czystą fikcją, ponieważ, teoretycy uznaliby ją za punkt docelowy zmian zachodzących w rachunkowości”¹⁶. Ze względu na to, że nie istnieje jeden obiektywny zestaw zasad rachunkowości, który mógłby być sto-

¹⁵ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591 z późn. zm.), art. 8 ust. 2.

¹⁶ S. Surdykowska, *Fundamentalne źródła trudności w tworzeniu rzetelnego obrazu sytuacji finansowej*, [w:] M. Kutera, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006, s. 25.

sowane przez wszystkie przedsiębiorstwa, czy zatem każde działanie w zakresie rachunkowości nie jest nacechowane pewną dozą kreatywności?

Rachunkowość kreatywna a oszukańcza w opinii audytorów

Badanie zostało przeprowadzone na grupie osób pracujących w przedsiębiorstwie zajmującym się audytem, doradztwem podatkowym i innymi usługami z zakresu finansów. Do badania wybrane zostały osoby wykonujące między innymi zawody biegłego rewidenta, analityka danych w zakresie audytu, samodzielnego asystenta działu potwierdzeń należności, starszego asystenta ds. zarządzania ryzykiem i nadużyciami, asystenta działu audytu, seniora działu doradztwa podatkowego – CIT, seniora działu *people advisory services*. W badaniu wzięła udział grupa 39 osób wytypowanych na podstawie zajmowanego stanowiska.

Badanie miało na celu sprawdzenie, czy i jak często pracownicy spotykają się z wykorzystaniem rachunkowości kreatywnej u swoich klientów, zarówno w ramach obowiązującego prawa, jak i wykraczającym poza ramy prawne.

Pierwsza część ankiety dotyczyła wykrywania błędów księgowych oraz skali ich istotności. Na pytanie „Jak często zdarza się Panu/Pani wykrywać błędy ewidencyjne w stosunku do jednego klienta?” respondenci w znacznej części odpowiedzieli „często” (69%) lub „bardzo często” (28%), natomiast w 5% błędy były wykrywane sporadycznie. Żadna z badanych osób nie odpowiedziała, że takich błędów nie wykrywa się wcale. Skala wykrywania błędów w tym wypadku nie powinna dziwić ze względu na profil działalności badanej jednostki, która z założenia jest powoływana do wykrywania nieprawidłowości i określania, czy sprawozdania finansowe są wiarygodne.

Z drugiej strony liczba wykrytych błędów może budzić pewien niepokój dotyczący sposobu ujmowania i ewidencjonowania zdarzeń gospodarczych w przedsiębiorstwach. Podobnie jak w przypadku rozróżnienia rachunkowości kreatywnej i oszukańczej należy wyodrębnić skalę błędów. Błąd w postaci nieprawidłowego ujęcia zdarzenia gospodarczego (lub niewystarczającego uzasadnienia takiego ujęcia) nie jest tożsamy na przykład z zawyżeniem przychodów podmiotu. Na potrzeby ankiety stworzono czterostopniową skalę błędów, według której respondenci mieli ocenić, jak poważne są wykrywane nieprawidłowości (por. tabela 2).

Ankietowani ocenili, że najczęściej wykrywane są błędy nieistotne, dotyczące drobnych błędów księgowych bądź mające tak niewielki wpływ na wy-

nik finansowy, że nie opłaca się ich likwidować. Kategorię tych błędów można określić jako błędy ludzkie, tzn. przeoczenia, nieprawidłowy mapping kont lub tzw. literówki. Według respondentów najrzadziej wykrywane są błędy poważnie podważające prawdziwość prezentowanych danych oraz wymagające dużych nakładów, by je zlikwidować. Do tej kategorii można zakwalifikować wszelkie wykroczenia poza obowiązujące prawo oraz tzw. oszustwa księgowe, mające bezpośredni związek z działaniami w ramach rachunkowości oszukiwacza. Skala tego zjawiska, a więc celowego wykorzystywania systemu rachunkowości do osiągnięcia konkretnej korzyści wbrew prawu, jest niewielka.

Tabela 2. Skala istotności wykrytych błędów według respondentów

1. Bardzo poważne (podważają prawdziwość prezentowanych danych, wymagają dużych nakładów, by je zlikwidować)	
Bardzo często	0%
Często	0%
Sporadycznie	10%
Wcale	90%
2. Poważne (podważają prawdziwość prezentowanych danych, ale nie wymagają dużych nakładów, by je zlikwidować)	
Bardzo często	0%
Często	2%
Sporadycznie	29%
Wcale	69%
3. Istotne (istnieje ryzyko podważenia prawdziwości prezentowanych danych)	
Bardzo często	3%
Często	38%
Sporadycznie	51%
Wcale	8%
4. Nieistotne (nie istnieje ryzyko podważenia prawdziwości prezentowanych danych, drobne błędy księgowe)	
Bardzo często	15%
Często	72%
Sporadycznie	8%
Wcale	5%

Źródło: opracowanie własne.

Działan w zakresie rachunkowości kreatywnej można więc szukać w dwóch kategoriach wykrytych błędów. Według respondentów drugim najczęściej wykrywanym rodzajem błędów są błędy istotne, a więc takie, których istnienie może zagrażać prawdziwości danych prezentowanych w sprawozdaniu finansowym. Wszelkie działania kreatywne mogą być odbierane jako balansowanie

na granicy prawa, szczególnie jeżeli uzasadnienie takich działań jest według biegłego rewidenta niewystarczające. Ta „cienka” granica między działaniami oszukańczymi a kreatywnymi zawarta jest w trzeciej kategorii błędów, określonych jako poważne. Należy jednak zauważyć, że respondenci wskazali, iż znacznie częściej spotykają się z błędami o mniejszej istotności. Taka tendencja wskazuje, że działania mające cechy kreatywności wbrew powszechnej opinii nie korespondują zazwyczaj z negatywnym celem, tj. fałszowaniem sprawozdań finansowych, lub świadomym omijaniem prawa. Taką tezę potwierdzają kolejne wyniki ankiety. Badani mieli odpowiedzieć na pytanie o to, jak często spotykają się z wykorzystaniem rachunkowości kreatywnej, a więc wszelkimi działaniami mającymi cechy twórczych, innowacyjnych lub dopasowanych do działalności jednostki typów działań w zakresie systemu rachunkowości. 56% respondentów odpowiedziało, że często, 23% bardzo często, 13% sporadycznie, natomiast 8% ankietowanych stwierdziło, że w ogóle nie spotkało się z takim typem działań. Na podstawie tych wyników można stwierdzić, iż takie zachowania w obrębie systemu rachunkowości są wpisane w zwyczajowe działania przy ewidencjonowaniu, kategoryzowaniu i ujmowaniu zdarzeń gospodarczych. Potwierdza to również sam stosunek ankietowanych do pojęcia rachunkowości kreatywnej. Na pytanie „Czy wykorzystywanie działań kreatywnych w obrębie systemu rachunkowości jest według Pana/Pani właściwe?” 46% ankietowanych odpowiedziało „tak, o ile działania takie nie wykraczają poza obowiązujące prawo”, 33% „nie, ale dzięki temu możliwe jest pełne ujmowanie zdarzeń gospodarczych”, 13% „nie”, natomiast 8% nie miało zdania. Takie odpowiedzi wyraźnie wskazują, iż badani uważają działania kreatywne, z którymi się stykali, za niezbędne w zakresie działania systemu rachunkowości, jednak mogą być one stosowane tylko pod pewnymi warunkami. Należy zauważyć, że żadna z ankietowanych osób nie wybrała odpowiedzi „tak”. Może to być kolejnym potwierdzeniem faktu, że według badanych rachunkowością kreatywną nie można posługiwać się bezwarunkowo.

Wyniki badania jednoznacznie wskazują, że stosowanie rachunkowości kreatywnej w systemie rachunkowości w przedsiębiorstwie nie jest zjawiskiem rzadkim. Co więcej, można określić je jako praktykę powszechnie stosowaną przez księgowych. Poczynione na wstępie stwierdzenie sugeruje, że wykorzystywanie działań kreatywnych w rachunkowości jest czymś nieodpowiednim, nieetycznym, a nawet niezgodnym z prawem. Z drugiej strony w rozdziale wskazano, iż zastosowanie kreatywności, a więc innowacyjności i elastyczności w ujmowaniu oraz ewidencjonowaniu zdarzeń gospodarczych, nie zawsze ma na celu zafałszowanie wyników finansowych przedsiębiorstwa. Liczba wykrytych błędów istotnych jest znacznie mniejsza od liczby błędów drobnych.

A więc mimo że ankietowani często stykają się z działaniami kreatywnymi, nie generują one znacznych błędów, mających wpływ na prawdziwość prezentowanych danych. Kreatywność w ujmowaniu i ewidencjonowaniu zdarzeń jest nieodłącznym elementem systemu rachunkowości. Pojęcie rachunkowości kreatywnej stanowi integralną część systemu rachunkowości, dlatego należy wyraźnie oddzielić je od pojęcia rachunkowości oszukańczej.

Bibliografia

- Burzym E., *Rachunkowość przedsiębiorstw i instytucji*, PWE, Warszawa 1980.
- Cebowska T. (red.), *Problemy wyceny w rachunkowości*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2001.
- Elliott B., Elliott J., *Financial Accounting and Reporting Fourth Edition*, Financial Times/Prentice Hall, Harlow 2000.
- Gut P., *Kreatywna księgowość a fałszowanie sprawozdań finansowych*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Jackson C.W., *Bajki w świecie biznesu: mroczna prawda o fałszowaniu sprawozdań finansowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Klimczak M., K. Kreft, A. Ciastek-Zyska, *Badanie przestępczości gospodarczej w Polsce 2014*, http://www.pwc.pl/pl/biuroprasowe/assets/pwc_polska_badanie_global_economic_crime_survey_2014_prezentacja.pdf [dostęp: 20.03.2017].
- Krzywdą D., *Zmiany zasad (polityki) rachunkowości, wartości szacunkowych, poprawianie błędów, zdarzenia następujące po dniu bilansowym – ujęcie i prezentacja*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2013.
- Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 8. *Zasady (polityka) rachunkowości, zmiany wartości szacunkowych i korygowanie błędów*, Rozporządzenie Komisji (WE) Nr 1126/2008 z dnia 3 listopada 2008 r. przyjmujące określone międzynarodowe standardy rachunkowości zgodnie z rozporządzeniem (WE) Nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady (Dz.Urz. Min. Fin. z 2016 r. poz. 2 z późn. zm.).
- Parker R., *Financial reporting in the United Kingdom and Australia*, Prentice Hall, New York 1995.
- Skrzywan S., *Teoretyczne podstawy rachunkowości*, PWE, Warszawa 1993.
- Surdykowska S., *Fundamentalne źródła trudności w tworzeniu rzetelnego obrazu sytuacji finansowej*, [w:] M. Kuter, A. Hołda, S. Surdykowska, *Oszustwa księgowe. Teoria i praktyka*, Difin, Warszawa 2006.
- Surdykowska S., *Rachunkowość kreatywna a MSR/MSSF*, [w:] M. Gmytrasiewicz, A. Karmańska (red.), *Polska szkoła rachunkowości*, Z.K.R. SGH, Warszawa 2004.
- Surdykowska S. (red.), *Rachunkowość kreatywna a oszustwa księgowe*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza 2005.
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jednolity: Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591 z późn. zm.).
- Wąsowski W., *Kreatywna rachunkowość. Fałszowanie sprawozdań finansowych*, Difin, Warszawa 2010.

Rozdział 3

Rachunek zysków i strat jako kluczowe sprawozdanie finansowe

Marlena Urbaszek*

Wprowadzenie

Rachunkowość zawsze podążała w parze z działalnością gospodarczą, jednak jej cele i zadania nie zawsze były takie same – zmieniały się wraz z postępem gospodarki i rozwojem przedsiębiorczości. Dlatego rachunkowość od zawsze miała znaczący wpływ na rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy¹. W ciągu wieków przystosowała się do potrzeb praktyki gospodarczej i pod wpływem zmian ciągle rozwija się i przekształca². Mimo jej ewolucji była, jest i będzie głównym źródłem informacji o działalności gospodarczej.

Wejście w życie ustawy o rachunkowości spowodowało ujednolicenie zasad sporządzania sprawozdań finansowych, w tym rachunku zysków i strat. Współcześnie rachunek zysków i strat zapewnia „większą zrozumiałość, przydatność i porównywalność prezentowanych informacji o sytuacji finansowej i dokonaniach jednostki w przekroju podejmowanych działań”³. Jego zadaniem jest przedstawienie wyniku działalności, jaki osiągnęła jednostka w danym okresie.

Celem rozdziału jest prezentacja zmian w sporządzaniu rachunku zysków i strat od momentu wejścia w życie ustawy o rachunkowości do chwili obecnej. Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w rozdziale było porównanie wzorów rachunku zysku i strat przeprowadzone na podstawie ustawy o rachunkowości, aktów zmieniających oraz innych aktów prawnych, a także literatury uzupełniającej powyższe rozważania.

* Absolwentka studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ E. Walińska, *Wartość bilansowa przedsiębiorstwa a alokacja podatku dochodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 11.

² Ibidem, s. 3.

³ K. Zasiewska, *Koncepcja podatkowego rachunku zysków i strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 64(120), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2011, s. 180.

Rachunek zysków i strat w latach 1990–1994

Przełom lat 1989 i 1990 był dla państwa polskiego bardzo ważnym okresem nie tylko pod względem gospodarczym, ale również w innych dziedzinach. Przyjęcie przez Sejm pod koniec grudnia 1989 roku ustaw, które z dniem 1 stycznia 1990 roku wdrażały „rządowy program stabilizacji gospodarczej”, wyznaczało koniec epoki scentralizowanej gospodarki nierynkowej⁴. „Przejście od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej i budowa demokratycznego państwa prawa to przejście od zniewolenia w działalności gospodarczej i publicznej do wolności politycznej, gospodarczej, obywatelskiej i osobistej”⁵. Okres po wejściu w życie wspomnianych przepisów charakteryzował się głębokimi zmianami systemowymi i szybkim wzrostem ekonomicznym⁶. Przede wszystkim zniesiono system nakazowy, wprowadzono zasady wolnorynkowe oraz rozpoczęto prywatyzację zakładów państwowych. Zmiana systemu gospodarczo-ustrojowego wywołała potrzebę reformowania wielu dziedzin, w tym także rachunkowości. Przemiany systemowe, jakie nastąpiły w polskiej gospodarce, „wymusiły na jednostkach gospodarczych zmianę sposobu gospodarowania oraz ich podporządkowanie regułom rynku. [...] Przejście do gospodarki rynkowej i kierowanie się jej zasadami spowodowało znaczny wzrost roli i znaczenia rachunkowości. Przedsiębiorstwa zostały zmuszone do racjonalnego działania, a także ponoszenia odpowiedzialności finansowej za podejmowane decyzje, osiągnięte przychody, ponoszone koszty i realizowane zyski”⁷.

W początkowym okresie transformacji nie istniały jednolite zasady rachunkowości dla wszystkich podmiotów gospodarczych i konsekwencją tego był fakt, iż zasady rachunkowości spółek kapitałowych określały akty z okresu międzywojennego. Nadal obowiązywało Rozporządzenie Prezydenta z dnia 27 czerwca 1934 roku – Kodeks Handlowy (Dz.U. z 1934 r. Nr 57, poz. 502), jak również Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 roku o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych

⁴ W. Wilczyński, *Polski przełom ustrojowy 1989–2005 – ekonomia epoki transformacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2005, s. 95.

⁵ B. Klimczak, *Napięcie między wolnością i odpowiedzialnością w okresie transformacji systemowej w Polsce*, [w:] B. Borkowska (red.), *25 lat gospodarki rynkowej w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 352, s. 11.

⁶ J. Kaliński, *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989–2004*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009, s. 7.

⁷ B. Wrona, *Istota, funkcje i nadrzędne zasady rachunkowości w gospodarce rynkowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Bochni. Folia Oeconomica Bochniensia” 2006, nr 4, s. 125.

i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1933 r. Nr 84, poz. 623). Zasady rachunkowości przedsiębiorstw państwowych były określane przez ministrów resortów, którym podlegały przedsiębiorstwa. W związku z tym przedsiębiorstwa różnych branż sporządzały często sprawozdania finansowe znacznie różniące się wartością informacyjną.

Wejście w życie ustawy o rachunkowości

Rok 1994 był dla polskiej rachunkowości przełomowy, gdyż po wielu latach funkcjonowania różnorodnych przepisów dotyczących zasad sporządzania sprawozdań finansowych ujednolicono je przez wprowadzenie Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591), która z wielokrotnymi modyfikacjami obowiązuje do dnia dzisiejszego. W powojennej Polsce była pierwszą regulacją normatywną rangi ustawy, określającą zasady rachunkowości. Wcześniej wydane akty prawne posiadały formę zarządzeń lub rozporządzeń prezydenta i ministrów. Uchwalenie ustawy o rachunkowości było konieczne z uwagi na zmiany dokonujące się w polskiej gospodarce⁸. Zgodnie z pierwotnym brzmieniem ustawy o rachunkowości rachunek zysków i strat mógł być sporządzony w dwóch wariantach: kalkulacyjnym i porównawczym, a każdy z nich mógł być sporządzany w dwóch wersjach. Ich wzory znajdowały się w załączniku nr 4 do ustawy. Wersja pierwsza przedstawiała rachunek zysków i strat w układzie dwustronnym, w którym po lewej stronie prezentowano koszty i zyski jednostki na poszczególnych rodzajach działalności, a po prawej przychody oraz straty na poszczególnych rodzajach działalności (por. tabela 1).

Druga wersja rachunku zysków i strat sporządzana była w formie jednostronnej, w której naprzemiennie pokazywano przychody i koszty oraz wyniki na poszczególnych rodzajach działalności (por. tabela 2). W zależności od preferencji jednostka posiadała prawo wyboru danego wariantu rachunku zysków i strat.

⁸ O. Włodkowski, *Przepisy karne ustawy o rachunkowości*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 54.

Tabela 1. Wersja pierwsza sporządzania rachunku zysków i strat
w wariantach porównawczym i kalkulacyjnym

WERSJA PIERWSZA	
Wariant porównawczy	
Koszty i straty	Przychody i zyski
A. Koszty działalności operacyjnej	A. Przychody ze sprzedaży i zrównane z nimi
B. Zysk ze sprzedaży	B. Strata ze sprzedaży
C. Pozostałe koszty operacyjne	C. Pozostałe przychody operacyjne
D. Zysk na działalności operacyjnej	D. Strata na działalności operacyjnej
E. Koszty finansowe	E. Przychody finansowe
F. Zysk brutto na działalności gospodarczej	F. Strata brutto na działalności gospodarczej
G. Straty nadzwyczajne	G. Zyski nadzwyczajne
H. Zysk brutto	H. Strata brutto
I. Obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego	I. Strata netto
J. Zysk netto	
Wariant kalkulacyjny	
Koszty i straty	Przychody i zyski
A. Koszty sprzedanych towarów i produktów	A. Przychody ze sprzedaży i zrównane z nimi
B. Zysk ze sprzedaży	B. Strata ze sprzedaży
C. Pozostałe koszty operacyjne	C. Pozostałe przychody operacyjne
D. Zysk na działalności operacyjnej	D. Strata na działalności operacyjnej
E. Koszty finansowe	E. Przychody finansowe
F. Zysk brutto na działalności gospodarczej	F. Strata brutto na działalności gospodarczej
G. Straty nadzwyczajne	G. Zyski nadzwyczajne
H. Zysk brutto	H. Strata brutto
I. Obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego	I. Strata netto
J. Zysk netto	

Źródło: ustawa o rachunkowości, załącznik nr 4 według tekstu pierwotnego.

Tabela 2. Wersja druga sporządzania rachunku zysków i strat w wariantcie porównawczym i kalkulacyjnym

WERSJA DRUGA	
Wariant porównawczy	Wariant kalkulacyjny
A. Przychody ze sprzedaży i zrównane z nimi	A. Przychody ze sprzedaży towarów i produktów
B. Koszty działalności operacyjnej	B. Koszty sprzedanych towarów i produktów
C. Zysk/Strata ze sprzedaży (A – B)	C. Zysk/Strata brutto na sprzedaży (A – B)
D. Pozostałe przychody operacyjne	D. Koszty sprzedaży
E. Pozostałe koszty operacyjne	E. Koszty ogólnego zarządu
F. Zysk/Strata na działalności operacyjnej (C + D – E)	F. Zysk/Strata na sprzedaży (C – D – E)
G. Przychody finansowe	G. Pozostałe przychody operacyjne
H. Koszty finansowe	H. Pozostałe koszty operacyjne
I. Zysk/Strata brutto na działalności gospodarczej (F + G – H)	I. Zysk/Strata na działalności operacyjnej (F + G – H)
J. Zyski nadzwyczajne	J. Przychody finansowe
K. Straty nadzwyczajne	K. Koszty finansowe
L. Zysk/Strata brutto (I + J – K)	L. Zysk/Strata brutto na działalności gospodarczej (I + J – K)
M. Obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego	M. Zyski nadzwyczajne
N. Zysk/Strata netto (L – M)	N. Straty nadzwyczajne
	O. Zysk/Strata brutto (L + M – N)
	P. Obowiązkowe obciążenie wyniku finansowego
	R. Zysk/Strata netto (O – P)

Źródło: ustawa o rachunkowości, załącznik nr 4 według tekstu pierwotnego.

Porównując powyższe wzory rachunków zysków i strat z rachunkami zysków i strat z okresów wcześniejszych, można stwierdzić, że nastąpiło oddzielenie przychodów i kosztów podstawowej działalności operacyjnej od pozostałych przychodów i kosztów operacyjnych, a także przychodów i kosztów finansowych. Zwiększyło to zrozumiałość i przejrzystość sprawozdań finansowych, a tym samym ułatwiło użytkownikom ocenę sytuacji finansowej⁹. Oddzielnie obliczano wynik na sprzedaży, działalności operacyjnej, działalności gospodarczej, wynik brutto oraz netto. Koszty działalności operacyjnej w wariantcie porównawczym podzielone zostały na: wartość sprzedanych towarów i materiałów, zużycie materiałów i energii, usługi obce, podatki i opłaty,

⁹ A. Jaruga, P. Kabalski, *Od niemieckich ksiąg handlowych do Międzynarodowych Standardów Rachunkowości. Zarys historii regulacji rachunkowości w Polsce*, [w:] I. Sobańska, P. Kabalski (red. nauk.), *Współczesne nurty badawcze w rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 77–78.

wynagrodzenia, świadczenia na rzecz pracowników, amortyzację i pozostałe, a przychody ze sprzedaży na: przychód ze sprzedaży produktów, zmianę stanu produktów, przychód ze sprzedaży towarów i materiałów oraz koszt wytworzenia świadczeń na własne potrzeby jednostki. Natomiast w wariantcie kalkulacyjnym koszty sprzedanych towarów i produktów podzielone zostały na: wartość sprzedanych towarów i materiałów, koszt wytworzenia sprzedanych produktów (dodatkowo w wersji pierwszej na koszty sprzedaży i koszty ogólnego zarządu), a przychody ze sprzedaży na: przychody ze sprzedaży produktów i przychody ze sprzedaży towarów i materiałów. W obu wersjach pozostałe przychody operacyjne podzielone zostały na: zysk ze zbycia niefinansowych aktywów trwałych, dotacje i inne przychody operacyjne, a pozostałe koszty operacyjne na: stratę ze zbycia niefinansowych aktywów trwałych, aktualizację wartości aktywów niefinansowych oraz inne koszty operacyjne. Przychody finansowe należało zaprezentować w podziale na: dywidendy i udziały w zyskach, odsetki, zysk ze zbycia inwestycji, aktualizację wartości inwestycji i inne, a koszty finansowe na: odsetki, stratę ze zbycia inwestycji oraz inne.

Zmiany w rachunku zysków i strat od czasu wejścia w życie ustawy o rachunkowości do czasów współczesnych

Z analizy zmian ustawy o rachunkowości w okresie od jej powstania do chwili obecnej można wnioskować, że różnice dotyczące sporządzania rachunku zysków i strat nie były częste. Od momentu wejścia w życie ustawy o rachunkowości pierwszą niewielką zmianą w układzie rachunku zysków i strat była zmiana wprowadzona Ustawą z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2000 r. Nr 113, poz. 1186). Ustanawiała ona jeden wzór wariantu porównawczego i jeden wzór wariantu kalkulacyjnego. Znajdowały się one w załączniku nr 1, który dotyczył jednostek innych niż banki i zakłady ubezpieczeń. Od wejścia w życie wspomnianej zmiany rachunki zysków i strat powinny być sporządzane jedynie w układzie jednostronnym, w którym naprzemiennie zapisuje się przychody i koszty wraz z wynikami na poszczególnych rodzajach działalności oraz wynikiem końcowym. W tym samym roku nastąpiła również niewielka zmiana, która jednak nie spowodowała zmiany układu, lecz dotyczyła jedynie nazewnictwa wybranych elementów rachunku zysków i strat. Nazwę „przychody ze sprzedaży towarów i produktów” zastąpiło nazwą „przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów”, natomiast „koszty sprzedanych towarów i produktów” zapisywano jako „koszty sprzedanych produktów, towarów i materiałów”. Zyski i straty nad-

zwyczajne miały być prezentowane jako elementy składowe wyniku zdarzeń nadzwyczajnych. Natomiast wcześniejsze obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego pokazano odrębnie jako podatek dochodowy oraz pozostałe obowiązkowe zmniejszenia zysku/zwiększenia straty. Zmiany występowały także w pozycjach pozostałych przychodów i kosztów operacyjnych oraz przychodów i kosztów finansowych (por. rysunek 1).

Pozostałe przychody operacyjne

I. Zysk ze zbycia niefinansowych aktywów trwałych

II. Dotacje

III. Inne przychody operacyjne

Pozostałe koszty operacyjne

I. Strata ze zbycia niefinansowych aktywów trwałych

II. Aktualizacja wartości aktywów niefinansowych

III. Inne koszty operacyjne

Przychody finansowe

I. Dywidendy i udziały w zyskach, w tym od jednostek powiązanych

II. Odsetki, w tym od jednostek powiązanych

III. Zysk ze zbycia inwestycji

IV. Aktualizacja wartości inwestycji

V. Inne

Koszty finansowe

I. Odsetki, w tym od jednostek powiązanych

II. Strata ze zbycia inwestycji

III. Aktualizacja wartości inwestycji

IV. Inne

Rysunek 1. Zmiany w ustawie o rachunkowości z 2000 roku dotyczące pozostałej działalności operacyjnej oraz działalności finansowej

Źródło: Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2000 r. Nr 113, poz. 1186).

W latach 2014 i 2015 wprowadzono kolejne zmiany w ustawie o rachunkowości, dotyczące sporządzania rachunku zysków i strat. W szczególności były to zmiany obejmujące jednostki mikro i małe, uznane za jednostki, które nie potrzebują sporządzać tak dokładnego i szczegółowego rachunku zysków i strat jak jednostki większe, ponieważ ich zakres informacji jest znacznie węższy. W Ustawie z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2014 r., poz. 1100) została zawarta zmiana dotycząca sporządzania rachunku zysków i strat dla jednostek mikro, które mogą sporządzać uproszczo-

ny rachunek zysków i strat (załącznik nr 4 do ustawy). Natomiast w Ustawie z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1333) zawarta została zmiana umożliwiająca sporządzanie rachunku zysków i strat dla jednostek małych, które korzystają z uproszczeń odnoszących się do sprawozdania finansowego (załącznik nr 5 do ustawy). Dla pozostałych jednostek zmiana z 23 lipca 2015 roku dotyczyła pozycji zysków i strat nadzwyczajnych. Pozycja ta została usunięta, a zdarzenia ujmowane wcześniej w tej kategorii od tej pory należało zaliczać do pozostałej działalności operacyjnej. Zmiana ta jest zgodna z Międzynarodowymi Standardami Rachunkowości.

Do 2014 roku ustawa o rachunkowości nie różnicowała jednostek gospodarczych oraz wymogów sprawozdawczych ze względu na wielkość jednostki. Niewątpliwie jest jednak, iż obowiązki sprawozdawcze w dużej mierze zależą od wielkości jednostki gospodarczej. Przedsiębiorstwa małe i mikro dążą „do maksymalnego uproszczenia wymogów sprawozdawczych, by zmniejszyć obciążenia biurokratyczne jednostek”¹⁰. Ponadto im większa jest jednostka gospodarcza, tym więcej jest odbiorców informacji sprawozdawczej. Natomiast sprawozdania finansowe jednostek mikro i małych kierowane są do mniejszego grona odbiorców informacji sprawozdawczej¹¹.

Coraz bardziej rosnące znaczenie jednostek mikro i małych w gospodarce oraz zbyt duże wymogi sprawozdawcze doprowadziły do licznych zmian w sprawozdawczości finansowej tych jednostek, a więc i w rachunku zysków i strat. Uproszczenie rachunku zysków i strat dotyczy wyłącznie zakresu prezentacji poszczególnych pozycji tego sprawozdania, nie zaś ich zawartości (treści).

Rachunek zysków i strat jednostki mikro sporządzany jest w wariancie porównawczym. Jego uproszczenie w stosunku do rachunku zysków i strat większych jednostek polega na tym, że działalność podzielona została jedynie na podstawową i pozostałą działalność operacyjną oraz obciążenie wynikające z podatku dochodowego. Jednostki te nie mają obowiązku wyodrębniania działalności finansowej. Przychody podstawowej działalności operacyjnej nie zostały podzielone na przychody ze sprzedaży produktów, towarów, materiałów, a występujące koszty według rodzaju zostały ograniczone do minimum (por. tabela 3). Wynik finansowy netto ogółem wykazują jednostki nieprowadzące działalności gospodarczej (np. stowarzyszenia, związki zawodowe, fun-

¹⁰ A. Kaczmarczyk, *Sprawozdawczość finansowa jednostek mikro w aspekcie zasady wiernego i rzetelnego obrazu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 388, s. 253–254.

¹¹ Idem, *Sprawozdawczość a analiza finansowa w przedsiębiorstwach mikro w świetle ustawy o rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2016, s. 33.

dacie), zysk/stratę netto wykazują zaś pozostałe jednostki mikro prowadzące działalność gospodarczą¹². Wynik finansowy jednostki mikro zwiększa odpowiednio przychody bądź koszty w następnym roku obrotowym, z tym że dodatni wynik finansowy może być zaliczony na zwiększenie kapitału (funduszu) podstawowego¹³.

Tabela 3. Rachunek zysków i strat dla jednostek mikro

A. Przychody podstawowej działalności operacyjnej i zrównane z nimi, w tym zmiana stanu produktów
B. Koszty podstawowej działalności operacyjnej:
I. Amortyzacja
II. Zużycie materiałów i energii
III. Wynagrodzenia, ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia
IV. Pozostałe koszty
C. Pozostałe przychody i zyski, w tym aktualizacja wartości aktywów
D. Pozostałe koszty i straty, w tym aktualizacja wartości aktywów
E. Podatek dochodowy
F. Zysk/strata netto ($A - B + C - D - E$) lub
G. Wynik finansowy netto ogółem ($A - B + C - D - E$)

Źródło: ustawa o rachunkowości, załącznik nr 4 w aktualnym stanie prawnym.

Rachunek zysków i strat jednostek małych może być sporządzony w jednym z dwóch wariantów: kalkulacyjnym bądź porównawczym. Decyzja o wyborze odpowiedniego wariantu należy do kierownika jednostki. W stosunku do wariantów rachunku zysków i strat sporządzanego przez większe jednostki oba warianty różnią się prezentacją podstawowej działalności operacyjnej (por. tabela 4). Warto zauważyć, że w jednostkach małych, zarówno w wariantcie porównawczym, jak i kalkulacyjnym, przychody podstawowej działalności operacyjnej nie zostały podzielone na przychody ze sprzedaży produktów, materiałów, towarów, lecz wykazano je łącznie. Analogicznie można prezentować koszty w układzie kalkulacyjnym. W obu wariantach pozostałe przychody operacyjne wykazuje się w jednej pozycji, z wyodrębnioną dodatkowo kwotą aktualizacji wartości aktywów niefinansowych. Analogicznie pozostałe koszty operacyjne wykazuje się łącznie i wyodrębnia kwotę aktualizacji wartości aktywów niefinansowych. Przychody finansowe należy prezentować w podziale na: dywidendy i udziały w zyskach od jednostek, w których jednostka posiada zaangażowanie w kapitale, odsetki, zysk z tytułu rozchodu aktywów finan-

¹² Ustawa o rachunkowości, art. 3 ust. 1a.

¹³ Ustawa o rachunkowości, art. 47 ust. 3a.

sowych oraz aktualizację wartości aktywów finansowych. Natomiast koszty finansowe w podziale na: odsetki, stratę z tytułu rozchodu aktywów finansowych oraz aktualizację wartości aktywów finansowych.

Tabela 4. Rachunek zysków i strat dla jednostek małych

Wariant kalkulacyjny	Wariant porównawczy
A. Przychody netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów	A. Przychody netto ze sprzedaży i zrównane z nimi I. Przychody netto ze sprzedaży II. Zmiana stanu produktów III. Koszt wytworzenia produktów na własne potrzeby jednostki
B. Koszt sprzedanych produktów, towarów i materiałów	B. Koszty działalności operacyjnej I. Amortyzacja II. Zużycie materiałów i energii III. Usługi obce IV. Wynagrodzenia V. Ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia VI. Pozostałe koszty
C. Koszt sprzedaży	C. Zysk (strata) ze sprzedaży (A – B)
D. Koszty ogólnego zarządu	
E. Zysk (strata) ze sprzedaży (A – B – C – D)	
+ Pozostałe przychody operacyjne	
– Pozostałe koszty operacyjne	
+ Przychody finansowe	
– Koszty finansowe	
= Zysk (strata) brutto	
– Podatek dochodowy	
= Zysk (strata) netto	

Źródło: ustawa o rachunkowości, załącznik nr 5 w aktualnym stanie prawnym.

Powyższe uproszczenia z pewnością pozwalają jednostkom mikro i małym obniżyć koszty prowadzenia rachunkowości oraz zredukować te związane z przygotowaniem sprawozdań finansowych, w tym rachunku zysków i strat. Wcześniejsze przepisy, z uwagi na obowiązek bardziej szczegółowego sporządzania zestawień, były dla tych jednostek uciążliwe i zbyt skomplikowane, jednak wprowadzone uproszczenia mają wpływ na zmniejszenie wartości informacyjnej rachunku zysków i strat.

Współczesny rachunek zysków i strat jednostek średnich i dużych

Współcześnie w ocenie działalności jednostki ważna jest nie tylko wysokość wyniku finansowego z całokształtu działalności, który uzyskała jednostka gospodarcza, ale również segment działalności, w którym powstał ten wynik. Istotne są zatem zarówno przychody i koszty, jak i ich wzajemne relacje w poszczególnych segmentach. Ogólną zasadą obliczania wyniku finansowego jest porównanie przychodów z odpowiadającymi im kosztami i tym samym ustalenie wyników częściowych na poszczególnych segmentach działalności oraz końcowego wyniku finansowego jednostki. Segmenty te dotyczą działalności operacyjnej, w skład której wchodzi działalność podstawowa, pozostała działalność operacyjna i działalność finansowa oraz obowiązkowe obciążenia wyniku finansowego.

Uznaje się, że w ocenie działalności jednostki najważniejszy jest wynik z działalności operacyjnej, czyli działalności, do wykonywania której jednostka gospodarcza została stworzona, a sposób ujęcia osiągniętych przychodów i poniesionych kosztów tej działalności zależy od wariantu sporządzania rachunku zysków i strat, który jednostka określa w polityce rachunkowości podmiotu. Współczesny rachunek zysków i strat jednostek średnich i dużych może być sporządzony w wariantcie kalkulacyjnym lub porównawczym (por. tabela 5). Zawartość informacyjna wybranego wariantu powinna być dostosowana do potrzeb informacyjnych jednostki, a wybór wariantu należy do kierownika jednostki¹⁴.

Sposoby zestawienia wariantu porównawczego i kalkulacyjnego różnią się jedynie ujęciem podstawowej działalności operacyjnej, a pozostałe segmenty działalności w obu wariantach wyglądają jednakowo.

Wybór wariantu rachunku zysków i strat ma wpływ na zasady ewidencji kosztów, która może być prowadzona w układzie rodzajowym bądź funkcjonalnym. Podjęcie decyzji o sporządzaniu rachunku zysków i strat w wariantcie porównawczym determinuje wybór układu rodzajowego kosztów, który najczęściej stosują niewielkie jednostki gospodarcze prowadzące jednorodną działalność. Wybór rachunku zysków i strat w układzie kalkulacyjnym prowadzi do konieczności ewidencji kosztów w układzie funkcjonalnym, który stosuje się najczęściej w jednostkach większych, prowadzących działalność różnorodną. Jednostki, które stosują układ kalkulacyjny i funkcjonalny (zespół 4 i 5),

¹⁴ S. Jędrzejewski, *Sprawozdanie finansowe jako kluczowe źródło informacji i działalności MSP*, [w:] S. Jędrzejewski, A. Piotrowska, A. Jędrzejewska, *Sprawozdawczość MSP w kontekście społecznej odpowiedzialności*, Wydawnictwo Afinance, Łódź 2016, s. 68.

mają możliwość wyboru odpowiedniego dla nich wariantu rachunku zysków i strat lub sporządzania obu wariantów. Niezależnie od tego, czy jednostka wybrała do ewidencji wariant porównawczy, czy kalkulacyjny, wynik finansowy musi być zawsze identyczny – różny jest bowiem jedynie sposób, w jaki został on zaprezentowany¹⁵.

Tabela 5. Porównanie rachunku zysków i strat w wariantie kalkulacyjnym i porównawczym

Wariant kalkulacyjny	Wariant porównawczy
A. Przychody netto ze sprzedaży	A. Przychody netto ze sprzedaży i zrównane z nimi, w tym:
I. Przychody netto ze sprzedaży produktów	I. Przychody netto ze sprzedaży produktów
II. Przychody netto ze sprzedaży towarów i materiałów	II. Zmiana stanu produktów
B. Koszt sprzedanych produktów, towarów i materiałów	III. Koszt wytworzenia produktów na własne potrzeby jednostki
I. Koszt wytworzenia sprzedanych produktów	IV. Przychody netto ze sprzedaży towarów i materiałów
II. Wartość sprzedanych towarów i materiałów	B. Koszty działalności operacyjnej
C. Zysk (strata) brutto ze sprzedaży (A – B)	I. Amortyzacja
D. Koszty sprzedaży	II. Zużycie materiałów i energii
E. Koszty ogólnego zarządu	III. Usługi obce
F. Zysk (strata) ze sprzedaży (C – D – E)	IV. Podatki i opłaty
	V. Wynagrodzenia
	VI. Ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia
	VII. Pozostałe koszty rodzajowe
	VIII. Wartość sprzedanych towarów i materiałów
	C. Zysk (strata) ze sprzedaży (A – B)
(+) Pozostałe przychody operacyjne	
(–) Pozostałe koszty operacyjne	
= Wynik z działalności operacyjnej	
(+) Przychody finansowe	
(–) Koszty finansowe	
= Wynik z działalności gospodarczej	
(–) Podatek dochodowy	
(–) Pozostałe obciążenia zysku	
= Wynik finansowy netto	

Źródło: opracowanie własne na podstawie ustawy o rachunkowości w aktualnym stanie prawnym.

¹⁵ W. Gabrusewicz, *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005, s. 188–189.

Zarówno pozostała działalność operacyjna, jak i działalność finansowa w obu wariantach prezentowane są w sposób identyczny. Pozostała działalność operacyjna dotyczy działalności, która ma na celu zrealizowanie zadań innych niż podstawowe. Nie wynikają one z niej bezpośrednio, lecz powstały w wyniku podejmowanych przez jednostkę działań dotyczących działalności operacyjnej. Według ustawy o rachunkowości pozostałe przychody operacyjne zostały podzielone na: zysk z tytułu rozchodu niefinansowych aktywów trwałych, dotacje, aktualizację wartości aktywów niefinansowych oraz inne przychody operacyjne. Przykładami są między innymi przychody ze: sprzedaży środków trwałych, środków trwałych w budowie, wartości niematerialnych i prawnych, z działalności socjalnej, odpisów aktualizujących, rozwiązania rezerw, odpisania zobowiązań przedawnionych, otrzymania kar i odszkodowań, nieodpłatnego otrzymania aktywów. Podobnie według ustawy o rachunkowości pozostałe koszty operacyjne dzielą się na: stratę z tytułu rozchodu niefinansowych aktywów trwałych, aktualizację wartości aktywów niefinansowych oraz inne koszty operacyjne. Przykładami są koszty związane ze sprzedażą środków trwałych, środków trwałych w budowie, wartości niematerialnych i prawnych, z odpisami aktualizującymi, odpisaniem należności przedawnionych, nieściągalnych, umorzonych, umorzeniem rezerw, zapłatą kar i odszkodowań, nieodpłatnym przekazaniem aktywów. Przychody finansowe pochodzą z dywidend i udziałów w zyskach, odsetek, zysku z tytułu rozchodu aktywów finansowych, aktualizacji wartości aktywów finansowych oraz innych. Są to między innymi przychody ze sprzedaży aktywów finansowych, otrzymane odsetki od wkładów bankowych, lokat, udzielonych pożyczek, obligacji obcych oraz otrzymane dywidendy od akcji obcych, dyskonto od czeków i weksli obcych oraz papierów wartościowych, nadwyżka dodatnich różnic kursowych nad ujemnymi, przychody z udziałów w innych jednostkach, odpisy aktualizujące wartość aktywów finansowych. Do kosztów finansowych zalicza się odsetki, stratę z tytułu rozchodu aktywów finansowych, aktualizację wartości aktywów finansowych oraz inne. Przykładami są między innymi: odsetki od własnych obligacji i innych aktywów finansowych, odsetki i prowizje od zaciągniętych kredytów i pożyczek, dyskonto od weksli własnych i obcych zmniejszające odpisy aktualizujące wartość aktywów finansowych, nadwyżka ujemnych różnic kursowych nad dodatnimi, dopłaty z tytułu udziałów w innych jednostkach¹⁶.

¹⁶ Ustawa o rachunkowości, por. załącznik nr 1, art. 3 ust. 1, art. 42 ust. 1.

Podsumowanie

Okres po 1990 roku był szczególny w rozwoju polskiej rachunkowości i jednocześnie sprawozdawczości finansowej. Wejście w życie ustawy o rachunkowości spowodowało ujednolicenie zasad sporządzania sprawozdań finansowych, w tym rachunku zysków i strat.

Zmiany w sporządzaniu rachunku zysków i strat były konieczne ze względu na przeobrażenia zachodzące w polskiej gospodarce, a także w innych dziedzinach. Mimo iż od momentu wejścia w życie ustawy o rachunkowości zmian w rachunku zysków i strat było niewiele, to z pewnością zwiększyła się jakość i przejrzystość zawartych w nim informacji. Jednostronny układ rachunku zysków i strat, w którym naprzemiennie pokazywane są przychody i koszty w poszczególnych segmentach działalności jednostki sprawia, że łatwo zauważyć osiągnięty przez jednostkę wynik na tych segmentach oraz końcowy wynik finansowy. Zaprezentowane w ten sposób dane są bardziej przejrzyste do innych analiz i zestawień sporządzanych przez jednostkę. Wprowadzenie nowych wzorów rachunku zysków i strat dla jednostek mikro i małych było konieczne ze względu na fakt, iż zakres informacji potrzebnych tym jednostkom jest znacznie węższy niż w jednostkach większych. Z pewnością zmiany te wpłynęły pozytywnie na sporządzane przez te jednostki sprawozdania finansowe, gdyż wcześniej obowiązujące przepisy były dla nich zbyt skomplikowane. Jednak zdaniem innych autorów zastosowanie uproszczeń dla jednostek mikro powoduje, że nie tylko rachunek zysków i strat, ale całe sprawozdanie zawiera „jedynie szczątkową informację na temat kondycji i wyników finansowych”¹⁷.

Bibliografia

- Gabrusiewicz W., *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005.
- Jaruga A., Kabalski P., *Od niemieckich ksiąg handlowych do Międzynarodowych Standardów Rachunkowości. Zarys historii regulacji rachunkowości w Polsce*, [w:] I. Sobańska, P. Kabalski (red. nauk.), *Współczesne nurty badawcze w rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Jędrzejewski S., *Mała i mikro spółdzielnia mieszkaniowa na gruncie uproszczeń w prawie bilansowym i Stanowiska Krajowego Komitetu Standardów Rachunkowości*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2015, vol. XVI, nr 12, cz. 2.

¹⁷ S. Jędrzejewski, *Mała i mikro spółdzielnia mieszkaniowa na gruncie uproszczeń w prawie bilansowym i Stanowiska Krajowego Komitetu Standardów Rachunkowości*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie”, 2015, vol. XVI, nr 12, cz. 2, s. 60.

- Jędrzejewski S., *Sprawozdanie finansowe jako kluczowe źródło informacji i działalności MSP*, [w:] S. Jędrzejewski, A. Piotrowska, A. Jędrzejewska, *Sprawozdawczość MSP w kontekście społecznej odpowiedzialności*, Wydawnictwo Afinance, Łódź 2016.
- Kaczmarczyk A., *Sprawozdawczość a analiza finansowa w przedsiębiorstwach mikro w świetle ustawy o rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2016.
- Kaczmarczyk A., *Sprawozdawczość finansowa jednostek mikro w aspekcie zasady wiernego i rzetelnego obrazu*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2015, nr 388.
- Kaliński J., *Transformacja gospodarki polskiej w latach 1989–2004*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2009.
- Klimczak B., *Napięcie między wolnością i odpowiedzialnością w okresie transformacji systemowej w Polsce*, [w:] B. Borkowska (red.), *25 lat gospodarki rynkowej w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2014, nr 352.
- Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1933 r. Nr 84, poz. 623).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. – Kodeks Handlowy (Dz.U. z 1934 r. Nr 57, poz. 502).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591).
- Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2000 r. Nr 113, poz. 1186).
- Ustawa z dnia 11 lipca 2014 r. o zmianie ustawy o rachunkowości (Dz.U. z 2014 r., poz. 1100).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o rachunkowości oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 1333).
- Walińska E., *Wartość bilansowa przedsiębiorstwa a alokacja podatku dochodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Wilczyński W., *Polski przełom ustrojowy 1989–2005 – ekonomia epoki transformacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 2005.
- Włodkowski O., *Przepisy karne ustawy o rachunkowości*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Wrona B., *Istota, funkcje i nadrzędne zasady rachunkowości w gospodarce rynkowej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Bochni. Folia Oeconomica Bochniensia” 2006, nr 4.
- Zasiewska K., *Koncepcja podatkowego rachunku zysków i strat*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 64(120), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2011.

Rozdział 4

Rezerwy jako kluczowa kategoria determinująca rzetelny obraz jednostki gospodarczej

Ewelina Gajdka*

Wprowadzenie

Rezerwy stanowią ważną kategorię w systemie rachunkowości, gdyż pozwalają w sposób rzetelny przedstawić obraz podmiotu gospodarczego w sprawozdaniu finansowym. Ich tworzenie jest przejawem jednej z kluczowych zasad rachunkowości – zasady ostrożności. We współczesnych sprawozdaniach finansowych, szczególnie większych jednostek, dużą wagę przykładają się do ich prawidłowej wyceny i prezentacji skutków ich tworzenia. Mogą być też kluczowym narzędziem kreowania sprawozdania finansowego, a w szczególności wyniku finansowego. Przeprowadzone badania wskazują również, że posiadają one bardzo bogatą historię, a ich pierwsze ślady można spotkać już na przełomie XIII i XIV wieku, czyli znacznie wcześniej, niż opisane zostały zasady rachunkowości. Celem rozdziału jest ocena wpływu utworzenia rezerw na sprawozdania finansowe.

Historyczne i współczesne ujęcie rezerw w rachunkowości

Najstarsze ślady tworzenia rezerw pochodzą z zapisów ksiąg firmy Perruzzi, działającej w latach 1300–1343, należącej do rodziny bankowców z Florencji, oraz przedsiębiorstwa Alberti, które działało w latach 1302–1348¹. Jak wynika z dokumentów historycznych, w XIV wieku rozliczono rezerwy z tytułu należności i zobowiązań oraz innych obciążeń, jednakże przesłanki ich tworzenia i procedury z nimi związane nie są do końca znane. Najcenniejszym źródłem informacji w zakresie omawianego tematu są księgi średniowiecznych przedsiębiorstw Medicini oraz Datini².

* Absolwentka studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ K. Klimczak, *Z historii rachunkowości. Początki rezerw w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 67, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2012, s. 161.

² Ibidem, s. 161.

Francesco Datini był włoskim bankierem i kupcem zajmującym się międzynarodowym handlem, a od roku 1378 także produkcją tkanin. Dokumenty należące do Datiniego stanowią jedno z najważniejszych archiwów historii gospodarczej średniowiecza³. Jak zauważa F. Melis, rezerwy tworzone w firmie Datini miały za zadanie pokrywać niezapłacone koszty, możliwe straty związane z niewypłacalnością wierzycieli oraz błędy związane z ustalaniem wartości kosztów i przychodów⁴.

W bilansie spółki przedstawiającym stan na 31 stycznia 1399 roku została wyszczególniona pozycja rezerw na niezapłacone podatki i inne pozycje odłożone, którą można uznać za odpowiednik współczesnych rezerw na zobowiązania lub nawet rezerw z tytułu odroczonego podatku (por. tabela 1).

Tabela 1. Uproszczony bilans barcelońskiego oddziału firmy Francesco di Marco Datini i Spółka sporządzony na 31 stycznia 1399 r.

Aktywa	lb.1 ⁷²	Pasywa	lb.
Gotówka w kasie i na rachunkach bankowych	1 701	Zobowiązania	1 951
Należności	7 134	Rozrachunki z zagranicznymi korespondentami	8 261
Rozrachunki z zagranicznymi korespondentami (należności)	4 845	Oddziały Datini w innych miejscach	2 557
Inne oddziały Datini	525	Sprzedaż wysyłkowa	828
Zapasy	288	Rezerwa na niezapłacone podatki i inne pozycje odłożone	80
Środki trwałe	125	Kapitał Francesco di Marco Datini	768
Różne pozycje	193	Zysk z handlu i wymiany	751
Należności wątpliwe	384	Późniejsze poprawki	10
Niewykryty błąd podczas sporządzania bilansu	11		
SUMA	15 206	SUMA	15 206

Źródło: opracowanie na podstawie K. Klimczak, *Z historii rachunkowości...*, op. cit., s. 161–162.

Spółkę Medici założył w 1397 roku Giovanni di Bicci. Głównym przedmiotem jej działalności była bankowość, jednakże jednostka gospodarcza była również współwłaścicielem dwóch zakładów sukienniczych oraz pra-

³ <https://www.britannica.com/biography/Francesco-Datini> [dostęp: 13.05.2017].

⁴ F. Melis, *Aspetti Della vita economica medievale*, Siena 1962, za B.S. Yamey, *Balancing and closing the ledger: Italian practice, 1300–1600*, [w:] R.H. Parker, B.S. Yamey, *Accounting History. Some British Contributions*, Oxford University Press, New York 2001, s. 419, za K. Klimczak, *Z historii rachunkowości...*, op. cit., s. 161.

⁵ Wartości podane w funtach, które są jednostką wywodzącą się od rzymskiej libry – K. Klimczak, *Z historii rachunkowości...*, op. cit., s. 161.

cowni jedwabiu. Najczęściej tworzonymi tytułami rezerw w bankach Medici były nieściągalne należności, zaległe wynagrodzenia oraz inne obciążenia poprzedzające podział zysków. Przez takie działanie zyski celowo zatrzymywano i akumulowano je jako nadwyżkę. Były one zwane *sopracorpo*⁶ i mogłoby odpowiadać dzisiejszym rezerwom kapitałowym. Również w kolejnych stuleciach znaczenie rezerw nie zostało zbagatelizowane, czego przykładem są księgi Af-faitadi pochodzące z XVI wieku. Odnotowano w nich zapisy pojedynczych kont, na których ewidencjonowano nieściągalne należności, a także zbiorcze konta obejmujące długi o niewielkim prawdopodobieństwie ściągальności oraz należności nieściągalne i przeterminowane⁷.

Na ziemiach polskich pojęcie rezerw występowało stosunkowo rzadko – były one na przykład tworzone w okresie międzywojennym. W latach gospodarki centralnie sterowanej w grupie przedsiębiorstw państwowych pojęcie rezerw praktycznie nie występowało, co było związane z dużym bezpieczeństwem obrotu gospodarczego. W okresie tym nie tworzone rezerw w przedsiębiorstwach państwowych, a w przedsiębiorstwach prywatnych było to zjawiskiem marginalnym, co wynikało prawdopodobnie z braku tego obowiązku. W początkowym okresie obowiązywania ustawy o rachunkowości pojęcie rezerw nie było w niej zdefiniowane, a jako rezerwy traktowano odpisy z tytułu zagrożenia trwałej utraty wartości należności. Oznacza to, że w praktyce rezerwy tworzone na należności przeterminowane. Pojęcie rezerw we współczesnym rozumieniu zostało zdefiniowane w znowelizowanej ustawie o rachunkowości wprowadzonej w życie 18 grudnia 2000 roku, a zmiany te weszły w życie 1 stycznia 2002 roku.

Współczesna definicja rezerw i ich prezentacja

Współcześnie w przepisach prawa bilansowego definicja rezerw została zawężona do odmiany zobowiązań, czyli obcych źródeł finansowania⁸. Tworzenie rezerw na potencjalne straty oraz skutki innych możliwych zdarzeń jest re-

⁶ R. de Roover, *The development of accounting prior to Luca Pacioli according to the accoent – books of medieval merchants*, [w:] A.C. Littleton, B.S. Yamey, *Studies in the History of Accounting*, Sweet and Maxwell, London 1956, s. 153–154, za K. Klimczak, *Z historii rachunkowości...*, op. cit., s. 163.

⁷ B.S. Yamey, *Balancing and Closing the Ledger: Italian Practice, 1300–1600*, [w:] H.R. Parker, B.S. Yamey, *Accounting History. Some British Contributions*, Oxford University Press, New York 2001, s. 261, za K. Klimczak, *Z historii rachunkowości...*, op. cit., s. 167.

⁸ L. Poniatowska, *Rezerwy*, [w:] Z. Messner, J. Pfaff (red.), *Rachunkowość finansowa z uwzględnieniem MSSF*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Katowice 2011, s. 436.

zultatem uwzględnienia w rachunkowości ryzyka i niepewności. Orientacyjna wycena aktywów i zobowiązań powoduje uwzględnienie obniżenia wartości aktywów i podwyższenie wartości zobowiązań⁹. Aby ujęcie zobowiązań w sprawozdaniu było kompletne, wykazuje się w nim również prawdopodobne zobowiązania o oszacowanej wartości. Wybiórcze ujmowanie kosztów i przychodów jest związane z uwzględnieniem w wyniku finansowym jedynie niekwestionowanych przychodów, przy jednoczesnym ujmowaniu kosztów, także tych wysoce prawdopodobnych¹⁰. Oznacza to, że „przedsiębiorstwo chcąc w przyszłości prowadzić w sposób nieprzerwany swoją działalność gospodarczą, winno tworzyć rezerwy z przeznaczeniem na pewne i prawdopodobne straty z tytułu operacji gospodarczych w toku”¹¹.

Zgodnie z polskim prawem bilansowym rezerwy są tworzone z tytułu: zobowiązań i strat z operacji gospodarczych w toku (rezerwy na niepewne zobowiązania i straty), utraty wartości (odpisy aktualizujące wartość środków trwałych, środków trwałych w budowie, należności, inwestycji, zapasów), kosztów (na rękojmię i naprawy gwarancyjne) oraz rezerw kapitałowych¹². Zdaniem K. Klimczak najbardziej powszechnym rodzajem rezerw tworzonych w jednostkach gospodarczych są rezerwy na zobowiązania. Nie zmienia to jednak faktu, iż w systemie rachunkowości występują także inne odmiany rezerw, których funkcjonowanie powoduje porównywalne skutki finansowe oraz jest związane z identycznymi przesłankami jak tworzenie rezerw z tytułu zobowiązań¹³.

Rezerwy wywierają znaczny wpływ na obraz przedstawiony w bilansie¹⁴ przez urealnienie jego określonych pozycji i tworzenie większego bezpieczeństwa w zakresie obrotu gospodarczego¹⁵. Jak podkreśla K. Czubakowska, ujęcie w tej części sprawozdania finansowego pozycji rezerw wynika z definicji zobowiązań przedstawionej w ustawie o rachunkowości oraz Międzynarodowych Standardach Ra-

⁹ S. Hońko, *Koncepcja ostrożnej wyceny w rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008, s. 53.

¹⁰ L. Poniatowska, *Rezerwy*, op. cit., s. 436.

¹¹ A.N. Duraj, *Kształtowanie rezerw w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 55.

¹² A. Kaczmarczyk, *Zarządzanie kosztami w aspekcie wyceny bilansowej*, [w:] E. Nowak, M. Nieplowicz (red.), *Rachunkowość a controlling*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2013, nr 291, s. 223.

¹³ K. Klimczak, *Istota i zakres przedmiotowy rezerw w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, nr 114, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2010, s. 3.

¹⁴ W. Dotkuś, *Rezerwy na instrumenty finansowe w świetle zasady wiernego obrazu*, [w:] T. Kiżukiewicz (red.), *Zasoby i procesy w rachunkowości jednostek gospodarczych*, Difin, Warszawa 2009, s. 263.

¹⁵ W. Gabruszewicz, *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005, s. 159.

chunkowości¹⁶. Zgodnie z tymi regulacjami rezerwy ujmuje się, gdy istnieje zobowiązanie wynikające z późniejszych operacji, istnieje prawdopodobieństwo, iż regulacja zobowiązania spowoduje zużycie aktywów przedsiębiorstwa, czyli pomniejszenie korzyści ekonomicznych oraz możliwe jest rzetelne określenie wartości zobowiązań¹⁷. Ich szczegółowy wykaz powinien również zostać przedstawiony w informacji dodatkowej. Rezerwy są prezentowane w pasywach bilansu w grupie „zobowiązania i rezerwy na zobowiązania” z podziałem na:

- rezerwy z tytułu odroczonego podatku dochodowego,
- rezerwy na świadczenia emerytalne i podobne, które mają charakter długo- i krótkoterminowy,
- pozostałe rezerwy, wśród których możliwy jest podział na długo- i krótkoterminowe¹⁸.

Rola rezerw w kreowaniu sprawozdania finansowego

Rezerwy można uznać za kategorię księgową, która urealnia wynik finansowy. Zasadniczą istotą ich tworzenia jest urealnienie kosztów i strat, a w konsekwencji wyniku finansowego osiągniętego przez jednostkę w danym okresie, przez pomniejszenie tego wyniku o kwoty rezerw utworzonych w okresie, w którym miało miejsce powstanie ryzyka, a także zmniejszenie ryzyka gospodarczego¹⁹. Są one zatem „istotnym elementem polityki rachunkowości w jednostkach gospodarczych, których obowiązek tworzenia wynika z fundamentalnych założeń rachunkowości. Zabezpieczenie kontynuacji działalności podmiotu wymaga minimalizowania przyszłych negatywnych skutków obecnych zdarzeń i oszacowania ewentualnego ryzyka, które nieodłącznie związane jest z działalnością gospodarczą”²⁰. Można je określić jako odpowiedź prawa bilansowego na potencjalne ryzyko oraz sposób zabezpieczenia przed jego szkodliwym wpływem²¹.

¹⁶ K. Czubakowska (red.), *Rachunkowość przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2014, s. 215, za M. Kowalewski, D. Walęciak, *Wpływ rezerw na sprawozdanie finansowe przedsiębiorstwa*, [w:] K. Świetla (red.), *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015, s. 264–265.

¹⁷ W. Gos, S. Hońko, P. Szczypa, *ABC sprawozdań finansowych*, CeDeWu, Warszawa 2010, s. 121.

¹⁸ M. Kowalewski, D. Walęciak, op. cit., s. 262.

¹⁹ I. Olchowicz, *Rachunkowość podatkowa*, Difin, Warszawa 2004, s. 403.

²⁰ E. Walińska, B. Bek-Gaik, *Rezerwy jako istotna kategoria kształtująca wynik finansowy spółek*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2012, nr 50, s. 359–360.

²¹ J. Gierusz, *Koszty i przychody w świetle nadrzędnych zasad rachunkowości (pojęcia, klasyfikacja, zakres ujawnień)*, ODDK, Gdańsk 2005, s. 99, za E. Walińska, B. Bek-Gaik, op. cit., s. 359–360.

Rezerwy powstające w ramach rachunkowości stanowią także kategorię memoriałową, zgodnie z którą należy między innymi ujmować w księgach rachunkowych realistyczne, szacunkowe wartości ewentualnych strat lub kosztów, jakie mogłyby wystąpić w przyszłości, jednocześnie posiadające związek z bieżąco prowadzoną działalnością jednostki gospodarczej. Odrębną kwestią stosowania zasady memoriałowej jest obowiązek „doszacowania” kosztów działalności, co oznacza dokonywanie biernych rozliczeń międzyokresowych kosztów²².

Rezerwy rozpatrywane jako kategoria sprawozdawcza dostarczają wiele możliwości w obszarze kształtowania sprawozdania finansowego w zakresie zobowiązań, wyniku finansowego oraz innych pozycji, na przykład kapitałów własnych²³. Zarówno tworzenie, jak i rozwiązywanie niewykorzystanych rezerw wywołuje określone skutki w wyniku operacyjnym wykazywanym w rachunku zysków i strat. Tworzone rezerwy, w zależności od rodzaju, obciążają koszty podstawowej i pozostałej działalności operacyjnej, koszty finansowe, podatek dochodowy, kapitał z aktualizacji wyceny lub wynik finansowy z lat ubiegłych. Natomiast rozwiązanie niewykorzystanych rezerw jest przyczyną powstania przychodów lub innych całkowitych dochodów²⁴. Ponadto na przedsiębiorstwach ciąży obowiązek prezentowania w informacji dodatkowej szczegółowych danych dotyczących rezerw, który wynika ze standardów sprawozdawczości finansowej. Ze względu na ograniczone wymagania w obszarze prezentowania informacji o kategoriach i kwotach tworzonych rezerw w sprawozdaniu z sytuacji finansowej, a także sprawozdaniu z wyniku oraz innych całkowitych dochodów, tylko wiarygodnie sporządzone noty objaśniające zapewniają odpowiednią jakość przedstawianych informacji sprawozdawczych²⁵.

Rezerwy są jednym z instrumentów systemu rachunkowości. Ich funkcją jest kształtowanie zakresu finansowania wewnętrznego jednostki gospodarczej – tym samym determinują przyszłe możliwości jej rozwoju i wzrostu. Wpływają one na stabilny rozwój jednostki gospodarczej przez kształtowanie

²² L. Poniatowska, *Podatkowe skutki tworzenia rezerw na zobowiązania w rachunkowości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2015, nr 873, s. 160–161.

²³ M. Strojek-Filus, I. Kumor, *Wartość bilansowa jednostki gospodarczej w ujęciu krajowych i międzynarodowych standardów rachunkowości*, CeDeWu, Warszawa 2015, s. 125, za I. Kumor, L. Poniatowska, *Wpływ rezerw na zobowiązania na obraz jednostki prezentowanej w sprawozdaniu finansowym na przykładzie spółek z branży energetycznej objętych WIG 30*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 252, s. 70–71.

²⁴ Ibidem, s. 70.

²⁵ A. Kuzior, *Ujawnianie informacji na temat rezerw w sprawozdaniach finansowych wybranych spółek giełdowych*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” 2016, nr 2(80), cz. 2, s. 457.

jej wiarygodności finansowej, rentowności, płynności oraz zdolności do pozyskiwania kapitałów zewnętrznych²⁶. Rezerwy pełnią rolę narzędzia, które pozwala na zabezpieczenie obecnego, a także przyszłego działania przedsiębiorstwa w warunkach stale zmieniającego się otoczenia²⁷.

Można spotkać się ze stanowiskiem, że rezerwy w rachunkowości tworzy się ze względu na metodę ich interpretacji i rodzaj. Proces ich powstawania jest ściśle związany z ryzykiem gospodarczym, podczas gdy procedury identyfikowania i szacowania ryzyka stanowią decydujące przesłanki ujmowania rezerw w księgach rachunkowych²⁸. W literaturze jednak stwierdza się także, że „rezerwy tworzy się w związku ze zdarzeniami związanymi bezpośrednio z działalnością operacyjną, z operacjami finansowymi oraz z innym ryzykiem niż ogólne ryzyko prowadzenia działalności operacyjnej”²⁹.

Reasumując, można stwierdzić, że rezerwy mogą zapewnić przedsiębiorstwu większe szanse rozwoju i przetrwania. Warto zaznaczyć, iż utworzone rezerwy oddziałują nie tylko na wzmocnienie przedsiębiorstwa, ale także pozwalają mu nadać stabilny charakter przez znaczącą redukcję ryzyka wystąpienia zdarzeń, które mogłyby niekorzystnie wpłynąć na jednostkę gospodarczą³⁰. Można również stwierdzić, że tworzone rezerwy, będące instrumentem polityki bilansowej, mają na celu neutralizowanie skutków błędnych decyzji i transakcji³¹. Ich różnorodność powoduje, że podejście do każdego rodzaju rezerwy powinno być zróżnicowane. Jednak aby możliwe było prawidłowe podejście do każdego typu rezerwy, konieczne jest ich prawidłowe sklasyfikowanie. Klasyfikując rezerwy, należy uznać, że charakteryzują się one mnogością rodzajów, rozmaitymi przyczynami ich tworzenia, znacznym marginesem swobody w ustalaniu ich prawdopodobnych lub ściśle określonych wielkości, gwarancją możliwości odtworzenia zaangażowanych w działalności gospodarczej aktywów, efektywnością w ostrożnym kształtowaniu wielkości wyniku finan-

²⁶ A. Szmerekiet, *Rezerwy w polityce stabilnego rozwoju przedsiębiorstwa*, [w:] J. Gierusz (red.), *Perspektywy rozwoju rachunkowości, auditingu i analizy finansowej*, Uniwersytet Gdański, Sopot 1999, s. 203 i 205.

²⁷ A. Duraj, *Informacyjna funkcja rezerw finansowych w przedsiębiorstwie*, [w:] R. Borowiecki, M. Kwieciński (red.), *Informacja w zarządzaniu procesem zmian*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003, s. 258.

²⁸ M. Gmytrasiewicz, U. Kierczyńska, *Rezerwy w rachunkowości i podatkach*, Difin, Warszawa 2007, s. 8.

²⁹ E.I. Szczepankiewicz, *Różnice przejściowe, niewykonane umowy – jak tworzyć rezerwy*, „Prawo Przedsiębiorcy”, 22.05.2012, nr 19, s. 63.

³⁰ A.N. Duraj, *Kształtowanie rezerw w przedsiębiorstwie*, op. cit., s. 32.

³¹ J. Czerny, *Rezerwy i ich rola w rachunkowości przedsiębiorstw znajdujących się w sytuacjach szczególnych*, [w:] T. Kiziukiewicz (red.), *Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi*, Uniwersytet Szczeciński – Akademia Rolnicza, Szczecin 2005, s. 64.

sowego. Wymienione cechy powodują, że w literaturze ekonomicznej istnieje wiele zróżnicowanych klasyfikacji³². Jedną z podstawowych jest ich podział na bilansowe i niebilansowe. Według J. i M. Gieruszów jednym z kryteriów kategoryzacji może być punkt widzenia istoty ryzyka, przed którym rezerwy zabezpieczają – w ramach tego podziału można wyróżnić: rezerwy kapitałowe, odpisy aktualizujące wartość aktywów, rezerwy mające charakter zobowiązań oraz rezerwy z tytułu odstąpienia od zasady kontynuacji działania³³.

Natomiast przyjmując systematyzację ze względu na miejsce ujawnienia rezerwy, można je podzielić na³⁴ bilansowe³⁵ i niebilansowe, które nie są ujmowane w bilansie, ponieważ nie określają prawdopodobnych zobowiązań przedsiębiorstwa, a odnoszą się jedynie do aktualizacji księgowej wartości aktywów³⁶.

Kryterium legalności pozwala wyodrębnić rezerwy³⁷:

- jawne, których miejsce w bilansie jest wyraźnie wskazane³⁸
- ciche, czyli przejawiające się w celowym zaniżaniu wartości aktywów bądź zawyżaniu kwoty zobowiązań³⁹, które nie figurują w księgach rachunkowych ani w sprawozdaniach finansowych⁴⁰.

Bez względu jednak na przyjętą klasyfikację rezerw można uznać je za kluczowy element systemu rachunkowości, który pozwala na rzetelną prezentację obrazu jednostki gospodarczej w sprawozdaniu finansowym. Mogą one też być narzędziem kreowania sprawozdań finansowych, a nieprawidłowe ich zastosowanie może być przyczyną oszukańczej rachunkowości.

Podsumowanie

Już w odległych czasach zdawano sobie sprawę, że zabezpieczenie prowadzonego przedsiębiorstwa jest konieczne. Zagadnienie rezerw w ujęciu historycz-

³² M. Gmytrasiewicz, *Encyklopedia rachunkowości*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005, s. 382.

³³ J. Gierusz, M. Gierusz, *Rezerwy w prawie bilansowym i handlowym*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 4(1), s. 44.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Takie, które można traktować jako źródło finansowania aktywów, na przykład kapitałowe, z tytułu odstąpienia od zasady kontynuacji działania, o charakterze zobowiązań.

³⁶ Są to odpisy aktualizujące wartość aktywów, przedstawiane w informacji dodatkowej – M. Kowalewski, D. Wałęciak, op. cit., s. 262.

³⁷ J. Gierusz, M. Gierusz, op. cit., s. 44.

³⁸ I. Olchowicz, op. cit., s. 403.

³⁹ J. Gierusz, M. Gierusz, op. cit., s. 44.

⁴⁰ M. Gmytrasiewicz, *Encyklopedia rachunkowości*, op. cit., s. 385.

nym jest tematem zbadanym stosunkowo słabo. Choć nie stanowiło to celu rozdziału, wykazano, że znaczenie rezerw dla wiarygodności sprawozdań finansowych powoduje, że ich historia w polskich sprawozdaniach finansowych powinna być przedmiotem dalszych badań. Obecnie tworzenie rezerw w rachunkowości ma rozmaite przyczyny. Rezerwy charakteryzują się znacznym marginesem swobody w ustalaniu ich prawdopodobnych lub ściśle określonych wielkości, gwarancją możliwości odtworzenia zaangażowanych w działalność gospodarczą aktywów oraz efektywnością w ostrożnym kształtowaniu wielkości wyniku finansowego⁴¹. Wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy pozwalają dostrzec znaczący wpływ utworzonych rezerw na poszczególne elementy sprawozdania finansowego. Należy jednak zauważyć, że stopień, w jakim rezerwy oddziałują na sporządzane sprawozdania jest uzależniony od wartości, na jakie zostały utworzone.

Bibliografia

- Czerny J., *Rezerwy i ich rola w rachunkowości przedsiębiorstw znajdujących się w sytuacjach szczególnych*, [w:] T. Kiziukiewicz (red.), *Rachunkowość w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi*, Uniwersytet Szczeciński – Akademia Rolnicza, Szczecin 2005.
- Czubakowska K. (red.), *Rachunkowość przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 2014.
- Dotkuś W., *Rezerwy na instrumenty finansowe w świetle zasady wiernego obrazu*, [w:] T. Kiziukiewicz (red.), *Zasoby i procesy w rachunkowości jednostek gospodarczych*, Difin, Warszawa 2009.
- Duraj A., *Informacyjna funkcja rezerw finansowych w przedsiębiorstwie*, [w:] R. Borowiecki, M. Kwieciński (red.), *Informacja w zarządzaniu procesem zmian*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003.
- Duraj A.N., *Kształtowanie rezerw w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004.
- Gabrusiewicz W., *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005.
- Gierusz J., *Koszty i przychody w świetle nadrzędnych zasad rachunkowości (pojęcia, klasyfikacja, zakres ujawnień)*, ODDK, Gdańsk 2005.
- Gierusz J., Gierusz M., *Rezerwy w prawie bilansowym i handlowym*, „Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego” 2009, nr 4(1).
- Gmytrasiewicz M., *Encyklopedia rachunkowości*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.
- Gmytrasiewicz M., Kierczyńska U., *Rezerwy w rachunkowości i podatkach*, Difin, Warszawa 2007.
- Gos W., Hońko S., Szczypa P., *ABC sprawozdań finansowych*, CeDeWu, Warszawa 2010.
- Hońko S., *Koncepcja ostrożnej wyceny w rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.
- <https://www.britannica.com/biography/Francesco-Datini> [dostęp: 13.05.2017].

⁴¹ Ibidem, s. 382.

- https://www.munichre.com/site/touch-publications/get/documents_E-271800065/mr/assetpool.shared/Documents/5_Touch/_Publications/TOPICS_GEO_2016-en.pdf [dostęp: 25.05.2017].
- Kaczmarczyk A., *Zarządzanie kosztami w aspekcie wyceny bilansowej*, [w:] E. Nowak, M. Niepłowicz (red.), *Rachunkowość a controlling. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 291, Wrocław 2013.
- Kaczurak-Kozak M., *Zasady (polityka) rachunkowości i prowadzenie ksiąg rachunkowych w samorządowych jednostkach budżetowych*, „Studia Lubuskie” 2011, nr 7, Wydawnictwo PWSZ, Sulechów.
- Klimczak K., *Istota i zakres przedmiotowy rezerw w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 114, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2010.
- Klimczak K., *Z historii rachunkowości. Początki rezerw w rachunkowości*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 67, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2012.
- Kowalewski M., Wałęciak D., *Wpływ rezerw na sprawozdanie finansowe przedsiębiorstwa*, [w:] K. Świetla (red.), *Współczesne uwarunkowania sprawozdawczości i rewizji finansowej*, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2015.
- Kumor I., Poniatowska L., *Wpływ rezerw na zobowiązania na obraz jednostki prezentowanej w sprawozdaniu finansowym na przykładzie spółek z branży energetycznej objętych WIG 30*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 252.
- Kuzior A., *Ujawnianie informacji na temat rezerw w sprawozdaniach finansowych wybranych spółek giełdowych*, „Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2016, nr 2(80).
- Olchowicz I., *Rachunkowość podatkowa*, Difin, Warszawa 2004.
- Poniatowska L., *Podatkowe skutki tworzenia rezerw na zobowiązania w rachunkowości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2015, nr 873.
- Poniatowska L., *Rezerwy*, [w:] Z. Messner, J. Pfaff (red.), *Rachunkowość finansowa z uwzględnieniem MSSF*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Katowice 2011.
- Roover R. de, *The development of accounting prior to Luca Pacioli according to the account – books of medieval merchants*, [w:] A.C. Littleton, B.S. Yamey, *Studies in the History of Accounting*, Sweet and Maxwell, London 1956.
- Strojek-Filus M., Kumor I., *Wartość bilansowa jednośki gospodarczej w ujęciu krajowych i międzynarodowych standardów rachunkowości*, CeDeWu, Warszawa 2015.
- Szczepankiewicz E.I., *Różnice przejściowe, niewykonane umowy – jak tworzyć rezerwy*, „Prawo Przedsiębiorcy”, 22.05.2012, nr 19.
- Szmerekieta A., *Rezerwy w polityce stabilnego rozwoju przedsiębiorstwa*, [w:] J. Gierusz (red.), *Perspektywy rozwoju rachunkowości, auditingu i analizy finansowej* Uniwersytet Gdański, Sopot 1999.
- Walińska E., Bek-Gaik B., *Rezerwy jako istotna kategoria kształtująca wynik finansowy spółek*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2012, nr 689.
- Yamey B.S., *Balancing and closing the ledger: Italian practice, 1300–1600*, [w:] R.H. Parker, B.S. Yamey, *Accounting History. Some British Contributions*, Oxford University Press, New York 2001.

Część 2

Historyczny wymiar systemu rachunkowości – wybrane zagadnienia

Rozdział 5

Zakres prezentowanych elementów w sprawozdaniach finansowych od początku XIX wieku do 1939 roku

Adrianna Jaśkowiak*

Wprowadzenie

Sprawozdawczość finansowa bywa uważana za jeden z najważniejszych podsystemów rachunkowości¹. Dla użytkowników zewnętrznych i wewnętrznych stanowi istotne źródło informacji o jednostce. Obecnie sprawozdania finansowe wszystkich organizacji prowadzących księgi rachunkowe składają się z bilansu, rachunku zysków i strat oraz informacji dodatkowej. Ponadto jednostki obowiązane do corocznego badania przedstawiają dodatkowo zestawienie zmian w kapitale własnym oraz rachunek przepływów pieniężnych.

Początkowo sprawozdania finansowe bywały różnie nazywane – wśród nazw można wymienić: „sprawozdanie”, „sprawozdanie z czynności”, „sprawozdanie zarządu” itp. Na przestrzeni wieków prezentowały różny zakres informacji, który nie wynikał z przepisów, lecz był dostosowany do potrzeb informacyjnych jednostki. Celem rozdziału jest prezentacja zmian jakości informacyjnej sprawozdań finansowych pod względem liczby zawartych w nim elementów w okresie od początków XIX wieku do 1939 roku.

Aby osiągnąć powyższy cel, przeanalizowano 58 sprawozdań sporządzonych w badanym okresie, jednak w rozdziale zaprezentowano przykłady 16 sprawozdań finansowych. Analizowane sprawozdania podzielono na grupy sporządzone w trzech różnych okresach, badając w ten sposób również zmiany tendencji w zakresie informacji prezentowanych w sprawozdaniach finansowych.

Pierwszy badany okres obejmuje XIX wiek, w którym – ze względu na zmiany technologiczne i gospodarcze – wzrosła liczba funkcjonujących w Polsce podmiotów sporządzających sprawozdania finansowe. W tym okresie powstały również pierwsze akty prawne normujące działalność jednostek gospodarczych.

* Absolwentka studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ W. Gabrusewicz, *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005, s. 11.

Kolejnym analizowanym okresem są lata 1901–1933. W tym czasie na terenach Polski funkcjonowały cztery kodeksy: niemiecki, rosyjski, austriacki i francuski (Napoleona). Regulacje z zakresu rachunkowości były rozproszone po różnych aktach prawnych, co mogło utrudniać należyte sporządzanie sprawozdań finansowych.

Ostatni etap badania obejmuje okres do 1939 roku. Czas ten jest w pewnym stopniu kluczowy dla działalności podmiotów gospodarczych w związku z utratą niepodległości i wprowadzeniem utrudnień w funkcjonowaniu polskich podmiotów gospodarczych.

Do celów badania przyjęto poniższą punktację:

- 1 punkt – jeżeli w sprawozdaniu przedstawiono podstawowe informacje o wpływach i wydatkach jednostki;
- 2 punkty – jeżeli w sprawozdaniu finansowym zawarto inwentarz;
- 3 punkty – jeżeli w sprawozdaniu przedstawiono rachunek zysków i strat lub zestawienie inaczej nazwanych przychodów i kosztów, pogrupowanych i przedstawionych osobno; strony przychodów oraz strony kosztów powinny być sobie równe; w zestawieniu nie musi być wykazywany zysk lub strata; do celów badania przyjęto, że wpływy i przychody oraz koszty i wydatki są sobie tożsame;
- 4 punkty – jeżeli w sprawozdaniu zawarto bilans podzielony na dwie strony – wskazujące na aktywa jednostki, czyli majątek, oraz na pasywa jednostki, czyli źródła jego finansowania;
- 5 punktów – jeżeli w sprawozdaniu przedstawiono rachunek zysków i strat oraz bilans, sporządzone zgodnie z powyższymi założeniami.

Punkty przyznawane są za liczbę prezentowanych elementów w sprawozdaniu. Badaniu nie podlegają: zakres przedstawionych informacji w poszczególnych składnikach sprawozdania, ich jakość, istotność oraz poprawność. Analizie nie podlegają także elementy opisowe sprawozdań finansowych, tj. sprawozdanie z działalności jednostki, informacje ogólne lub dodatkowe.

Sprawozdania finansowe z XIX wieku

XIX wiek był znaczący zarówno dla rozwoju rachunkowości, jak i rozwoju organizacji stosujących zasady rachunkowości. Ewolucja techniki i technologii oraz rozkwit przemysłu i handlu wpłynęły na zmiany w księgowości, dostosowując dotychczasowe praktyki z zakresu rachunkowości do nowo powstałych wielkofabrycznych przedsiębiorstw.

Sprawozdania z XIX wieku różnią się między sobą obszernością oraz zakresem i sposobem prezentowanych informacji. Również informacje finansowe jednostek, w przeciwieństwie do obecnie sporządzanych sprawozdań, obejmowały różne, nierówne okresy – od kilku miesięcy nawet do kilku kolejnych lat. Przyczyną tego mógł być stosunkowo niewielki zasób i dostęp do wiedzy z zakresu rachunkowości, na którą stopniowo wzrastało zapotrzebowanie², oraz brak szczegółowych regulacji prawnych. Do analizy obszerności sprawozdań finansowych wybrano pięć sprawozdań prezentujących różną obszerność oraz różny sposób ujmowania informacji rachunkowych.

Ich wstępna analiza prowadzi do wniosku, że pierwsza połowa XIX wieku charakteryzuje się przedstawianiem w sprawozdaniach wyłącznie dochodów (nazywanych także przychodami) oraz rozchodów (zwanych wydatkami). Sprawozdanie Dyrekcyi Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego za okres od 29 września 1841 roku do 31 grudnia 1842 roku sporządzono w formie opisowej oraz w postaci kilku tabel, bez osobnego zestawienia z podsumowaniem wszystkich wpływów i wydatków. W przychodach prezentowano głównie szczegółowy wykaz wpłacanych darowizn pieniężnych przekazywanych na rzecz organizacji, z podziałem na powiaty lub członków. W sprawozdaniu, jako osobny element, w formie pisemnej adnotacji przedstawiano inne wpływy, nazywane „dochodami nadzwyczajnymi”. Pod tą pozycją wykazano nadzwyczajne darowizny, przychody z pozostałej działalności, tj. wpływy z koncertu lub sumę wszystkich innych wpływów. Wydatki przedstawiono w osobnej tabeli i – podobnie jak przychody – stanowiły one wyłącznie rozchód z kasy, wykazany w pieniądzu. Ponadto sprawozdanie to nie przedstawiało jednoznacznie sumy wszystkich rozchodów i przychodów, a informacje były prezentowane w różnych tabelach i adnotacjach.

Przykładami sprawozdań, które przedstawiły wpływy i wydatki w sposób uporządkowany, są sprawozdania z ósmego roku działania (1879/1880) Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego oraz Sprawozdanie Wydziału Stowarzyszenia Akademików Polskich na Śląsku Żnic w Cieszynie za rok administracyjny 1894/1895. W sprawozdaniach tych zamieszczono tabele ze szczegółowym zestawieniem wszystkich przychodów, rozchodów oraz porównaniem dochodów z wydatkami (por. tabela 1).

² R. Biedacz, *Rachunkowość w wybranych publikacjach naukowych i dydaktycznych z okresu zaborów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 83(139), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2015, s. 151.

Tabela 1. Zestawienie przychodów i rozchodów Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego

A. Przychód:	złr	ct
1. Wkłádki a) wieczystych członków	80	–
b) na fundację im. Kraszewskiego	121	–
c) zwyczajnych członków	481	20
2. Dary dobrowolne	35	3
3. Procenta a) od fundacyj wieczystych	103	21
b) od ogólnego kapitału	164	46
Suma	984	90
B. Rozchód:		
1. Koszta administracyjne, mianowicie wydatki na druki, korespondencje, wynagrodzenie Czytelni za używanie jej lokalu	100	38
2. Zapomogi dla studentów	354	–
Suma	454	38
Porównanie dochodów z wydatkami:		
od sumy dochodów	984	90
potrąciwszy wydatki	454	38
pozostaje z ósmego roku na fundusz	530	52

Źródło: Sprawozdanie Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego za rok 1879/1880.

Mimo różnorodnego prezentowania informacji o wpływach i wydatkach, analizowane powyżej sprawozdania otrzymują 1 punkt za swoją obszerność. Dokonano w nich podstawowej analizy stanu finansowego jednostki na koniec okresu sprawozdawczego.

W drugiej połowie XIX wieku niektóre sprawozdania zostały rozbudowane o dodatkowy element, którym był inwentarz. Według K. Biesiekierskiego inwentarz przedstawiał szczegółowy opis wszystkich dóbr, z wyszczególnieniem ilości i wartości każdego z nich³. W Sprawozdaniu z czynności Towarzystwa Rolniczego dla Księstwa Cieszyńskiego za rok 1882 inwentarz był przedstawiany w formie tabeli wykazującej majątek organizacji wyceniony w cenie kupna (por. tabela 2).

Z przeprowadzonego badania wynika, że pierwszym sprawozdaniem, które otrzymało 5 punktów za obszerność prezentowanych informacji, było Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego za rok 1892. Przedstawiony w nim bilans podzielony był na równe sobie aktywa i pasywa. Rachunek zy-

³ K. Biesiekierski, *Zasady buchalteryi ogólnej. Wykład teoretyczny*, skład w księgarni E. Wende i S-ki (T. Hiż i A. Turkuł), Warszawa 1913, s. 3.

sków i strat również przedstawiony był w tabeli podzielonej na rozchód i przychód. Sumy obu stron tabeli były sobie równe (por. tabela 3), jednak w rzeczywistości rozchód wynosił 307,191 marek i 118 fen oraz 67,43 marki i 218 fen. W zestawieniu nie wykazano zysku ani straty.

Tabela 2. Inwentarz Towarzystwa Rolniczego dla Księstwa Cieszyńskiego

Liczba	Mianowicie	Cena kupna	
		złr	ct
1.	Pług żelazny z Białej	34	–
2.	Pług wyrobu „Scholza” z Jawornika	32	–
3.	Machina „Sacka” do siewu rzędowego	300	–
4.	12 machinek ręcznych do siewu koniczyny	140	–
5.	Trieur	220	–
6.	Suszarńia „Lukasa”	80	–
7.	Narzędzie do ostrzenia kós	2	–
8.	Biblioteka rolnicza w 76 dziełach lub 212 tomach w wartości	200	–
	Suma	1008	–

Źródło: Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Rolniczego dla Księstwa Cieszyńskiego za rok 1882.

Tabela 3. Rachunek zysków i strat Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego.

	Rozchód			Przychód	
	Marki	Fen.		Marki	Fen.
Stypendyatom wypłacono	41,760	6	Składek zwyczajnych wpłynęło	22,869	91
Procentów wypłacono	3,213	–	Składek nadzwyczajnych wpłynęło	7,587	12
Koszta biura Dyrekcji i Komitetów	2,592	70	Procentów wpłynęło	26,599	71
Stempla spadkowego	240	–	Remanent składek i procentów z r. 1891	10,375	44
Remanent na rok 1893	19,626	42			
	67,432	18		67,432	18

Źródło: Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Naukowej Pomocy dla Księstwa Cieszyńskiego za rok 1892.

Sprawozdania z XIX wieku zawierają nieliczne informacje o majątku i sposobach finansowania jednostki. W pierwszej połowie analizowanego okresu otrzymują z reguły tylko 1 punkt za obszerność. W drugiej połowie XIX wieku obszerność sprawozdań finansowych wzrasta do 2, a nawet 5 punktów, ze względu na pojawienie się nowych elementów – inwentarza, bilansu i rachunku zysków i strat.

Sprawozdania finansowe za okres od 1901 do 1933

Na początku XX wieku na ziemiach polskich zasady rachunkowości regulowały kodeksy państw zaborczych: rosyjski, pruski, austriacki oraz kodeks francuski, obowiązujący w Księstwie Warszawskim. Niejednolity system prawny skutkował wzrostem zapotrzebowania na specjalistów rachunkowości⁴. Już od XIX wieku zaczęły powstawać liczne dzieła przyczyniające się do ujednolicenia i rozwoju rachunkowości⁵, zaczęto również organizować specjalistyczne kursy pomagające w zrozumieniu zagadnień księgowości i buchalterii. Prawdopodobnie dlatego na początku XX wieku nadal zdarzały się sprawozdania, które nie zawierały ani inwentarza, ani bilansu, jednak coraz częściej pojawiały się sprawozdania bardziej rozbudowane. W Sprawozdaniu z czynności Wydziału Towarzystwa Czytelni dla Kobiet w Poznaniu za okres od 1 lutego 1900 do 1 kwietnia 1901 roku jedyną informacją o sytuacji finansowej i majątkowej jednostki było zestawienie dochodów z wydatkami. Należy zwrócić uwagę, że takie sprawozdania po 1900 roku należały jednak do rzadkości, a prezentowany zakres informacji powiększał się w kolejnych latach.

Sprawozdaniem, które w badaniu otrzymało 3 punkty, jest Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Popierania Nauki Społecznej za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 1917 roku. Przedstawiono w nim obrót kasowy w postaci zestawienia równych sobie przychodów i rozchodów. Natomiast przykładem czteropunktowego sprawozdania jest Sprawozdanie Okręgu Wielkopolskiego Polskiego Czerwonego Krzyża za rok 1932. Bilans jednostki przedstawiony jest w postaci kilkukolumnowej tabeli, w której zostały wyszczególnione strony aktywów i pasywów, a dodatkowo także sumy obrotowe, salda oraz rachunek strat i zysków (por. tabela 4). Przedstawiony w bilansie rachunek zysków i start nie jest punktowany, ponieważ nie stanowi osobnego elementu w sprawozdaniu, a jedynie pozycję w bilansie jednostki.

Sprawozdanie finansowe z działalności warszawskiego oddziału Cesarskiego Towarzystwa Rozmnażania Zwierzyny Łownej i Prawidłowego Myślistwa za 1906 rok otrzymało 5 punktów za zawarte elementy. Znalazł się w nim stan czynny i bierny stowarzyszenia, umożliwiający obliczenie majątku organizacji (kapitału), bilans oraz szczegółowe zestawienie wydatków i dochodów. Wydatki i dochody przedstawiono w osobnych kolumnach tabeli, a ich sumy są sobie równe. Zaprezentowane dane nie zostały jednak uporządkowane zgodnie z podziałem na koszty poszczególnych działalności (por. tabela 5).

⁴ A. Jaruga, P. Kabalski, *Od niemieckich ksiąg handlowych do Międzynarodowych Standardów Rachunkowości. Zarys historii regulacji rachunkowości w Polsce*, [w:] I. Sobańska, P. Kabalski (red. nauk.), *Współczesne nurty badawcze w rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 51.

⁵ Zob. szerzej: R. Biedacz, op. cit., s. 151.

Tabela 4. Bilans Okręgu Wielkopolskiego PCK za rok 1932

Rachunek	Sumy obrotowe		Salda		Rach. strat i zysk		Aktywa	Pasywa
	Winien	Ma	Winien	Ma	Winien	Ma		
Kapitału	–	133 389,88	–	133 389,88	–	–	–	133 389,9
Kasy	88 007,73	87 178,92	828,81	–	–	–	828,81	–
Nieruchomości	72 198,21	–	72 198,21	–	–	–	72 198,21	–
Ruchomości	20 153,38	303,85	19 849,53	–	–	–	19 849,53	–
Hipotek	–	4 202,54	–	4 202,54	–	–	–	4 202,54
Subw. W. Szkoły	25 441,99	31 358,4	–	5 916,41	–	5 916,41	–	–
Lotniska Puszcz.	–	3 840,--	–	3 840,--	–	3 840,--	–	–
St. San. Zbąszyń	308,16	–	308,16	–	308,16	–	–	–
Kosztów admin.	33 066,96	13 654,13	19 412,83	–	19 412,83	–	–	–
Okręg Oddz.	432,20	11 550,59	–	11 118,93	–	11 119,39	–	–
Propagandy	2 819,60	1 802,81	1 016,79	–	1 016,79	–	–	–
Składnicy	35 593,27	1 320,--	34 273,27	–	–	–	34 273,27	–
Efektów	1,--	–	1,--	–	–	–	1,--	–
Procentów	–	525,03	–	525,03	–	525,03	–	–
Sekcji Sióstr	6 051,20	983,8	5 067,03	–	525,03	–	–	–
Strat i Zysków	2 641,59	–	2 641,59	–	2 641,59	–	–	–
Fundusz rezerw.	2510,--	11 817,28	–	9 307,28	–	4 510,81	–	4 796,47
Banki	109 666,22	80 287,58	29 375,64	–	–	–	29 375,64	–
Dłużnicy	143 606,70	35 781,54	110 636,4	2 811,2	–	–	110 636,37	2 811,2
Wierzyciele	29 812,10	154 310,97	4 619,66	129 118,53	2 701,78	5 237,91	5 037,92	127 000,7
Strata	–	–	–	–	–	3 120,04	3 120,04	–
	572 307,32	572 307,32	300 229,3	300 229,26	31 148,55	31 148,55	272 200,75	272 200,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie Sprawozdania Okręgu Wielkopolskiego Polskiego Czerwonego Krzyża za rok 1932.

Sprawozdanie Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego za rok 1929 zawiera zestawienie przychodu i rozchodu oraz bilans. Oba składniki sprawozdania są sporządzone zgodnie z przyjętymi w badaniu założeniami. Mimo że dane w bilansie nie są przedstawione w dwustronnej tabeli, podzielone zostały na aktywa i pasywa, a sumy obu składników są sobie równe (por. tabela 6).

Rozprzestrzenianie się wiedzy i szerszy dostęp do literatury z zakresu rachunkowości spowodowały, że sprawozdania finansowe były bardziej rozbudowane i coraz częściej zawierały nieodłączne elementy współczesnych sprawozdań finansowych, czyli bilans i rachunek zysków i strat. Dzięki temu dwa z pięciu analizowanych sprawozdań za swoją obszerność otrzymały maksymalną liczbę punktów. Na początku XX wieku nadal zdarzały się mniej punktowane sprawozdania.

Tabela 5. Wydatki i dochody warszawskiego oddziału Cesarskiego Towarzystwa Rozmnażania Zwierzyny Łownej i Prawidłowego Myślistwa za 1906 rok

Wydatki i dochody			
WYDATKI		DOCHODY	
1. Konkursy i nagrody	1 182.70	1. Wpisowe	370.--
2. Wydział ochrony i polowań	10 000.--	2. Składki członkowskie	6 320.--
3. Lokal	5 250.--	3. Procenty	1 663.91
4. Wydatki kancelaryjne	55 7.79	4. Różne wpływy	31 293.72
5. Wydatki gospodarcze	3 412.11	5. Wystawa psów	435.23
6. Płace i gratyfikacje	8 895.--	6. Różnicę przeniesiono na majątek Oddziału	10 718.08
7. Czytelnia	397.20		
8. Utrzymanie bufetu	1 236.65		
9. Wydatki nieprzewidziane	11 173.68		
10. Subwencja dla „Łowca Polskiego”	1 200.--		
M. Wilczyński deficyt	5 853.70		
Umorzenia	1 642.11		
Razem	50 800.94	Razem	50 800.94

Źródło: Sprawozdanie finansowe z działalności warszawskiego oddziału Cesarskiego Towarzystwa Rozmnażania Zwierzyny Łownej i Prawidłowego Myślistwa za 1906 r.

Tabela 6. Bilans Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego na 1 stycznia 1930 r.

Aktywa:			
	Kasa i P.K.O.	980,92	
	Dłużnicy	49 724,07	
	Akcje	851,--	
	Inwentarz	25 281,32	
	Niedobór (netto)	23 437,09	100 274,40
Pasywa:			
	Wierzyciele	72 850,68	
	Banki	5 960,--	
	Weksle	21 463,72	100 274,40

Źródło: Sprawozdanie Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego za rok 1929.

Sprawozdania finansowe sporządzone po 1933 roku

Dla wielu podmiotów gospodarczych funkcjonujących w Polsce po roku 1933 ważnym aktem prawnym regulującym sprawozdawczość finansową było Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1933 roku. Zgodnie z nim wszystkie prawne spółki kapitałowe zobowiązane były do prowadzenia ksiąg handlowych oraz sporządzania bilansu, zamknięć rachunkowych (rachunku strat i zysków), a także sprawozdań rocznych. Dla pozostałych jednostek sytuacja prawna z zakresu rachunkowości w Polsce w tym okresie nadal była zawiła i niejasna. Według M. Scheffs: „prawodawstwo w zakresie księgowości jest bardzo różnorodne, ale – co gorsza – dla osób pracujących w tej dziedzinie bardzo nieskoordynowane, rozbieżne i rozrzucone po różnych kodeksach, ustawach i rozporządzeniach itp.”⁶.

Choć wprowadzenie 1 lipca 1934 roku polskiego Kodeksu handlowego było kluczowym momentem dla rozwoju rachunkowości w dwudziestowiecznej Polsce, to akt ten nie dotyczył wszystkich jednostek prowadzących księgi rachunkowe. Dział V kodeksu, zatytułowany Rachunkowość kupiecka, regulował ogólne zasady prowadzenia rachunkowości. Nakładał on między innymi obowiązek sporządzania przez kupców inwentarza i bilansu na koniec każdego roku obrotowego. W rozdziale IV działu XI, dotyczącego rachunkowości spółki z ograniczoną odpowiedzialnością⁷, zawarto zasady sporządzania bilansu. Uznano między innymi, że koszty organizacji i administracji nie stanowią aktywów bilansu, a zysk lub strata, środki płynne, zobowiązania krótkoterminowe i długoterminowe powinny być wykazywane jako osobne pozycje.

Możliwe jest jednak, że jednolite unormowania zasad sprawozdawczości spółek kapitałowych mogły mieć wpływ na sposób sporządzania sprawozdań finansowych innych jednostek prowadzących księgi rachunkowe. W celu sprawdzenia wpływu zmian prawnych na liczbę elementów prezentowanych w badanych sprawozdaniach porównano dwie jednostki sporządzające sprawozdania finansowe w dwóch okresach: przed i po wprowadzeniu polskiego Kodeksu handlowego z 1 lipca 1934 roku, a także przeanalizowano cztery sprawozdania finansowe sporządzone za okres od 1934 do 1940 roku.

Pierwszą analizowaną jednostką jest Centralne Stowarzyszenie Spożywcze dla Śląska w Łazach. Sprawozdania sporządzone za lata 1930–1933 zawierały bilans oraz rachunek zysków i strat. W każdym analizowanym roku obroto-

⁶ P. Kabalski, *Wybrane problemy stosowania międzynarodowych standardów sprawozdawczości finansowej w Polsce – organizacja, kultura, osobowość, język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 14.

⁷ Analogiczne regulacje dotyczące spółek akcyjnych zawarto w dziale XII, w rozdziale IV.

wym elementy sprawozdania sporządzane były w podobny sposób – przedstawiały tabele z osobnymi stronami aktywów i pasywów w przypadku bilansu lub stronami zysku i straty w przypadku rachunku zysków i strat. Również sprawozdania finansowe stowarzyszenia za lata 1933–1938 składały się z bilansu i rachunku zysków i strat, a poszczególne elementy przedstawione były w ten sam sposób. W latach 1930–1938 jednostka sporządzała sprawozdania zawierające takie same elementy, przedstawione w taki sam sposób. Oznacza to, że nowe przepisy nie miały wpływu na zakres informacyjny sprawozdań finansowych.

W Sprawozdaniu Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego za okres od 1 kwietnia 1937 do 31 marca 1938 roku wyróżnia się wyłącznie bilans w formie dwustronnej tabeli. Mimo że strony tabeli nie zostały nazwane, łatwo dostrzec, że lewa strona przedstawia aktywa, natomiast prawa obejmuje pasywa jednostki (por. tabela 7). W przeciwieństwie do analizowanego wcześniej sprawozdania tego samego podmiotu za 1929 rok (por. tabela 6), które zawierało zarówno bilans, jak i zestawienie przychodu i rozchodu, późniejsze sprawozdanie obejmuje mniejszy zakres prezentowanych elementów.

Tabela 7. Bilans Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego na 31.03.1938 r.
za rok budżetowy 1937/1938

Kasa		308,03 zł	Rezerwa własn. na bud. Domu P.T. R.	3 868,82 zł
Bank Zw. Sp. Zarobk.		1 981,87 zł	Rez. własna na zał. skł.	1 921,97 zł
P. K. O.		24,20 zł	Zakł. Ubezp. Społecznych	20 427,75 zł
Akcje		250,-- zł	„Kłasy”	2 071,06 zł
Druki		185,99 zł	Wierzyciele	323,01 zł
Inwentarz		3 260,70 zł	Nadwyżka bilansowa na dzień 31.03.1938 r.	8 308,50 zł
Odznaki P.T. R.		134,-- zł		
Dłużnicy	758,82 zł			
T. R. P. skł. 37	12 840,83 zł			
T. R. P. zał. skł. i inne	17 176,67 zł	30 776,32 zł		
		36 921,11 zł		36 921,11 zł

Źródło: Sprawozdanie Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego za okres od 1.04.1937 do 31.03.1938 r.

Tabela 8. Rachunek wpływów i wydatków Koła Medyków Stowarzyszenia Samopomocowego Studentów Medycyny Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie za okres od 1.01.1936 do 31.12.1936 r.

Wpływy				Wydatki			
A.	Subwencja			A.	Koszty administracyjne		
1.	Z Tow. Przyj. Mł. Akad. na Akad. Ośrodek Zdrowotny	2 050,--		1.	Uposażenie	3 950,--	
2.	Z Tow. Przyj. Mł. Akad. na obozy	12 290,20		2.	Ubezpieczenie społeczne	622,55	
3.	Z U. S.	1 000,--		3.	Utrzymanie porządku	845,--	
4.	Z Min. Opieki Społecznej	4 000,--		4.	Wydatki biurowe	613,60	
5.	Z Izby Lekarskiej Warsz.-Biał.	1 000,--		5.	Korespondencja	383,58	
6.	Skarbona Profesorów	600,--		6.	Materiały piśmienne	1 370,88	
7.	Z Kwestury U.J.P.	5 291,--		7.	Telefony, teleg. i porto	1 176,38	8 961,99
8.	Od Prof. Orzechowskiego	900,--		B.	Reprezentacja		
9.	Inne	953,6	28 084,80		Wydatki reprezentacyjne i organizacyjne	1 224,55	
B.	Dochody z agend			C.	Imprezy zarobkowe		
1.	Składki członkowskie i wpisy	3 152,40			Księgarnia – koszty zakupu sprzedanych książek	6 944,55	
2.	Z Sekcji Naukowej	225,35		D.	Wydatki agend		
3.	Z Biblioteki	389,10		1.	Stypendia biblioteczne	1 506,80	
4.	Z praktyk zagranicznych	312,11	4 078,96	2.	Referat Propagandy (rekl. Wiad. Med.)	2 620,35	
C.	Imprezy zarobkowe			3.	Referat Obozów	15 462,01	
1.	Sekcja Towarzyska	6 253,53		4.	Sekcja Wydawnicza	21,--	
2.	Księgarnia – obrót za sprzedane książki	11 010,90	17 264,43	5.	Biuro Pośrednictwa Pracy	129,70	
	Niedobór		3 500,10	6.	Akad. Ośrodek Zdrowia na Bielanych	6 029,30	
				7.	Sekcja Społeczna	1 177,61	
				8.	Praktyki	3 328,10	
				9.	Ze styp. Im. Prof. Orzechowskiego	970,--	
				10.	Z fund. Ofiar w naturze	698,90	31 943,77
				E.	Fundusz Dyspozycyjny Prezesa		700,--
				F.	Amortyzacja		
				1.	Od ruchomości Koła	2 613,43	
				2.	Od nieruchomości Koła	540,--	3 153,43
			52 928,29				52 928,29

Źródło: Sprawozdanie Zarządu Stowarzyszenia Samopomocowego Studentów Medycyny Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie, Koło Medyków, za lata 1936–1937.

Kolejne analizowane sprawozdania to:

- Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Śpiewaków Śląskich za rok 1934,
- Sprawozdanie roczne Towarzystwa „Nasz Dom” za rok 1936/1937,
- Sprawozdanie zarządu Koła Medyków Stowarzyszenia Samopomocowego Studentów Medycyny Uniwersytetu J. Piłsudskiego w Warszawie za rok 1936/1937,
- Sprawozdanie Towarzystwa Muzycznego Kolejarzy w Poznaniu T. Z. za rok 1938.

Wszystkie wymienione sprawozdania składają się z bilansu oraz zestawienia wpływów i wydatków lub rachunku zysków i strat. Zestawienie wpływów i wydatków Koła Medyków za rok 1936/1937 składa się z tabeli podzielonej na stronę wpływów i wydatków (por. tabela 8). W zestawieniu obie strony tabel są sobie równe, jednak w rzeczywistości po zsumowaniu wartości są różne. Może to wynikać z błędnego zapisania którejś z liczb.

Rachunek zysków i strat przedstawiony w Sprawozdaniu Towarzystwa Muzycznego Kolejarzy w Poznaniu za 1938 rok również składa się z dwustronnej tabeli, podzielonej na stronę Winien, czyli straty, znajdującą się po lewej stronie, oraz stronę Ma, czyli zyski, po prawej stronie (por. tabela 9).

Tabela 9. Rachunek strat i zysków Kasy Lokalnej Towarzystwa Muzycznego Kolejarzy w Poznaniu na 31.12.1938 roku

Winien (straty)			Ma (zyski)		
Lp.	Wyszczególnienie	Suma	Lp.	Wyszczególnienie	Suma
1	Koncerty i zabawy	2 033,03	1	Składki miesięczne	10 376,40
2	Lokal Towarzystwa	805,44	2	Regulaminy	19,50
3	Instrumenty i nuty	183,15	3	Wstępne	77,00
4	Druki	249,10	4	Odnaki	36,30
5	Administracja	4 400,68			
6	Inwentarz	111,10			
7	Delegacje	210,00			
8	Pogrzeby	1 035,00			
9	Dyrygent	1 359,28			
10	Wydatki humanitarne	375,00			
11	Różne	99,72		Strata	352,30
		10 861,50			10 861,50

Źródło: Sprawozdanie Towarzystwa Muzycznego Kolejarzy w Poznaniu T. Z. za rok 1938.

Zgodnie z badaniem wprowadzenie Kodeksu handlowego miało niewielki wpływ na sprawozdania finansowe podmiotów funkcjonujących i sporządzają-

cych je przed i po wprowadzeniu rozporządzenia. W sprawozdaniach Centralnego Stowarzyszenia Spożywczego dla Śląska w Łazach za lata 1930–1938 nie zmieniono zakresu prezentowanych elementów. Natomiast analizowane sprawozdania Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego za rok 1929 i rok 1937/1938 ograniczyły się jedynie do prezentowania bilansu jednostki.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że liczba prezentowanych elementów powiększyła się i większość analizowanych jednostek sporządzała sprawozdania finansowe zawierające zarówno bilans, jak i rachunek zysków i strat.

Podsumowanie

W XIX wieku nastąpił w Polsce rozwój gospodarczy. Początkowo informacje prezentowane w sprawozdaniach finansowych zawierały wąski zakres danych o charakterze finansowym lub majątkowym. Najczęściej występującą informacją było zestawienie wydatków i wpływów, odbiegające formą od obecnie prezentowanego rachunku zysków i strat. Jednak już w drugiej połowie XIX wieku w sprawozdaniach zaczęto wykazywać więcej informacji z zakresu rachunkowości. W 1882 roku do Sprawozdania z czynności Towarzystwa Rolniczego dla Księstwa Cieszyńskiego dołączono inwentarz, w którym prezentowany był wyłącznie majątek organizacji, bez przedstawienia sposobu jego finansowania. Niedługo później w Sprawozdaniu Dyrekcyi Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego dla Młodzieży Wielkiego Księstwa Poznańskiego za rok 1892 zawarto bilans oraz rachunek zysków i strat.

Rozwój edukacji i szkoleń z zakresu księgowości oraz powstanie licznych specjalistycznych dzieł literackich poruszających problematykę rachunkowości to przyczyny tworzenia bardziej rozbudowanych sprawozdań finansowych na początku XX wieku. Sprawozdania jednostek coraz częściej zawierały bilans, a także rachunek zysków i strat. Oba elementy różniły się formą od obecnie sporządzanych składników sprawozdań finansowych. W badanym okresie nadal niektóre jednostki prezentowały tylko przychody i wydatki, wyłącznie bilans lub rachunek zysków i strat. Mimo że obszerność sprawozdań finansowych wzrosła, jednostki często pomijały w swojej sprawozdawczości bilans oraz rachunek zysków i strat, uznawane obecnie za dwa podstawowe elementy sprawozdań finansowych⁸.

⁸ E. Walińska, J. Stępień-Andrzejewska, *Podstawowe składniki sprawozdania finansowego – bilans i rachunek zysków i strat*, [w:] E. Walińska (red.), *Meritum rachunkowości. Rachunkowość i sprawozdawczość finansowa 2005*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2005, s. 1380.

Uregulowanie i uszeregowanie aktów prawnych przez wprowadzenie w 1934 roku pierwszego polskiego Kodeksu handlowego skutkowało poszerzeniem zawartości sprawozdań finansowych. Sześć z siedmiu analizowanych sprawozdań zawierało zarówno bilans, jak i rachunek zysków i strat spełniający postawione założenia. Z przeprowadzonego badania wynika, że zmienił się także sposób prezentacji informacji.

Sprawozdawczość finansowa z biegiem lat nabierała coraz większego znaczenia dla jednostek organizacji pożytku publicznego, a liczba elementów prezentowanych w sprawozdaniach finansowych zwiększała się w każdym z badanych okresów.

Bibliografia

- Biadacz R., *Rachunkowość w wybranych publikacjach naukowych i dydaktycznych z okresu zaborów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 38(139), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2015.
- Biesiekierski K., *Zasady buchalterii ogólnej. Wykład teoretyczny*, skład w księgarni E. Wende i S-ki (T. Hiż i A. Turkuł), Warszawa 1913.
- Gabrusewicz W., *Sprawozdawczość finansowa*, Wyższa Szkoła Handlu i Rachunkowości, Poznań 2005.
- Jaruga A., Kabalski P., *Od niemieckich ksiąg handlowych do Międzynarodowych Standardów Rachunkowości. Zarys historii regulacji rachunkowości w Polsce*, [w:] I. Sobańska, P. Kabalski (red. nauk.), *Współczesne nurty badawcze w rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Kabalski P., *Wybrane problemy stosowania międzynarodowych standardów sprawozdawczości finansowej w Polsce – organizacja, kultura, osobowość, język*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Leś E., *Organizacje obywatelskie w Europie Środkowo-Wschodniej*, CIVICUS, Warszawa 2015.
- Walińska E., Stępień-Andrzejewska J., *Podstawowe składniki sprawozdania finansowego – bilans i rachunek zysków i strat*, [w:] E. Walińska (red.), *Meritum rachunkowości. Rachunkowość i sprawozdawczość finansowa 2005*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2005.

Rozdział 6

Jednolite unormowania zasad sporządzania bilansów i ich wpływ na jego jakość informacyjną

Ewa Bartnicka*

Wprowadzenie

Wraz ze wzrostem potrzeb informacyjnych zmieniał się również zakres i jakość informacji dostarczanej przez rachunkowość. W miejsce często chaotycznej informacji wynikającej jedynie z zapisów księgowych zaczęto oczekiwać od rachunkowości informacji syntetycznej, której analiza pozwalała określić kondycję podmiotu gospodarczego i jego osiągnięcia ekonomiczne w danym okresie. Dlatego też powstał bilans, który jest kluczowym elementem systemu rachunkowości oraz współczesnego sprawozdania finansowego, pozwalającym ocenić kondycję danej jednostki. Jego korzenie sięgają XV–XVI wieku, a przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, iż wraz ze wzrostem zapotrzebowania na wysokiej jakości informację płynącą z systemu informacyjnego rachunkowości ulegał on ciągłej ewolucji. Ciekawym okresem ewolucji bilansu na ziemiach polskich był rok 1934, w którym zaczęły obowiązywać jednolite zasady sporządzania sprawozdań finansowych¹ dla spółek. Dlatego też zbadać wpływ wejścia w życie jednolitych unormowań na zasady prezentacji bilansu. Celem analizy bilansów z przełomu lat 1933/1934 było ukazanie wpływu rozporządzenia prezydenta² i aktów towarzyszących³ na zmianę zasad ich sporządzania. Zastosowane metody badawcze to metoda dedukcji, a następnie

* Studentka pierwszego roku studiów drugiego stopnia kierunku Finanse i Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ Pojęcie sprawozdania finansowego zaczęło funkcjonować od roku 1948, wcześniej było ono różnie określane, jednak na potrzeby rozdziału sprawozdanie zawierające bilans i/lub rachunek zysków i strat będzie jednolicie określane jako sprawozdanie finansowe.

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1933 r. Nr 84, poz. 663).

³ Na przykład Rozporządzenie Ministrów: Przemysłu i Handlu oraz Skarbu z dnia 20 kwietnia 1934 r. w sprawie wykonania Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1934 r. Nr 37, poz. 337).

indukcji. Badaniu podlegała literatura tematu oraz bilanse sporządzone w tym okresie (jedynie ich struktura i zawartość, a nie wartości liczbowe).

Rachunkowość jako źródło informacji niezbędnej w zarządzaniu podmiotami gospodarczymi

Rachunkowość jest fundamentem aktywności współczesnego społeczeństwa⁴. Bywa ona przedstawiana jako dyscyplina ekonomiczna, która ma za zadanie zmierzyć i przeanalizować w wymiarze retrospektywnym i prospektywnym wielkości ekonomiczne. Postrzegana jest jako dokonanie, które jest wynikiem ustawicznego rozwiązywania postawionego problemu⁵, z tego powodu jest też często nazywana językiem biznesu⁶. Zdaniem S. Jędrzejewskiego w literaturze przedmiotu podkreśla się, że rachunkowość jest systemem, który za pomocą wartości pieniężnych odzwierciedla zdarzenia gospodarcze dotyczące określonego podmiotu⁷. Współczesna rachunkowość jest jednolicie rozumiana jako gałąź nauki związana z podwójną ewidencją⁸. Należy jednak zauważyć, że rachunkowość od zawsze generowała ogromną ilość informacji, której analiza może prowadzić do zaciemnienia obrazu podmiotu gospodarczego. Dlatego też w miarę wzrostu ilości informacji użytkownicy zaczęli oczekiwać, aby informacja płynąca z systemu rachunkowości była prezentowana w sposób bardziej syntetyczny. Odpowiedzią na to zapotrzebowanie są sprawozdania finansowe.

Bilans jako kluczowy produkt rachunkowości

Bilans to element sprawozdania finansowego, który zawiera wiele informacji zawartych na setkach lub tysiącach stron, co oznacza, że obejmuje one uszczegółowioną dokumentację księgową⁹. Jego nazwa pochodzi od włoskiego słowa

⁴ R.K. Eskew, D.L. Jensen, *Financial accounting*, McGraw-Hill, New York 1996, s. 9.

⁵ M. Dobija, M. Jędrzejczyk, *Szkice z historii rachunkowości*, PTE, Kraków 2011, s. 12–13.

⁶ W.B. Meigs, A.N. Mosich, R.F. Meigs, *Financial accounting*, McGraw-Hill Book Company, New York 1975, s. 10.

⁷ S. Jędrzejewski, *Przedsiębiorstwo w upadłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 51.

⁸ S. Jędrzejewski, E. Bartnicka, *Ewolucja bilansu i jego roli w systemie rachunkowości – ujęcie historyczne*, Wydawnictwo Naukowe Doctrina, Łódź 2016, s. 18.

⁹ W.B. Meigs, A.N. Mosich, R.F. Meigs, op. cit., s. 15.

bilancia, co oznacza wagę¹⁰. Według W. Gabrusiewicza i Z. Kołaczyka „bilans to usystematyzowane dwustronne zestawienie wyrażonych w mierniku pieniężnym składników aktywów i pasywów, sporządzone na ściśle określony dzień”¹¹. Składa się on z dwóch podstawowych elementów: składników majątku i źródeł ich finansowania. Aktywa informują o realnej sytuacji majątkowej na dany dzień, natomiast pasywa o źródłach finansowania aktywów w danym dniu. Aktywa definiowane są jako prawdopodobne przyszłe korzyści ekonomiczne uzyskane przez daną jednostkę jako skutek przeszłych transakcji¹². Gdy zestawia się aktywa i pasywa, prezentuje się rzeczywistość gospodarczą danej jednostki. Bilans powinien przedstawiać składniki majątku oraz źródła ich finansowania w taki sposób, aby zapewniona była maksymalizacja użyteczności informacji potrzebnej do oceny finansowej przedsiębiorstwa. Zdaniem A. Jarugi „bilans przedstawia informacje o zasobach zarządzanych przez zarząd (właściciela) przedsiębiorstwa, w formie odpowiedniej struktury majątku (aktywów), oraz o źródłach jego finansowania w formie odpowiedniej struktury finansowej (pasywów)”¹³. Informacje zawarte w bilansie mogą być pomocne do podejmowania wielu decyzji finansowych¹⁴, celem bilansu jest zatem informacja o sytuacji finansowej jednostki¹⁵.

Historyczne elementy sprawozdania finansowego różniły się od współczesnych nie tylko swoją budową, ale też często zasadami wyceny, co powodowało, że zawierały inną treść i wartość informacyjną. Jak wspomniano, ciekawym okresem dla sprawozdawczości finansowej był rok 1934, w którym to na ziemiach polskich zaczęły obowiązywać jednolite zasady sporządzania sprawozdań. Wcześniej zasady te normowały przepisy obowiązujące w różnych zaborach. Spowodowało to, że po odzyskaniu niepodległości w Polsce obowiązywały cztery różne akty prawne określające zasady rachunkowości¹⁶. Oznaczało to, że na koniec roku 1933 osoby prawne zobowiązane do prowadzenia ksiąg rachunkowych, działające w wolnej Polsce, miały obowiązek sporządzić sprawozdanie finansowe według zasad obowiązujących w państwach, które przed 1918 rokiem były zaborcami.

¹⁰ A. Morozewicz, *Wykłady o bilansach*, Wydawnictwo wychowawców Szkoły handlowej im. Leopolda Kronenberga, Warszawa 1923, s. 5.

¹¹ W. Gabrusiewicz, Z. Kołaczyk, *Bilans. Wartość porównawcza i analityczna*, Difin, Warszawa 2005, s. 25.

¹² M. Backer, P.T. Elgers, R.J. Asebrook, *Financial accounting concept and practices*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego 1988, s. 216.

¹³ A. Jarugowa, E. Walińska, *Roczne sprawozdania finansowe – ujęcie księgowe a podatkowe*, ODDK, Gdańsk 1997, s. 13–14.

¹⁴ R.K. Eskew, D.L. Jensen, op. cit., s. 9.

¹⁵ W.B. Meigs, A.N. Mosich, R.F. Meigs, op. cit., s. 15.

¹⁶ Zob. szerzej: S. Jędrzejewski, E. Bartnicka, op. cit.

Ocena wpływu wejścia w życie jednolitych zasad sporządzania bilansów na jego zakres informacyjny

Aby osiągnąć cel rozdziału, badaniu poddano bilanse z okresu poprzedzającego i następującego po ujednoliceniu zasad sporządzania sprawozdań finansowych z Górnego Śląska, czyli rejonu Polski pod zaborem austriackim.

Jednym z przykładów zmiany zasad prezentacji sprawozdań finansowych pod wpływem wejścia w życie jednolitych unormowań w Polsce jest Walcownia Metali w Dziedzicach. Zakład ten powstała w 1896 roku pod nazwą „Zinkwalzwerke Dziedzice”. Pierwotnie produkował wyłącznie wyroby walcowane z cynku, przeznaczone na eksport oraz na potrzeby rynku wewnętrznego. Po roku 1918 parokrotnie zmieniali się jego właściciele, a od 1921 właścicielem była Spółka Akcyjna w Morawskiej Ostrawie, zrzeszająca walcownie cynku w Provoz, Dziedzicach, Oświęcimiu i Vaczu na Węgrzech. W sierpniu 1925 roku wyodrębniono z Orawskiej Spółki Akcyjnej zakład w Dziedzicach i w Oświęcimiu¹⁷ – oznacza to, że w badanym okresie spółka działała na terenie Górnego Śląska. Bilans sporządzony na koniec roku 1932 charakteryzował się raczej małą wartością informacyjną (por. tabela 1).

Tabela 1. Bilans Walcowni Metali w Dziedzicach na 31 grudnia 1932 roku

Bilans na 31 grudnia 1932 r.				
Stan czynny	Zł	Stan bierny		Zł
Grunty	39 611,41	Kapitał akcyjny		1 500 000,00
Budynki	1 388 639,50	Ogólny fundusz rezerwowy wg §§ 5 i 38 statutu		466 414,87
Maszyny i narzędzia	3 098 839,09	Amortyzacje:		
Materiały i zapasy towarowe	1 160 977,63	Wskutek przerechowania z dniem 1 VII 1928 r.	110 000,00	
Kasa i papiery wartościowe	10 238,99	Budynki	159 592,73	
Dłużnicy	1 290 811,07	Maszyny i narzędzia	866 063,25	1 135 655,99
		Banki		2 342 491,44
		Wierzyciele		1 514 669,62
		Zysk z roku 1932		29 885,77
	6 989 117,69			6 989 117,69

Źródło: Sprawozdanie finansowe Walcowni Metali w Dziedzicach za rok 1932.

¹⁷ http://www.walcownia.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=136&lang=pl [dostęp: 12.04.2017].

W zaprezentowanym bilansie nie wyodrębniono grup aktywów trwałych i obrotowych, a zestawienie aktywów otwierają składniki majątku trwałego, zapasy, kasa i dłużnicy. Natomiast zestawienie pasywów otwiera kapitał akcyjny, następnie fundusz rezerwowy i fundusz na amortyzację, banki, wierzyciele, a jako ostatni został zaprezentowany zysk z roku bieżącego.

Tabela 2. Bilans Walcowni Metali w Dziedzicach na 31 grudnia 1933 roku

Bilans na 31 grudnia 1933 r.				
Stan czynny		Stan bierny		
Grunty	39 611,41	Kapitał akcyjny		1 500 000,00
Budynki	1 442 792,28	Ogólny fundusz rezerwowy w §§ i 38 statutu		466 414,87
Maszyny i narzędzia	3 185 502,74	Amortyzacje:		
Materiały i zapasy towarowe	1 958 123,30	Wskutek przerachowania z dniem 1 lipca 1928 r.	110 000,00	
Kasa	5 333,79	Budynki	188 448,57	
Papiery wartościowe	3 722,25	Maszyny i narzędzia	1 184 613,52	1 483 062,09
Dłużnicy	1 276 300,97	Banki		1 988 950,20
		Wierzyciele		2 388 495,01
		Zysk: z przeniesienia z r. 1932	29 885,77	
		z końcem grudnia r. 1933	54 578,80	84 464,57
	7 911 386,74			7 911 386,74

Źródło: Sprawozdanie finansowe Walcowni Metali w Dziedzicach za rok 1933.

Bilans tej samej jednostki sporządzony na 31 grudnia 1933 roku tylko nieznacznie różnił się od poprzedniego, gdyż środki pieniężne i papiery wartościowe wyodrębniono w oddzielnych pozycjach. Prezentacja pasywów jest identyczna jak w roku poprzednim.

Prawdopodobnie wejście w życie rozporządzenia regulującego jednolite zasady sporządzania bilansu spowodowało, że bilans sporządzony na koniec 1935 roku (por. tabela 3) jest bardziej rozbudowany. W bilansie tym wyszczególniono majątek stały i płynny, a kolejność prezentacji składników aktywów i pasywów jest zgodna z rozporządzeniem ministrów z 1934 roku. W pasywach wyraźnie wyszczególniono kapitały własne i zobowiązania.

Historia powstania Zakładów Przemysłowo-Naftowych w Jasle sięga 1888 roku, czyniąc z nich jedną z pierwszych na świecie rafinerię ropy naftowej. Początkowo zakłady funkcjonowały jako destylarnia „Jasło – Zakłady Przemysłowo-Naftowe Gartenberg et Schreyer”. Swój rozwój zawdzięczały odkryciu złóż ropy naftowej w okolicach Jasła, co nastąpiło w latach trzydziestych XX wieku. Od tego roku wyraźny jest wzrost przedsiębiorstwa, co znajduje odzwierciedlenie w bilansie. Bilans sporządzony na koniec 1932 roku (por. tabela 4) posiada bar-

dzo ograniczony zakres informacyjny. W aktywach uszeregowanie składników sprawia wrażenie przypadkowego, gdyż w pierwszej kolejności zaprezentowano wartość środków zgromadzonych w kasie, a dalej składniki majątku trwałego, po czym należności i stratę netto. W pasywach wyszczególniono jedynie kapitał zakładowy, fundusz amortyzacyjny i zobowiązania.

Tabela 3. Bilans Walcowni Metali w Dziedzicach na 31 grudnia 1935 roku

Stan czynny	Zł	Zł	Stan bierny:	Zł	Zł
I. Majątek stały:			I. Kapitały własne:		
Grunty		49 456,41	Kapitał zakładowy		1 500 000,00
Budynki:			Kapitał zapasowy:		
a) zabudowania fabryczne	695 218,08		kapitał zapasowy nie uległ zmianie		466 414,87
b) zabudowania gospodarcze	162 355,08		Kapitały rezerwowe:		
c) zabudowania mieszkalne	742 406,68	1 599 979,84	kapitał rezerwowy na podatki; opłaty i inne wynosił w dniu 1 I 1935 r. (opodatkowany)	270 000,00	
Maszyny i urządzenia techniczne		3 159 534,55	odpisano z zysku w 1935 r.	540 000,00	810 000,00
Ruchomości:			II. Kapitał amortyzacyjny		
a) fabryczne	412 734,66		a) saldo z roku 1934	1 914 599,77	
b) biurowe	74 153,89		b) dopisano w roku 1935	494 419,84	2 409 019,61
c) środki komunikacyjne	66 587,08	553 475,63	III. Zobowiązania:		
Inwestycje nieukończone		79 877,87	Wierzyciele:		
II. Majątek płynny:			a) banki	1 799 165,64	
Gotówka w kasie	5 299,99		b) dostawcy	461 025,12	
Gotówka w bankach	248 640,96	253 940,95	c) odbiorcy	607 160,96	
Papiery wartościowe	4 324,75		d) różni	922 911,43	
Pożyczka Narodowa	29 184,00	33 508,75	e) sumy przechodnie	156,90	3 790 420,05
Weksle w portfelu i inkasie		330 121,33	Zysk: przeniesienie z 1934 r.	215 681,30	
Materiały:			z końcem grudnia 1935 r.	185 250,85	400 932,15
a) surowe	575 048,52				9 376 786,68
b) półfabrykaty	444 715,86		Kaucje i gwarancje		6 439 539,99
c) pomocnicze	195 937,53	1 215 701,91	Różni za weksle w obiegu		366 778,68
Gotowe wyroby i towary		456 474,79			

Stan czynny	Zł	Zł	Stan bierny:	Zł	Zł
Dłużnicy:					
a) odbiorcy	995 535,50				
b) dostawcy	98 150,89				
c) różni	538 818,26	1 632 504,65			
Sumy przechodnie:					
wydatki dotyczące okresu przyszłego		12 210,00			
		9 376 786,68			
Różni za kaucje i gwarancje		6 439 539,99			
Weksle w obiegu		366 778,68			
		6 806 318,67			6 806 318,67

Źródło: Sprawozdanie finansowe Walcowni Metali w Dziedzicach za rok 1933.

Tabela 4. Bilans Zakładów Przemysłowo-Naftowych w Jaśle na 31 grudnia 1932 roku

Bilans za rok 1932			
Aktywa		Pasywa	
Kasa	639,40	Kapitał zakładowy	110 000,00
Teren	202 475,00	Fundusz amortyzacyjny	32 749,21
Maszyny i urządzenia techniczne	31 718,90	Wierzyciele	444 818,79
Wieża wiertnicza	14 199,24		
Rury wiertnicze	161 003,89		
Szyb Nr III	3 350,01		
Kierat	16 771,87		
Świadectwo przemysłowe	108,00		
Dłużnicy	116 720,89		
R-k strat i zysków	40 580,80		
	587 568,00		587 568,00

Źródło: Sprawozdanie finansowe Zakładów Przemysłowo-Naftowych w Jaśle za rok 1932.

Podobnie jak w poprzednim przypadku wejście w życie rozporządzenia ministrów spowodowało znaczącą zmianę w układzie bilansu. W bilansie sporządzonym na 31 grudnia 1935 (por. tabela 5) w aktywach wyraźnie wyróżniono majątek stały i płynny, a w pasywach kapitały własne i zobowiązania. Układ bilansu jest zgodny z rozporządzeniem ministrów i nie różni się od innych sporządzanych w tym okresie.

Towarzystwo Starachowickich Zakładów Górniczych Sp. AKC to kombinat górniczo-hutniczy założony w 1875 roku przez A. Fraenkla. Początkowo obejmo-

wało pudlingarnię, hutę i walcownię żelaza w Starachowicach oraz kopalnię rud żelaza. Kilka lat później zakład ten był największym producentem surówki i wyrobów walcowanych w Królestwie Polskim. Do 1933 roku był rozbudowywany i modernizowany i w okresie tym obejmował cztery kopalnie rudy żelaza, wielki piec, stalownię martenowską, a od 1931 roku także pierwszą w Polsce elektrostalownię, walcownię, odlewnię żeliwa, wytwórnię konstrukcji i nowoczesne zakłady mechaniczne. W okresie okupacji niemieckiej zakłady eksploatowane były przez Reichswerke Hermann Göring i przekształcone w wielką fabrykę broni¹⁸.

Tabela 5. Bilans Zakładów Przemysłowo-Naftowych w Jaśle na 31 grudnia 1935 roku

Bilans zamknięcia na 31 grudnia 1935 r.					
Aktywa		Zł	Pasywa		Zł
I. Majątek stały			I. Kapitały własne		
Grunty	80,00		Kapitał akcyjny		2 000 000,00
Budynki	1 327 500,00		Kapitały rezerwowe:		
Maszyny i urządzenia tech.	1 801 662,80		a) Fundusz rezerwowy	2 006 268,50	
Cysterny	178 418,99		b) Specjalny Fundusz rezerw.	125 282,77	2 131 551,27
Kopalnie	694 415,43	4 081 997,22	II. Wierzyciele		
II. Majątek płynny			a) Akcepty	50 700,00	
Gotówka w kasie i bankach	99 139,16		b) Odbiorcy	31 318,83	
Papiery wartościowe	123 896,00		c) Różni	5 790 279,70	5 872 298,53
Weksle w portfelu	14 499,30				
Udziały w innych przedsiębiorstwach	3 306 783,80				
Zapasy (surowce i minerały pomocnicze)	185 876,97				
Dłużnicy	1 770 605,13				
Sumy przechodnie	3 811,00	5 504 611,36			
Rachunek strat i zysków		417 241,22			
		10 003 849,80			10 003 849,80

Źródło: Sprawozdanie finansowe Zakładów Przemysłowo-Naftowych w Jaśle za rok 1935.

Bilans Towarzystwa Starachowickich Zakładów Górniczych Sp. AKC (por. tabela 6) sporządzony na 31 grudnia 1931 roku nie posiadał wyodrębnionych grup aktywów, lecz kolejność prezentacji aktywów była raczej zgodna z ich płynnością. Jako pierwsze zostały zaprezentowane składniki majątku trwałego, następnie zapasy, gotówka i należności. Jako ostatnie zaprezentowano depozyty, otrzymane gwarancje, kaucje i weksle. Podobnie nie zostały wyod-

¹⁸ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwo-Starachowickich-Zakladow-Gorniczych-SA;3988485.html> [dostęp: 12.05.2017].

rębnione grupy w pasywach – w pierwszej kolejności zaprezentowano składniki kapitału własnego, a w dalszej zobowiązania. Układ bilansu był porównywalny z układem bilansów innych podmiotów funkcjonujących na Śląsku, sporządzanych w tamtym okresie.

Tabela 6. Bilans Starachowickich Zakładów Górniczych na 31 grudnia 1931 roku

Bilans na 31 grudnia 1931 r.			
Stan czynny		Stan bierny	
Majątek nieruchomy	70 014 999,09	Kapitał zakładowy	26 400 000,00
Rozpoczęte roboty inwestycyjne	41 785,65	Kapitał zapasowy	2 783 425,42
Ruchomości	2 678 510,39	Kapitał umorzenia	24 806 337,71
Udziały w obcych przedsiębiorstwach	1 841 743,79	Pożyczki długoterminowe	8 493 054,91
Roboty przygotowawcze	599 086,19	Wierzyciele	21 575 181,56
Magazyny	3 938 407,49	Zaliczki i pożyczki M-stwa Spraw Wojsk.	7 345 954,55
Półfabrykaty	2 022 977,03	Rachunek przechodni	287 417,18
Gotowe wyroby	3 468 584,95		
Gotowizna w kasach i bankach	743 286,66		
Papiery procentowe	28 787,75		
Weksle	697 316,56		
Dłużnicy	2 985 804,47		
Różnica kursu na pożyczce długoterminowej	1 486 553,84		
Rachunek przechodni	1 143 527,47		
	91 691 371,33		91 691 371,33
Depozyty	479 454,80	Depozyty	479 454,80
Otrzymane gwarancje	3 200 534,62	Różni za wydane gwarancje	3 200 534,62
Różni za kaucje	1 228 750,00	Kaucje	1 228 750,00
Banki – R-k zdyskontowanych weksli	471 554,02	Weksle w dyskoncie	471 554,02
	97 071 664,77		97 071 664,77

Źródło: Sprawozdanie Starachowickich Zakładów Górniczych na 31.12.1931.

Bilans Towarzystwa Starachowickich Zakładów Górniczych Sp. AKC na 31 grudnia 1935 roku (por. tabela 7), po wejściu w życie rozporządzenia ministrów sporządzony został w odmiennym układzie niż wcześniej analizowany, jednak układ ten nie jest zgodny ze wspomnianym rozporządzeniem. Oznacza to, że nie wyodrębniono w nim grup aktywów i pasywów. W grupie pasywów układ wydaje się bardziej przypadkowy niż w bilansie sporządzonym wcześniej, natomiast pasywa zostały uszeregowane podobnie. Oznacza to, że mimo wejścia w życie jednolitych zasad sporządzania bilansów nie były one stosowane przez wszystkie przedsiębiorstwa.

Tabela 7. Bilans Starachowickich Zakładów Górniczych na 31 grudnia 1935 roku

Bilans na 31 grudnia 1935 r.			
Stan czynny	Złote	Stan bierny	Złote
Grunty i lasy	14 680 729,73	Kapitał zakładowy	26 400 000,00
Budynki fabryczne i mieszkalne	23 043 444,94	Kapitał zapasowy	2 895 349,34
Urządzenia techniczne	37 692 679,98	Kapitał umorzenia	35 933 912,97
Inwentarz żywy i martwy	2 213 917,20	Akcepty	2 765 874,04
Gotówka w kasach i bankach	64 303,51	Banki – pożyczki krótkoterminowe	11 577 884,75
Papiery procentowe	285 748,50	Kredyty hipoteczne	7 198 971,32
Weksle w portfelu i w inkasie	185 778,77	Wierzyciele	4 790 450,38
Akcje i udziały w innych przedsiębiorstwach	1 873 843,79	Zaliczki i pożyczki Ministerstwa Spraw Wojskowych	12 177 474,15
Surowce i materiały pomocnicze	5 615 091,96	Fundusz pomocy szkolnej	47 930,43
Półfabrykaty	6 670 282,96	Rezerwa na dłużnikach wątpliwych	39 603,35
Gotowe wyroby	4 099 680,80	Dywidenda niepodniesiona	41 291,00
Dłużnicy	5 131 556,72	Rachunek przechodni	418 426,57
Rozpoczęte roboty inwestycyjne	1 316 823,55	Zysk za rok 1935	286 956,50
Materiały specjalne	329 254,52		
Wątpliwe należności	107 897,62		
Różnica kursu na pożyczce długoterminowej	1 069 830,00		
Rachunek przechodni	193 260,25		
	104 574 124,80		104 574 124,80
Sumy pozabilansowe		Sumy pozabilansowe	
Depozyty	342 276,66	Różni za depozyty	342 276,66
Weksle kaucyjne	420 040,00	Różni za weksle	420 040,00
Różni za kaucje	2 512 416,00	Kaucje	2 512 416,00
Weksle zdyskontowane	885 171,72	Żyro-obligo	885 171,72
	4 159 904,38		4 159 904,38

Źródło: Sprawozdanie Starachowickich Zakładów Górniczych na 31.12.1935.

Podsumowanie

Analizując zaprezentowane powyżej bilanse, można dostrzec, że nie miały one jednolitej ukształtowanej formy. Przedstawione składniki były prezentowane zgodnie ze specyfiką danej jednostki, posiadały różną kolejność oraz nazewnictwo. Aktywa w niektórych bilansach nazywane były stanem czynnym, pasywa natomiast stanem biernym. Podział na aktywa obrotowe i trwałe nie był wyodrębniony, lecz zaprezentowane bilanse w swoim układzie na początku prezentowały składniki majątku trwałego. Po stronie pasywów pojawił się kapitał amor-

tyzacyjny, który w obecnym układzie nie istnieje. Był on sporządzany na zasadzie wykazywania w aktywach składników majątku trwałego w wartościach brutto, co oznacza, że zmniejszenie ich wartości przedstawiano jako kapitał amortyzacyjny. Kolejną ciekawostką jest fakt, iż strata była prezentowana w aktywach, a zysk po stronie pasywów¹⁹. Wejście w życie jednolitych unormowań obligowało wszystkie spółki kapitałowe do ich stosowania, jednak praktyka gospodarcza pokazuje, że istniały podmioty gospodarcze niestosujące się do tych zasad.

Bibliografia

- Backer M., Elgers P.T., Asebrook R.J., *Financial accounting concept and practices*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego 1988.
- Dobija M., Jędrzejczyk M., *Szkice z historii rachunkowości*, PTE, Kraków 2011.
- Eskew R.K., Jensen D.L., *Financial accounting*, McGraw-Hill, New York 1996.
- Gabrusewicz W., Kołaczyk Z., *Bilans. Wartość porównawcza i analityczna*, Difin, Warszawa 2005.
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Towarzystwo-Starachowickich-Zakladow-Gornicznych-SA;3988485.html> [dostęp: 12.05.2017].
- http://www.walcownia.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=136&lang=pl [dostęp: 12.04.2017].
- Jarugowa A., Walińska E., *Roczne sprawozdania finansowe – ujęcie księgowe a podatkowe*, ODDK, Gdańsk 1997.
- Jędrzejewski S., *Przedsiębiorstwo w upadłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Jędrzejewski S., Bartnicka E., *Ewolucja bilansu i jego roli w systemie rachunkowości – ujęcie historyczne*, Wydawnictwo Naukowe Doctrina, Łódź 2016.
- Meigs W.B., Mosich A.N., Meigs R.F., *Financial accounting*, McGraw-Hill Book Company, New York 1975.
- Morozewicz A., *Wykłady o bilansach*, Wydawnictwo wychowawców Szkoły handlowej im. Leopolda Kronenberga, Warszawa 1923.
- Rozporządzenie Ministrów: Przemysłu i Handlu oraz Skarbu z dnia 20 kwietnia 1934 r. w sprawie wykonania Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1934 r. Nr 37, poz. 337).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. o zasadach sporządzania bilansów, zamknięć rachunkowych i sprawozdań osób prawnych, obowiązanych do prowadzenia ksiąg handlowych (Dz.U. z 1933 r. Nr 84, poz. 663).

¹⁹ S. Jędrzejewski, E. Bartnicka, op. cit., s. 75.

Rozdział 7

System rachunkowości stosowany w wybranych łódzkich zakładach włókienniczych w latach 1901–1939

Mateusz Kowalczyk*

Wprowadzenie

Rozdział skupia się na historii rachunkowości światowej oraz polskiej. Omówiono w nim metody księgowe oraz zbadano ich występowanie na terenie Łodzi przemysłowej od początku XX wieku do czasu rozpoczęcia II wojny światowej. Jego celem jest prezentacja stosowania wybranych form rachunkowości w łódzkich zakładach przemysłowych. Badania przeprowadzone zostały na podstawie materiałów udostępnionych przez Archiwum Państwowe w Łodzi. Przedmiotem badania były księgi rachunkowe wybranych spółek powiązanych z przemysłem bawełnianym, który w omawianym okresie dominował na terenie Łodzi. Kryterium doboru próby była dostępność materiałów źródłowych w Archiwum Państwowym w Łodzi, a także okres i przedmiot działalności badanych jednostek, co oznacza, że badaniu podlegały tylko zakłady przemysłu włókienniczego funkcjonujące w Łodzi w latach 1901–1939, których księgi rachunkowe zostały zgromadzone w łódzkim archiwum. Zbadano wszystkie księgi rachunkowe wybranych jednostek, a w rozdziale zaprezentowano jedynie księgi za wybrane lata. Analizie podlegała tylko forma stosowanej ewidencji księgowej, co oznacza, że nie analizowano wartości liczbowych zawartych w księgach rachunkowych.

Ogólna historia rachunkowości

Historia rachunkowości sięga odległych wieków. Za jej początki uznaje się czasy starożytnych Sumerów, którzy wprowadzili ewidencję księgową na niewielkich glinianych żetonach – tokenach¹. Podobną ewidencję prowadzili Babiloń-

* Absolwent studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ M. Turzyński, *Umowy o używanie aktywów w świetle historyczno-teoretycznego dyskursu rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 57.

czy, którzy na glinianych tabliczkach zapisywali wykonaną pracę, wypłacone wynagrodzenia oraz zobowiązania. Ślady pierwotnej rachunkowości można również odnaleźć w starożytnym Egipcie², a system tam stosowany nie odbiegał znacząco od systemu stosowanego w Babilonii. W starożytnej Grecji istniał już rozbudowany system ewidencji gospodarczej i kontroli³. W demokratycznych wyborach wybierano urzędników, którzy ściągali podatki i rozdzielali je między świątynie, a także przeprowadzali inwentaryzację ruchomości oraz nieruchomości świątynnych. W miejscowości Pylos odnaleziono tabliczki, które stanowiły dowód na stosowanie pierwszych w księgowości praktyk zapisu podwójnego⁴ – za okres ich pochodzenia uznaje się XII wiek p.n.e. W starożytnym Rzymie bogaci mieszczenie „prowadzili zapisy w księgach o charakterze rachunkowym, sporządzali inwentarze oraz rejestrowali udzielone pożyczki⁵”. Rachunkowość rozwijała się także w Azji, a za jej pierwsze ślady na tym kontynencie uznaje się odnalezione w Korei już w XII wieku ewidencje księgowe⁶. W księgowości koreańskiej prowadzone były cztery księgi rachunkowe: „So=nikki” – memoriał, „Chu=nikki” – żurnal, „Takyu” – księga główna wierzycieli oraz „Gaijo” – księga główna dłużników.

Ważną rolę w rozwoju rachunkowości odegrało rozpoczęcie stosowania księgowości podwójnej. Pierwszym przepisem jej dotyczącym było „liber statutorum Doane” z 1277 roku z Reguzy⁷. Podobne przepisy powstawały później również we Florencji, Genui czy Wenecji⁸. Przełomem dla rachunkowości okazało się dzieło Luki Paciolo z 1494 roku pt. *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Propotionalita*⁹. Pacioli zawarł w nim traktat dotyczący rachunkowości pt. *Particularis de Computis et Scripturis*. Uznaje się, że było to pierwsze wydane drukiem dzieło, w którym opisane były zasady rachunkowości. W swojej pracy Pacioli opisał zasady prowadzenia księgi głównej, inwentarza, ogólną księgowość, rachunek zysków i strat, dziennik oraz metody korygowania błędów w zapisach gospodarczych¹⁰. Ważnym dziełem

² M. Scheffs, *Z historii księgowości*, Wydawnictwo Związków Księgowych w Polsce, Poznań 1939, s. 13.

³ M. Turzyński, op. cit., s. 58.

⁴ M. Dobija, M. Jędrzejczyk, *Szkice z historii rachunkowości*, PTE, Kraków 2011, s. 43.

⁵ M. Turzyński, op. cit., s. 58.

⁶ M. Scheffs, op. cit., s. 25.

⁷ Reguza – dzisiaj chorwacki Dubrownik.

⁸ Opracowano na podstawie M. Scheffs, op. cit., s. 13–27.

⁹ E. Pogodzińska-Mizdrak, *Początek dał Luka Pacioli i jego traktat De Computis et Scripturis*, [w] T. Cebrowska, A. Kowalik, R. Stępień, *Rachunkowość, wczoraj, dziś, jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 35.

¹⁰ M. Dobija, M. Jędrzejczyk, op. cit., s. 46.

dotyczącym rachunkowości było także *Libro Dell-arte de la mercatura* autorstwa Benedetto Cotruglego¹¹. Praca ta powstała kilka lat wcześniej niż dzieło Paciolego, jednak została ona znacznie później opublikowana – miało to miejsce dopiero w roku 1573. Cotrugli opisywał w niej między innymi trzy księgi, które w tamtych okresie powinien prowadzić kupiec, a więc memoriał, żurnal oraz księgę główną. Ponadto zwrócił również uwagę na prowadzenie ksiąg pomocniczych¹². W szesnastowiecznej Hiszpanii również stosowano rachunkowość podwójną, która była uregulowana administracyjnie dzięki aktowi „Contaduria del Libro de Caja” z roku 1592¹³.

Ważnym okresem w rozwoju rachunkowości była rewolucja przemysłowa, która rozpoczęła się w XVIII wieku w Anglii oraz Szkocji, gdzie dzięki rozwojowi fabryk szybko rozwijała się również rachunkowość. Pozwoliło to zarządzającym przedsiębiorstwami na pozyskanie informacji dotyczących kosztów wytworzenia danych produktów, a także wartości zapasów. Skutkiem tego było stworzenie efektywnego systemu rachunku kosztów¹⁴. Wszystkie te przemiany spowodowały powstanie rachunkowości zarządczej¹⁵. W tamtym okresie rozpoczęli również działalność zawodowi księgowi. W Edynburgu w roku 1773 było siedmiu księgowych¹⁶. W następnych latach ich liczba na terenie Anglii oraz Szkocji znacząco wzrosła – wpływ na to mogła mieć ustawa o spółkach z roku 1844.

Współcześnie rachunkowość na całym świecie jest uznawana za rozbudowany system informacyjny. W czasach szybkiego rozwoju informatyki oraz pojawiających się nowych technologii rachunkowość rozwija się bardzo dynamicznie. Dzięki swojej uniwersalności stała się ona językiem biznesu, rozumianym na całym świecie. Pozwala kontrolować stany majątków jednostek gospodarczych, a także ich pochodzenie. Dostarcza informacji ekonomicznej, tak niezbędnej w obecnych czasach¹⁷.

¹¹ E. Pogodzińska-Mizdrak, op. cit., s. 41.

¹² Opracowano na podstawie M. Scheffs, op. cit., s. 54.

¹³ M. Dobija, M. Jędrzejczyk, op. cit., s. 60–61.

¹⁴ Opracowano na podstawie E.A. Hendriksen, M.F. van Breda, *Teoria rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 65–66.

¹⁵ E. Łazarowicz, *Historia powstania księgowości podwójnej i rachunku kosztów*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 115–116.

¹⁶ E.A. Hendriksen, M.F. van Breda, op. cit., s. 67.

¹⁷ Opracowano na podstawie E. Nowak, *Rachunkowość*, PWE, Warszawa 2016, s. 11.

Rachunkowość w Polsce do roku 1939

Rachunkowość w Polsce ma również bardzo bogatą historię, a pierwsze informacje jej dotyczące można znaleźć w czasach zaborów. Jednym z polskich uczonych, który przyczynił się do rozwoju ogólnej myśli rachunkowości, był Jan Ksawery Franciszek Walicki¹⁸, który wydał w 1877 roku pracę pt. *Teoria rachunkowości w zastosowaniu do gospodarki narodowej z załączeniem stanu obliczeń z dziedziny ekonomii Rosji*. Zawarta została w niej myśl dotyczącą teorii rachunkowości jako podstawy działalności praktycznej. Innym wybitnym Polakiem okresu zaborów był Bruno von Wilmowski, który stworzył komentarz do pruskiej ustawy o podatku dochodowym z 1896 roku, gdzie zinterpretował odpis amortyzacyjny, którego górną granicą była cena nabycia, jako wydatek na zakup. Następnym polskim uczonym był Paweł Ciompa, którego dzieło pt. *Grundrisse einer Ökonometrie und die auf der Nationalökonomie aufgebaute natürliche Theorie der Buchhaltung* z roku 1910 wydane we Lwowie zarysowuje ekonometryczną teorię księgową¹⁹.

Ważną rolę w rozwoju polskiej rachunkowości odegrały podręczniki. Jednym z pierwszych skryptów o tematyce rachunkowości było dzieło Antoniego Barcińskiego z roku 1876 pt. *Buchalteryja podwójna i jej zastosowanie do handlu, bankierstwa i różnych zakładów fabrycznych*²⁰. Zawarto w nim wzory księgi wielkiej, dziennika buchalteryjnego, bilansów miesięcznych rachunków w księdze wielkiej, zagadnienia księgowości fabrycznej, a także omówienie sposobu ewidencji oraz kalkulacji kosztów produkcji. Znaczący ślad w rozwoju rachunkowości na ziemiach polskich wywarł podręcznik Ludwika Erazma Veltzego, w którym opisane zostały zasady prowadzenia księgowości różnymi metodami w przedsiębiorstwach handlowych, rękodzielniczo-przemysłowych, fabrykach, przedsiębiorstwach rolniczych i bankowych²¹. Postrzeganie rachunkowości zmieniło także dzieło Jana Danielewicza z 1887 roku, w którym zwrócono uwagę na ewidencyjny aspekt rachunkowości²².

¹⁸ R. Biadacz, *Rachunkowość w wybranych publikacjach naukowych i dydaktycznych z okresu zaborów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 83(139), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2015, s. 150.

¹⁹ Ibidem, s. 150–154.

²⁰ A. Szychta, *Polskie podręczniki z zakresu rachunkowości fabrycznej wydane w XIX wieku*, [w:] S. Sojak (red.), *Abacus od źródeł rachunkowości po współczesność*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014, s. 167.

²¹ Ibidem, s. 167–173.

²² J. Danielewicz, *Nauka buchaltery podwójnej teoretycznie i praktycznie wyłożonej*, nakładem Michała Goszczyńskiego Skład Główny w Księgarni Gebethnera & Wolffa, Warszawa 1887, s. 10, 14.

Pod koniec XIX wieku na terenie Polski zaczęto wydawać czasopisma o tematyce rachunkowości. W zaborze austriackim powstał „Miesięcznik Buchalteryi”²³. Został on założony przez Kazimierza Wieniawę-Chmielewskiego i zawierał artykuły z zakresu rachunkowości. Czasopismo skupiało się przede wszystkim na przedstawieniu znaczenia oraz roli rachunkowości, prowadzeniu ksiąg rachunkowych, a także na konieczności powstania zawodu księgowego. Gdy przestało być wydawane, w zaborze rosyjskim pojawiła się „Kronika Buchaltera”, która również skupiała się na konieczności wyodrębnienia zawodu księgowego²⁴.

Utworzona w Warszawie w 1875 roku przez Leopolda Kronenberga Wyższa Szkoła Handlowa także bardzo znacząco przyczyniła się do rozwoju rachunkowości na ziemiach polskich. W szkole tej wykłady o tematyce rachunkowości prowadzili wybitni specjaliści z tej dziedziny, tacy jak: Karol Deike, Eugeniusz i August Zielińscy, Ludwik Mroczek czy Gustaw Chwat-Czyński. Przestała ona istnieć w roku 1900, natomiast już w roku 1907 z inicjatywy Augusta Zielińskiego powstały w Warszawie Wyższe Kursy Handlowe i w tym samym roku na ziemiach polskich utworzona została pierwsza organizacja skupiająca księgowych – Związek Buchalterów w Warszawie. W 1913 roku skupiał on już niemal 500 członków, co oznaczało wzrost zainteresowania rachunkowością²⁵. W 1925 roku powstała pierwsza w Polsce Katedra Rachunkowości. Utworzono ją na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie, a kierował nią w początkowych latach Albin Żabiński²⁶. W późniejszym okresie katedry rachunkowości powstawały również na innych uczelniach wyższych. W utworzonej w 1925 roku Wyższej Szkole Handlowej w Poznaniu w roku 1931 jako pierwszą powołano Katedrę Rachunkowości. W tamtym okresie nosiła ona nazwę Katedry Bilansów i Księgowości²⁷.

Metody księgowe stosowane do prowadzenia rachunkowości ręcznej i maszynowej

Za najbardziej popularną metodę ewidencji rachunkowej można uznać metodę włoską, której prawdopodobnie po raz pierwszy użyto w roku 1340 w Genui²⁸.

²³ W. Bień, *Historia organizacji księgowych w Polsce*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 14.

²⁴ Opracowano na podstawie R. Biadacz, op. cit., s. 158–159.

²⁵ Opracowano na podstawie W. Bień, op. cit., s. 7, 14–16, 25–26.

²⁶ Opracowano na podstawie M. Dobija, M. Jędrzejczyk, op. cit., s. 99.

²⁷ Opracowano na podstawie S. Sojak, *Historia Katedr Rachunkowości w uczelniach polskich*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2011, s. 215–216.

²⁸ M. Scheffs, op. cit., s. 37.

Stosowano tam pierwszą księgę główną, w której konta były uszeregowane według grup, a więc: konta urzędników skarbowych, poborców podatkowych, notariuszy, towarów, dłużników, wojska, zawiadowców zamków oraz gminy. Wszystkie operacje opisane były w języku łacińskim, a sumy pieniężne wyrażane były cyframi rzymskimi. Konta były podzielone na pół i po lewej stronie widniał napis *debet nobis pro* (winien) a po prawej *recepimus in* (ma). W późniejszych latach podwójną księgowość zastosowano w Wenecji. Księgi z 1423 roku nie różniły się znacząco względem tych z Genui, jednakże operacje opisane były w języku włoskim, a niektóre kwoty wpisywano już liczbami arabskimi. Co więcej, pojawiły się inne księgi, takie jak: *libro bergameno quaderno lungo* (długa księga pergaminowa), memoriał oraz żurnal. Wspomniany już Benedetto Cotrugli w roku 1458 opisywał, że należy prowadzić trzy podstawowe księgi: memoriał (zapisywano tam wszystkie operacje kupna, sprzedaży, odbiory, wysyłki, przekazy, weksle, koszty, promesy), żurnal (chronologiczny zapis zdarzeń), oraz księgę główną (zawierającą wszystkie konta). Zwrócił on również uwagę na to, że należy prowadzić księgi pomocnicze, które zawierały notatki do zapisów, odpisane rachunki, a także kopie swoich listów. Najobszerniej sposób prowadzenia rachunkowości opisał Luka Pacioli, który jest uznawany za ojca rachunkowości. Pacioli wyodrębnił również inwentarz, jako księgę, w której spisuje się wszystko, co się „posiada ruchomego oraz nieruchomego”²⁹. W następnych okresach w księgowości włoskiej wyodrębniło się sporządzanie dwóch podstawowych ksiąg rachunkowych – dziennika oraz księgi głównej.

Inną metodą księgową jest księgowość amerykańska. Wbrew nazwie nie wywodzi się ona z Ameryki, lecz określana jest tym mianem ze względu na praktyczność i uproszczenia w niej stosowane³⁰. Uznawana jest za uproszczoną formę księgowości włoskiej, gdyż księgi prowadzone w tym systemie są jednocześnie i nie przenosi się wpisów operacji do innego urządzenia księgowego. W buchalterii amerykańskiej prowadzi się dziennik-księgę główną oraz księgi pomocnicze, których liczba zależy od wymagań handlu bądź przedsiębiorstwa. W dziennik-księdze głównej występują chronologiczne zdarzenia, a każda strona księgi przeznaczona jest na zapisy identyfikacyjne transakcji w postaci daty, treści, liczby porządkowej, często zawiera też sumę pozycji. Analogicznie do systemu włoskiego konta podzielone są na dwie strony – Winien oraz Ma. Zapisy księgowe prowadzone metodą amerykańską dokonywane były na kontach, które zestawiano obok siebie na jednej stronie lub dwóch prze-

²⁹ Opracowano na podstawie M. Scheffs, op. cit., s. 37–59.

³⁰ H. Chankowski, *6 Metod buchalterii amerykańskiej*, Fundacja Wiecz. Im. H. Chankowskiego, Warszawa 1934, s. 3.

ciwległych stronach w taki sposób, że tworzyły pewien rodzaj tabeli. Najprawdopodobniej z tego powodu metoda ta zwana jest często księgowością tabelaryczną lub synchronistyczną³¹. Prowadzenie księgowości amerykańskiej jest znacznie mniej czasochłonne niż prowadzenie księgowości włoskiej, co czyni ją znacznie bardziej popularną.

Księgowość niemiecka cechowała się wpisywaniem każdego dnia wszystkich transakcji do ksiąg pomocniczych, a dopiero później do dziennika oraz księgi głównej³². Głównym założeniem metody niemieckiej było uproszczenie księgi głównej. W metodzie tej dziennik i księgę główną prowadziło się miesięcznie, a pozycje w dzienniku zapisywało się zbiorowo za cały miesiąc. W księgach podstawowych nie księgowano się natomiast szczegółów transakcji. System niemiecki określano mianem „ulepszenia amerykanki”³³.

W metodzie francuskiej, analogicznie do metody niemieckiej, dziennik główny oraz księga główna prowadzone były miesięcznie³⁴. Księgi pomocnicze prowadzono w podobny sposób jak księgi źródłowe i wszystkie nosiły miano dziennika. W metodzie tej wszystkie operacje zapisywane były chronologicznie. Zbyt duża liczba ksiąg pomocniczych powodowała jednak, że zarówno ta metoda, jak i niemiecka były bardzo czasochłonne i mało przedsiębiorstw decydowało się na ich wykorzystywanie.

Metoda angielska nie różniła się znacząco od metody francuskiej. Jedyną rozbieżnością było to, że w dzienniku głównym, zwanym także notatnikiem, zapisywało się tylko te pozycje, które nie należały do żadnego z dzienników specjalnych, a sumy z dzienników specjalnych nie przenosiło się do notatnika – pozycje notatnika, jak i sumy dzienników specjalnych przenosiło się bezpośrednio do księgi głównej³⁵.

Zarówno metoda angielska, jak i francuska najbardziej sprawdzały się w dużych przedsiębiorstwach, gdyż z powodu dużej liczby księgowania praca ta była rozdzielona między kilku pracowników³⁶.

Metoda szwajcarska Rufa została po raz pierwszy zastosowana w roku 1918. W metodzie tej konta księgowe prowadzone były najczęściej obrotami,

³¹ T. Lulek, *Metodyczny podręcznik księgowości kupieckiej*, cz. 1, Oświata, Kraków 1922, s. 89.

³² F. Sikorski, *Popularny wykład księgowości metodą inwentarzową*, nakładem Kursów Handlowych Fr. Sikorskiego, Dąbrowa Górnicza 1933, s. 12.

³³ S. Skrzywan, *Zasady księgowania w przedsiębiorstwach handlowych, przemysłowych i bankowych*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1931, s. 125.

³⁴ F. Sikorski, op. cit., s. 12.

³⁵ W. Góra, *Podręcznik księgowości*, t. 3, cz. 1, Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Warszawa–Wilno 1923, s. 5.

³⁶ W. Góra, op. cit., s. 7–8.

a w przypadku dokonywania zapisów saldami nie były one automatycznie sprawdzane. Księgowość szwajcarska była formą księgowości przebitkowej.

Wybór najlepszej z metod nie jest możliwy, a przy jej wyborze kluczowe jest, aby umiejętnie dopasować metodę księgową do przedsiębiorstwa. Nie jest to łatwe, ponieważ potrzeba najpierw bardzo dokładnie zaznajomić się ze wszystkimi szczegółowymi czynnościami przedsiębiorstwa oraz z jego ogólnym kierunkiem rozwoju³⁷.

Metody księgowe w Łodzi przemysłowej na początku XX wieku

W celu przeprowadzenia badań dotyczących metod księgowych w Łodzi przemysłowej na początku XX wieku analizie poddane zostały księgi rachunkowe z badanego okresu zgromadzone w Archiwum Państwowym w Łodzi.

Jednym z analizowanych podmiotów było Towarzystwo Akcyjne WYROBÓW Bawełnianych I. K. Poznańskiego, które powstało w drugiej połowie XIX wieku. Założył je Izrael Kelman Poznański³⁸. Z działalności towarzystwa zachowały się liczne dokumenty oraz księgi rachunkowe. Księga główna z roku 1927 była prowadzona metodą niemiecką, w języku polskim w podziale na liczne konta (tabela 1). Jedno konto zajmowało dwie strony księgi, które dzieliły je na stronę Ma oraz Winien. Pod tym widniały zapisy operacji wraz z ich wartością oraz datą powstania.

Tabela 1. Przykładowy fragment księgi głównej z roku 1927 – strona Winien oraz Ma

Winien		Rachunek bilansu zamknięcia				
1927 Sierpień	31	Rachunek gruntów i placów			992 372	–
		Budynków			9 486 279	57
Rachunek bilansu zamknięcia				Ma		
1927 Sierpień	31	U kapitału zakładowego			25 000 000	–
		U kapitału amortyzacyjnego			550 000	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie księgi głównej Towarzystwa Akcyjnego I. K. Poznańskiego z roku 1927.

³⁷ F. Tomanek, *Księgowość kupiecka – podręcznik*, Wydano Nakładem K. S. Jakubowskiego, Lwów 1923, s. 162.

³⁸ A. Rynkowska, *Wstęp do Inwentarza Towarzystwa Akcyjnego I. K. Poznańskiego*, Archiwum Państwowe w Łodzi, s. 1.

W roku 1939 księgi w Towarzystwie I.K. Poznańskiego były już prowadzone metodą amerykańską. Ich analiza pozwala stwierdzić, że dziennik główny miał cechy amerykańki (tabela 2). Zapisy prowadzone były w języku polskim i przedstawiały zarówno treść zdarzenia, jak również jego wartość w złotych. Dziennik główny zawierał konta, na których księgowane były operacje gospodarcze, a także data ich powstania.

Tabela 2. Fragment Dziennika Głównego Towarzystwa Akcyjnego I.K. Poznańskiego z roku 1939

Fol. dzien		Data	Konto przeciw.	1939 Treść			Złote		Kontrola sald	X	Konto	
Pop.	Obec.				Wn	Ma	Wn	Ma			Grupa	Nr.
601	601	1/6	OT19	Obroty			307,59				SR ₃	6 Sprzedaż odpadków

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dziennika Głównego Towarzystwa Akcyjnego I.K. Poznańskiego z roku 1939.

Kolejną analizowaną jednostką były Zakłady Przemysłu Bawełnianego „L. Geyer” Spółka Akcyjna w Łodzi, które powstały w pierwszej połowie XIX wieku z inicjatywy Ludwika Geyera³⁹. Księga główna z lat 1916–1918 zakładów nie różniła się od księgi głównej prowadzonej w Towarzystwie Akcyjnym I.K. Poznańskiego z roku 1927. Księga podzielona była na konta – z jednej strony Winien, z drugiej Ma, a wszystkie operacje księgowane były w języku polskim. Jedyną różnicą było to, że na końcu księgi głównej „L. Geyera” Spółki Akcyjnej w Łodzi widniały strony wraz z literami w porządku alfabetycznym, gdzie wpisani byli kontrahenci oraz osoby znajdujące się w księdze wraz ze stroną, na której można uzyskać o nich informacje.

Żurnal Zakładów Przemysłu Bawełnianego „L. Geyera” z roku 1928 prowadzony był metodą amerykańską. Sporządzony był w języku polskim, jednakże nagłówki wydrukowane były po niemiecku. Na początku strony widniał rok oraz miesiąc, za który dane operacje były wprowadzane, w tym przypadku styczeń 1928. Pod nagłówkiem znajdowały się pola do wpisania treści operacji. Następnie umieszczone były wartości poszczególnych zdarzeń, a obok nich widniała cała lista rachunków kont, wraz ze stronami Winien oraz Ma. Wśród kont były między innymi: rachunek kasy, rachunek dłużników, rachunek wierzycieli, rachunek kosztów handlowych, rachunek sprzedaży oraz rachunek

³⁹ A. Rynkowska, *Wstęp do Inwentarza Zakładów Przemysłu Bawełnianego „L. Geyera” Spółka Akcyjna w Łodzi*, Archiwum Państwowe w Łodzi, s. 1.

działu gospodarczego. Żurnal ten był bardzo szeroki i składał się z kilkunastu kont na jednej stronie.

Księga główna zakładów L. Geyera z roku 1936 składała się z zestawień obciążeń i uznań na rachunkach odbiorców, uczestników, na rachunkach rozrachunkowych, Funduszu Deloredere uczestników, rachunkach różnych, przedstawicieli, dłużników i wątpliwych oraz kosztów handlowych. Strony księgi były bardzo szerokie i prowadzone w języku polskim. Na lewej jej stronie wypisani byli odbiorcy, obok znajdowały się salda na 2 stycznia 1936 roku. Następnie były rozpisane kolejne przedziały czasowe, w których wyodrębnione zostały obroty na kontach, zarówno po stronie Winien, jak i Ma (tabela 3).

Tabela 3. Fragment księgi głównej Zakładów Przemysłu Bawełnianego L. Geyera z roku 1936

Odbiorcy „P”																
	Salda na 2 I 1936 r.								Od 1 I 1936 do 31 III 1936							
									obroty				obroty			
	Wn		Ma		Wn		Ma		Wn		Ma		Wn		Ma	
Chambers, Smith, Birmingham	13	128	–	–	356	65	–	–	13	128	13	136	356	65	358	56

Źródło: opracowanie własne na podstawie księgi głównej Zakładów Przemysłu Bawełnianego „L. Geyera” z roku 1936.

Następną analizowaną spółką akcyjną działającą w Łodzi było Towarzystwo Wyrobów Wełnianych i Gumowych F.W. Schweikerta Spółka Akcyjna w Łodzi, które powstało w 1865 roku. Jego założycielem był Fryderyk Wilhelm Schweikert⁴⁰. Żurnal towarzystwa z roku 1938 sporządzony był metodą amerykańską. Wszystkie operacje zapisane były w języku niemieckim. Żurnal był bardzo szeroki, ponieważ jego strony zawierały bardzo dużo informacji. Na samej górze widniał nagłówek, zawierający miesiąc oraz rok. Po lewej stronie znajdowała się dokładna data – dzień i miesiąc, a obok niej treść wpisanej operacji gospodarczej, następnie konta wraz ze stronami Winien oraz Ma. W żurnale z 1938 nazwy kont nie były jednak uzupełnione na górze, lecz po prawej stronie, gdzie widniała przeznaczona do tego kolumna o nazwie „konto”. Pod kontami widniały wartości wpisane po odpowiedniej stronie.

⁴⁰ A. Rynkowska, *Wstęp do Inwentarza Towarzystwa Wyrobów Wełnianych i Gumowych F.W. Schweikerta Spółka Akcyjna w Łodzi*, Archiwum Państwowe w Łodzi, s. 1.

Podsumowanie

Rachunkowość jest zagadnieniem, które odgrywa znaczącą rolę we współczesnym świecie. Badanie historii tej dziedziny pozwala na lepsze jej zrozumienie i korzystanie z doświadczeń. Pokazuje ona, że rachunkowość jest nauką zróżnicowaną i przedsiębiorcy wykorzystywali ją w celu poprawy efektywności funkcjonowania swoich zakładów. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że w okresie dwudziestolecia międzywojennego na terenie Łodzi stosowano różne metody księgowe, w zależności od potrzeb. W badanych jednostkach najczęściej stosowana była metoda amerykańska, jednak wykorzystywana była również metoda niemiecka. Wśród zbadanych ksiąg rachunkowych nie występowały księgi rachunkowe prowadzone metodą włoską, która jest uznawana za najpopularniejszą. Przez wiele lat rachunkowość była prowadzona ręcznie, co daje możliwość określenia stosowanej metody. W późniejszym okresie zaczęto prowadzić rachunkowość maszynowo, a później komputerowo. Wielu użytkowników systemów finansowo-księgowych wydawać się może, że tematyka tego artykułu jest nieaktualna, a przeprowadzone badania posiadają jedynie charakter historyczny. Jednak bardzo ogólna analiza systemów finansowo-księgowych pozwala dojść do wniosku, że współcześnie systemy te również opierają się na opisanych metodach rachunkowości. Dobór prawidłowej metody rachunkowości do potrzeb informacyjnych przedsiębiorstwa może być podstawą decyzji o wyborze optymalnego programu komputerowego do prowadzenia ksiąg rachunkowych. Oznacza to, że kolejnym etapem badań powinna być analiza systemów finansowo-księgowych pod kątem wykorzystanej metody księgowej.

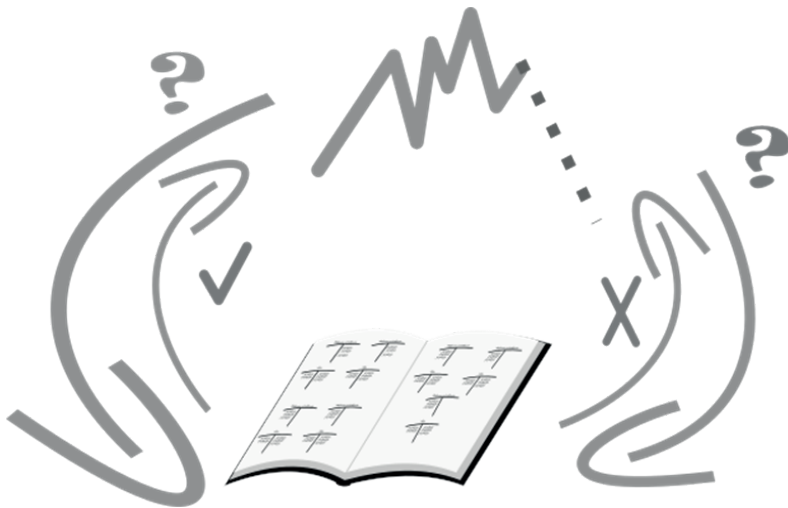
Bibliografia

- Biadacz R., *Rachunkowość w wybranych publikacjach naukowych i dydaktycznych z okresu zaborów*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, t. 83(139), Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2015.
- Bień W., *Historia organizacji księgowych w Polsce*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007.
- Chankowski H., *6 Metod buchalterii amerykańskiej*, Fundacja Wiecz. Im. H. Chankowskiego, Warszawa 1934.
- Danielewicz J., *Nauka buchhalteryi podwójnej teoretycznie i praktycznie wyłożonej*, nakładem Michała Goszczyńskiego Skład Główny w Księgarni Gebethnera & Wolffa, Warszawa 1887.
- Dobija M., Jędrzejczyk M., *Szkice z historii rachunkowości*, PTE, Kraków 2011.
- Góra W., *Podręcznik księgowości*, t. 3, cz. 1, Książnica Polska Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Warszawa–Wilno 1923.

- Hendriksen E.A., Breda M.F. van, *Teoria rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Lulek T., *Metodyczny podręcznik księgowości kupieckiej*, cz. 1, Oświata, Kraków 1922.
- Łazarowicz E., *Historia powstania księgowości podwójnej i rachunku kosztów*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
- Nowak E., *Rachunkowość*, PWE, Warszawa 2016.
- Pogodzińska-Mizdrak E., *Początek dał Luka Pacioli i jego traktat De Computis et Scripturis*, [w:] Cebrowska T., Kowalik A., Stępień R., *Rachunkowość, wczoraj, dziś, jutro*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007.
- Rynkowska A., *Wstęp do Inwentarza Towarzystwa Akcyjnego I.K. Poznańskiego*, Archiwum Państwowe w Łodzi.
- Rynkowska A., *Wstęp do Inwentarza Towarzystwa WYROBÓW WEŁNIANYCH I GUMOWYCH F.W. SCHWEIKERTA Spółka Akcyjna w Łodzi*, Archiwum Państwowe w Łodzi.
- Rynkowska A., *Wstęp do Inwentarza Zakładów Przemysłu Bawełnianego „L. Geyera” Spółka Akcyjna w Łodzi*, Archiwum Państwowe w Łodzi.
- Scheffs M., *Z historii księgowości*, Wydawnictwo Związków Księgowych w Polsce, Poznań 1939.
- Sikorski F., *Popularny wykład księgowości metodą inwentarzową*, nakładem Kursów Handlowych Fr. Sikorskiego, Dąbrowa Górnicza 1933.
- Skrzywan S., *Zasady księgowania w przedsiębiorstwach handlowych, przemysłowych i bankowych*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1931.
- Sojak S., *Historia Katedr Rachunkowości w uczelniach polskich*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2011.
- Szychta A., *Polskie podręczniki z zakresu rachunkowości fabrycznej wydane w XIX wieku*, [w:] S Sojak (red.), *Abacus od źródeł rachunkowości po współczesność*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- Tomanek F., *Księgowość kupiecka – podręcznik*, Wydano Nakładem K.S. Jakubowskiego, Lwów 1923.
- Turzyński M., *Umowy o używanie aktywów w świetle historyczno-teoretycznego dyskursu rachunkowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.

Część 3

Rachunkowość wybranych podmiotów i jej wykorzystanie w szczególnej sytuacji

Rozdział 8

Rachunkowość podmiotów leczniczych jako szczególnych jednostek gospodarczych

Anastazja Jędrzejewska*

Wprowadzenie

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku działalność szpitali była finansowana z budżetu państwa. Powodowało to, że często działały nieefektywnie, realizując jedynie główny cel – ochronę zdrowia. W późniejszym okresie – do 30 czerwca 2011 roku – zakładami opieki zdrowotnej były organizacyjnie wyodrębnione zespoły ludzi i środków, stworzone w celu realizacji świadczeń zdrowotnych. Ustawa o działalności leczniczej¹, obowiązująca od 1 lipca 2011 roku, pojęcie „zakład opieki zdrowotnej” zastąpiła pojęciem „podmiot leczniczy”. W znacznej części szpitale działające jako samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej są określane jako podmioty lecznicze i nie są uznawane za przedsiębiorców. Posiadają one osobowość prawną i są wpisane do Krajowego Rejestru Sądowego. Swoją działalność prowadzą w oparciu o ustawę o działalności leczniczej, a także na podstawie ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych², ustawy o finansach publicznych³ oraz na podstawie statutu szpitala i regulaminu organizacyjnego. Są to więc jednostki znacznie różniące się specyfiką od innych podmiotów zarejestrowanych w KRS. Oznacza to, że posiadają prawdopodobnie odmienne potrzeby informacyjne niż pozostałe jednostki gospodarcze charakteryzujące się inną specyfiką. Informacji niezbędnych do zarządzania podmiotami leczniczymi może dostarczyć system informacyjny rachunkowości, którego produktem końcowym jest sprawozdanie finansowe. Jego zadaniem jest dostarczenie informacji o sytuacji finansowej danej jednostki oraz jej dokonaniach w prezentowanym okresie, a także pokazanie wyników podejmowanych przez kierownictwo de-

* Studentka pierwszego roku studiów drugiego stopnia kierunku Finanse i Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r., poz. 217), zwana dalej ustawą o działalności leczniczej.

² Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2008 r. Nr 164, poz. 1027 z późn. zm.).

³ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r., poz. 885).

czyni⁴. Pozwalają więc ocenić, w jakim stopniu osoby zarządzające spełniają swoje funkcje oraz ich gospodarność w zarządzaniu posiadanymi zasobami. Informacje te powinny być odpowiednio zmierzone i wyrażone wartościowo⁵ i dotyczyć konkretnego okresu sprawozdawczego. Biorąc pod uwagę specyfikę podmiotów leczniczych, powinno ono zawierać inne informacje niż sprawozdanie finansowe pozostałych jednostek gospodarczych.

Według danych przedstawionych w 2017 roku przez PwC w Polsce funkcjonuje około 800 szpitali⁶ i około 1800 obiektów opieki długoterminowej. Liczba oraz konieczność restrukturyzacji tych ośrodków sprawia, że jakość informacyjna sprawozdań finansowych sporządzanych przez podmioty lecznicze jest bardzo istotna.

Celem rozdziału jest wskazanie specyfiki podmiotów leczniczych i zgłoszenie potrzeby zmian w ich sprawozdawczości finansowej. Jako metodę badawczą wykorzystano analizę literatury dotyczącej sprawozdawczości finansowej podmiotów leczniczych oraz aktów prawnych i wywiad swobodny.

Sprawozdania finansowe podmiotów prowadzących działalność leczniczą

Zgodnie z zapisami ustawy o rachunkowości sprawozdanie finansowe składa się obligatoryjnie z trzech elementów, a w jednostkach, których sprawozdanie finansowe podlega corocznemu badaniu, musi zawierać także zestawienie zmian w kapitale (funduszu) własnym oraz rachunek przepływów pieniężnych⁷. Elementami obowiązkowymi dla wszystkich jednostek są:

- bilans, który przedstawia sytuację majątkową i finansową jednostki;
- rachunek zysków i strat, prezentujący informacje o rentowności danej jednostki, czyli o jej dokonaniach w danym okresie;
- informacja dodatkowa, składająca się z wprowadzenia do sprawozdania finansowego oraz dodatkowych informacji i objaśnień, która uzupełnia dane liczbowe zawarte w pozostałych elementach sprawozdania finansowego.

⁴ E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Wolters Kluwer, Kraków 2007, s. 126.

⁵ E. Walińska, A. Czajor, *Ogólne zasady sporządzania jednostkowego sprawozdania finansowego*, [w:] E. Walińska (red.), *Rachunkowość finansowa – ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 96–97.

⁶ PwC sp. z o.o., *Trendy w polskiej ochronie zdrowia 2017*, s. 4, <https://www.pwc.pl/pl/pdf/9-trendow-w-ochronie-zdrowia-2017-pwc.pdf> [dostęp: 7.05.2017].

⁷ Artykuł 45 ustęp 3 Ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 1994 r. Nr 121, poz. 591 z późn. zm.) – dalej uor.

wego i pozwala lepiej je zrozumieć⁸, ponieważ zawiera także informacje charakteryzujące konkretny podmiot.

Ustawa o rachunkowości nie określa szczegółowych zasad rachunkowości dla podmiotów leczniczych, co oznacza, że zgodnie z nią podmioty lecznicze powinny stosować analogiczne zasady jak inne jednostki gospodarcze, które nie są bankami lub ubezpieczycielami. Do stosowania przepisów zawartych w ustawie o rachunkowości zobowiązane są zatem wszystkie podmioty lecznicze, które mają siedzibę lub miejsce sprawowania zarządu na terytorium Polski oraz spełniają inne warunki wymienione w tej ustawie⁹. Jak podaje E. Walińska, czynnikami, które decydują o istnieniu obowiązku stosowania przepisów ustawy o rachunkowości są: forma prawna danej jednostki, wielkość jej obrotów oraz „źródło finansowania, jakim są środki publiczne z budżetu państwa”¹⁰. W związku z tym przykładami podmiotów leczniczych zwolnionymi z tego obowiązku mogą być na przykład kościoły prowadzące działalność leczniczą, które mogą prowadzić księgi rachunkowe według przepisów kościelnych, lub małe podmioty lecznicze¹¹, które nie są zobowiązane do prowadzenia ksiąg rachunkowych¹². Należy jednak dodać, że ustawa o rachunkowości nie jest jedynym aktem prawnym określającym zasady rachunkowości podmiotów leczniczych, gdyż w ich przypadkach należy stosować również przepisy szczególne. Wszystkie podmioty prowadzące działalność leczniczą mają zatem również obowiązek stosowania się do zapisów ustawy o działalności leczniczej. W celu ich określenia ustawa ta definiuje pojęcie działalności leczniczej, a tym samym określa podmioty, które podlegają przepisom w niej zawartym. Zgodnie z definicją umieszczoną w artykule 4 ustawy o działalności leczniczej można zaliczyć do nich:

- samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej,
- przedsiębiorców w rozumieniu przepisów odrębnej ustawy,

⁸ M. Michalak, *Komentarz objaśniający do art. 45*, [w:] E. Walińska (red.), *Ustawa o rachunkowości. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 467.

⁹ Artykuł 2 ustęp 1 uor.

¹⁰ E. Walińska, *Komentarz objaśniający do art. 2*, [w:] E. Walińska (red.), *Ustawa o rachunkowości. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 19.

¹¹ Zgodnie z zapisami ustępu 2 ograniczeniu podlegają osoby fizyczne, spółki cywilne i jawne tych osób oraz spółki partnerskie, które do stosowania przepisów ustawy o rachunkowości są zobowiązane od momentu, gdy w poprzednim roku obrotowym ich przychody netto ze sprzedaży towarów, produktów i operacji finansowych wyniosły co najmniej (w przeliczeniu na złotych) 2 000 000 euro.

¹² M. Hass-Symotiuk, *Założenia systemu rachunkowości w dużych, małych i mikropodmiotach leczniczych*, [w:] M. Hass-Symotiuk (red.), *Zakładowy plan kont wraz z komentarzem dla podmiotów leczniczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 19.

- jednostki budżetowe,
- instytuty badawcze,
- fundacje i stowarzyszenia, których celem statutowym jest wykonywanie zadań w zakresie ochrony zdrowia i których statut dopuszcza prowadzenie działalności leczniczej,
- posiadające osobowość prawną jednostki organizacyjne stowarzyszeń,
- osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku państwa do kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz
- jednostki wojskowe¹³ – w zakresie, w jakim wykonują działalność leczniczą¹⁴.

Po 1999 roku najbardziej rozpowszechnioną grupę stanowiły samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej (SPZOZ-y). Choć są nierozwojową formą prowadzenia działalności leczniczej¹⁵, swoją popularność zawdzięczają wcześniej obowiązującym regulacjom prawnym. Są to samofinansujące się i samodzielne jednostki, które gospodarują zasobami powierzonymi im w momencie powstania przez podmiot tworzący (organ założycielski) lub pozyskanymi samodzielnie ze środków wypracowanych w toku prowadzonej działalności¹⁶. Główny przedmiot ich działalności jest jasno określony, a dodatkowe jej rodzaje mogą być wykonywane przez SPZOZ-y tylko, jeżeli nie są uciążliwe dla pacjentów lub przebiegu leczenia i jeżeli statut dopuszcza taką działalność. Może to być na przykład odpłatne udostępnienie parkingu. W związku z tym można przypuszczać, że osiąmane przez te podmioty przychody ze sprzedaży w głównej mierze dotyczą przychodów pozyskanych w związku z prowadze-

¹³ Co istotne, ustawa w artyku 5 ustęp 3 wyłącza z definicji prowadzenia działalności leczniczej wykonywanie zawodu w ramach praktyki zawodowej lekarzy lub pielęgniarek. Mogą oni wykonywać swój zawód w ramach działalności leczniczej.

¹⁴ Działalność lecznicza w rozumieniu ustawy o działalności leczniczej „polega na udzielaniu świadczeń zdrowotnych. Świadczenia te mogą być udzielane za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności”. Może ona polegać również na „promocji zdrowia lub realizacji zadań dydaktycznych i badawczych w powiązaniu z udzielaniem świadczeń zdrowotnych i promocją zdrowia, w tym wdrażaniem nowych technologii medycznych oraz metod leczenia” – artykuł 3 ustępy 1–2 ustawy o działalności leczniczej.

¹⁵ G. Ciura, *Samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej (SPZOZ)*, [w:] *Leksykon budżetowy*, <http://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/BASLeksykon.xsp?id=BCE733671E9D2EC5C1257A75003B06F7&litera=S> [dostęp: 11.04.2017].

¹⁶ J. Chluska, *Wartość godziwa w rachunkowości SPZOZ*, [w:] H. Buk, A. Kostur (red.), *Za i przeciw wartości godziwej w rachunkowości. Problemy stosowania i wykorzystania wartości godziwej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 37.

niem działalności leczniczej. Definicja zakładu opieki zdrowotnej wskazuje, że „jest [on] wyodrębnionym organizacyjnie zespołem osób i środków majątkowych, utworzonym i utrzymywanym w celu udzielania świadczeń zdrowotnych i promocji zdrowia”¹⁷. Zaznacza się jednak niezarobkowy cel ich działalności. Choć od kilku lat nie można już tworzyć nowych placówek w formie SPZOZ-ów (za wyjątkiem powstałych w procesie łączenia tych podmiotów)¹⁸, nadal licznie funkcjonują na terytorium Polski. Dodatkowo SPZOZ-y są zobowiązane do stosowania ustawy o finansach publicznych, ustawy Prawo zamówień publicznych, a także ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych i wydanych do nich rozporządzeń. Biorąc również pod uwagę, że składniki majątku SPZOZ-ów są w dużej części finansowane przez budżet, informacja o jego wykorzystaniu jest bardzo istotna dla dużej grupy odbiorców informacji płynącej z systemu informacyjnego rachunkowości.

Odbiorcy sprawozdań finansowych podmiotów leczniczych

Sprawozdania finansowe mają dostarczać ich odbiorcom jasnej i rzetelnej informacji o działalności oraz sytuacji finansowej danej jednostki. Analogiczny cel mają sprawozdania finansowe sporządzane przez podmioty lecznicze. Między innymi właśnie za ich pomocą jednostki te przekazują informacje dotyczące rezultatów prowadzonej działalności do otoczenia¹⁹. Sprawozdanie finansowe jest dostępne nie tylko dla odbiorców wewnętrznych, ale także dla odbiorców zewnętrznych, a każda z tych grup ma inne potrzeby informacyjne. Dla użytkowników wewnętrznych istotną kwestią są wyniki podejmowanych w jednostce decyzji, monitorowanie ich przebiegu, ale także planowanie przyszłych działań. Natomiast dla użytkowników zewnętrznych jest ono ogólną informacją o działalności podmiotu leczniczego. W przeciwieństwie do jednostek nieprowadzących działalności leczniczej, wśród użytkowników

¹⁷ Z. Janku, E. Spławska, *Prawne podstawy funkcjonowania zakładu opieki zdrowotnej*, [w:] M.D. Głowacka (red.), *Zarządzanie zakładem opieki zdrowotnej. Wybrane konteksty teoretyczno-praktyczne*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2004, s. 18.

¹⁸ <http://www.biuletyn.bdo.pl/biuletyn/finanse-publiczne/bdo-finanse-publiczne/Dotacje-ze-srodkow-publicznych/gminne-dotacje-dla-podmiotow-leczniczych-na-remonty-zakup-aparatury-oraz-sprzetu-medycznego4008.html> [dostęp: 16.04.2017].

¹⁹ M. Hass-Symotiuk, *Ogólna charakterystyka sprawozdawczości podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, [w:] M. Hass-Symotiuk (red.), *Sprawozdawczość podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 20.

zewnątrznych wymienia się pacjentów²⁰. Jest to stosunkowo najliczniejsza grupa odbiorców, jednak z przeprowadzonego badania wynika, że obszar zainteresowania tej grupy odbiega od przyjętej w innych przypadkach normy. Jest to jedynie grupa użytkowników potencjalnych, ponieważ sprawozdanie finansowe zawiera stosunkowo niewiele informacji potrzebnych pacjentowi w procesie leczenia, a informacje o kondycji ekonomicznej podmiotu leczniczego są dla tej grupy mniej istotne niż informacje niefinansowe w postaci terminów przyjęć, możliwości wykonania badań itp. Podczas wywiadów swobodnych, przeprowadzonych z grupą losowo wybranych pacjentów czterech różnych szpitali²¹, okazało się, że żaden z nich nie miał styczności ze sprawozdaniem finansowym szpitala, z którego usług korzystał. Dodatkowo nawet po zwróceniu uwagi, że może ono zawierać cenne informacje o działalności szpitala, zainteresowanie tych osób sytuacją finansową danego podmiotu nie wzrosło. Z przeprowadzonych wywiadów wynika więc, że pacjenci potrzebują informacji dotyczących przede wszystkim udzielanych przez dany podmiot świadczeń i ich jakości. W niektórych przypadkach dużą rolę odgrywa także cena tych świadczeń, lokalizacja podmiotu oraz kadra szpitala. Żaden z badanych nie wymienił sytuacji ekonomicznej jako czynnika wpływającego na decyzję dotyczącą wyboru podmiotu udzielającego świadczeń. Podobny zakres zainteresowania tej grupy użytkowników określa M. Hass-Symotiuk, dodając jedynie czas oczekiwania i ciągłość opieki zdrowotnej²². Dlatego najliczniejszą grupę potencjalnych zainteresowanych informacjami płynącymi ze sprawozdań finansowych podmiotów leczniczych – pacjentów – można wyłączyć z dalszych rozważań, gdyż w rzeczywistości nie oczekują oni informacji płynących z systemu informacyjnego rachunkowości. SPZOZ-y posiadają jednak innych odbiorców informacji zawartych w sprawozdaniach finansowych (por. tabela 1).

Są to grupy odbiorców, które ze sprawozdania finansowego mogą pozyskać relatywnie dużo konkretnych informacji. W niektórych przypadkach mogą one wpłynąć na funkcjonowanie tych odbiorców. Instytucje rządowe mogą jednak domagać się od podmiotów leczniczych innych raportów finansowych i niefinansowych, których obowiązek sporządzania może wynikać z innych aktów prawnych niż ustawa o rachunkowości. W rzeczywistości wiele podmiotów leczniczych zobowiązanych jest do sporządzania innych sprawozdań

²⁰ Ibidem, s. 32.

²¹ Trzy z nich są podmiotami publicznymi, a jeden szpitalem prywatnym.

²² M. Hass-Symotiuk (red.), *Sprawozdawczość podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 33.

niż sprawozdania finansowe, które dla instytucji rządowych stają się informacją dodatkową.

Tabela 1. Wybrani odbiorcy zewnętrzni sprawozdań finansowych podmiotów leczniczych i ich potrzeby informacyjne

Grupa	Potrzeby
Instytucje rządowe	Zainteresowane są nie tylko bieżącą sytuacją finansową, ale także stopniem realizacji świadczeń i wykorzystywaniem otrzymanego dofinansowania.
Konkurenci	Poza sytuacją finansową jednostki mogą być zainteresowani także posiadanym przez daną jednostkę sprzętem medycznym.
Kontrahenci	W tym przypadku istotna jest przede wszystkim zdolność danej jednostki do regulowania bieżących zobowiązań, jednak w przypadku chęci nawiązania współpracy istotne mogą okazać się też dane o posiadanym sprzęcie oraz stopniu jego wykorzystania.
Banki i pożyczkodawcy	Z punktu widzenia tych odbiorców najbardziej istotna jest bieżąca sytuacja finansowa, możliwości jej zmiany oraz zdolność do regulowania zobowiązań.

Źródło: opracowanie własne.

Dla konkurentów sprawozdanie finansowe jest cennym źródłem informacji, gdyż nie mogąc domagać się dodatkowej informacji od podmiotów leczniczych, mogą ocenić skuteczność ich funkcjonowania, porównując ze swoimi wynikami.

Dla kontrahentów sprawozdanie finansowe jest najczęściej jedynym źródłem informacji o kondycji podmiotu leczniczego. Na jego podstawie mogą oni ocenić wiarygodność podmiotu leczniczego i możliwości dalszej współpracy. Dla gospodarki informacja ta ma duże znaczenie, gdyż współpraca z mało efektywnym i niewypłacalnym podmiotem leczniczym może spowodować, że niewypłacalnymi stanie się większa liczba podmiotów gospodarczych, co doprowadzi do ich upadłości.

Dla banków i pożyczkodawców sprawozdanie finansowe podmiotów leczniczych ma bardzo duże znaczenie, gdyż prawidłowa ocena ich kondycji pozwoli na zaprzestanie wsparcia w kontynuacji działania dla jednostek nieefektywnych i niewypłacalnych.

Specyfika funkcjonowania i celu działalności podmiotów leczniczych powoduje, że ocena ich sprawozdań finansowych powinna podlegać innym regułom, niż w przypadku jednostek, których celem funkcjonowania jest osiągnięcie zysku. Sprawozdania finansowe tych podmiotów powinny posiadać również inny zakres informacji, przedstawionej w innym układzie, a dodatkowo zdarzenia gospodarcze powinny być inaczej wyceniane – w sposób uwzględniający ich specyfikę. Kluczowy wpływ na jakość informacji prezentowanej w sprawozda-

niach finansowych podmiotów leczniczych ma polityka rachunkowości, która powinna uwzględniać specyfikę ich funkcjonowania.

Wymagania dotyczące polityki rachunkowości i jej wpływ na sprawozdanie finansowe

Na kształt sprawozdania finansowego, poza wymienioną wcześniej ustawą o rachunkowości, wpływa także dostosowana do działalności jednostki oraz przyjęta przez kierownictwo polityka rachunkowości. Musi ona zatem powodować, że dane przedstawiane w sprawozdaniu finansowym będą rzetelnie i jasno przedstawiać sytuację finansową SPZOZ-u, ale także pozwalać na sporządzenie innych wymaganych raportów (por. tabela 2).

Tabela 2. Przykłady wpływu poszczególnych ustaw na politykę rachunkowości SPZOZ-u

Ustawa o rachunkowości	Ustawa o podmiotach leczniczych	Ustawa o finansach publicznych
Normuje zagadnienia związane z między innymi: – ze sposobem wyceny poszczególnych aktywów i pasywów, – z ustalaniem wyniku finansowego, – ze sporządzaniem, zatwierdzaniem oraz badaniem sprawozdań finansowych.	Reguluje kwestie związane: – z rodzajem funduszy (kapitałów) własnych i zasady ustalania ich wartości, – z rozliczaniem przeszacowania aktywów trwałych, – z księgowym rozliczeniem pokrycia przez organ założycielski straty bilansowej¹⁹⁸, – z przekształceniem SPZOZ w spółkę kapitałową. Zobowiązuje kierownika do sporządzenia planu finansowego oraz raportu o sytuacji ekonomiczno-finansowej podmiotu.	Standaryzuje zagadnienia związane na przykład: – ze sporządzeniem rocznego planu finansowego, – z otrzymaniem oraz rozliczeniem dotacji, – z przekształceniem zakładu.

Źródło: opracowanie własne.

Każda z zaprezentowanych wyżej ustaw ma wpływ na sposób ewidencji zdarzeń – pozwala na sporządzenie kilku różnych raportów, których wymaga się od kierownictwa danego SPZOZ-u. Każdy z nich jest sporządzany na inne potrzeby i dla innych odbiorców. W związku z tym inny jest zakres informacji w nich prezentowanych. Prowadzi to do sytuacji, w której polityka rachunkowości musi zostać przystosowana do przepisów zawartych w kilku różnych

²³ M. Hass-Symotiuik, *Specyfika systemu rachunkowości podmiotów leczniczych*, op. cit., s. 46.

aktach prawnych, a zatem obejmować znacznie szerszy zakres niż polityka rachunkowości innych podmiotów.

J. Chluska zwraca uwagę, że podejmowanie decyzji w sektorze zdrowia „zawsze wymagało rzetelnych, wiarygodnych i prawidłowych informacji”²⁴. Polityka rachunkowości powinna zatem pozwalać także na sporządzenie indywidualnych raportów dla kierownictwa SPZOZ-ów, dostosowanych do ich bieżących potrzeb w podejmowaniu decyzji, zarówno krótko-, jak i długookresowych. Trudno nie zgodzić się ze zdaniem J. Chluski, że „pozyskanie [tych informacji] z systemów rachunkowości SPZOZ wymaga zaangażowania kadry kierowniczej i zasobów zakładów”²⁵. Musi ona uwzględniać też rozmiar i rodzaj prowadzonej przez podmiot działalności statutowej oraz jego strukturę organizacyjną²⁶. Ponadto polityka rachunkowości społecznych podmiotów leczniczych powinna uwzględniać konieczność sporządzania nie tylko sprawozdań finansowych, ale również sprawozdań na potrzeby instytucji je finansujących i instytucji oceniających efektywność prowadzonej przez nie działalności leczniczej. W związku z tym, opracowując politykę rachunkowości, należy mieć na uwadze również możliwość zaspokojenia tych potrzeb informacyjnych. Dodatkowym wymogiem polityki rachunkowości jest niedochodowy charakter publicznych podmiotów leczniczych, co powinno się uwzględnić przy sporządzaniu rachunku zysków i strat. Należałoby więc wyodrębnić w nim segment niedochodowej działalności leczniczej, w którym jednostka powinna osiągać wynik finansowy zbliżony do zera, oraz segment działalności gospodarczej, z którego wynik powinien być przeznaczony na pokrycie ewentualnych strat w segmencie działalności leczniczej (niedochodowej). W bilansie podmiotów leczniczych należałoby, w miarę możliwości, wyodrębnić składniki majątku przeznaczone do działalności gospodarczej i do działalności leczniczej. Należy jednak zauważyć, że te same składniki mogą być przeznaczone do obu działalności i w związku z tym ich wyodrębnienie może okazać się bardzo trudne lub niemożliwe. Dobrym rozwiązaniem mogłoby być również wyodrębnienie wspomnianych składników majątku udziałem procentowym w świadczonych usługach. Jednak w takiej sytuacji w roku, w którym świadczone by więcej usług związanych z działalnością gospodarczą, wzrastałaby jego wartość, a w innych latach spadałaby. Działanie takie mogłoby powodować nieporównywalność sprawozdań finansowych w kolejnych latach. Podobna sytuacja

²⁴ J. Chluska, *Nowe wyzwania rachunkowości zarządczej podmiotów leczniczych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 225, s. 53.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Szerzej R. Wawrowski, *Specyfika polityki rachunkowości samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 201, s. 393–403, 396.

występuje w przypadku prezentacji pasywów. Podział ich składników na te związane z działalnością leczniczą i działalnością gospodarczą również może okazać się niemożliwy. Prezentacja obu segmentów działalności w jednym segmencie składników sprawozdania może spowodować niewłaściwą ocenę efektywności i kondycji ekonomiczno-finansowej badanej jednostki. Oznacza to, że zaproponowane wyodrębnienie jest konieczne w celu poprawy jakości informacyjnej sprawozdania finansowego podmiotu leczniczego, a sposób tego wyodrębnienia powinien być przedmiotem dalszych badań.

Podsumowanie

Podmioty lecznicze są jednostkami specyficznymi pod względem działalności, sposobu finansowania i celu funkcjonowania. Posiadają one inną grupę odbiorców informacji niż pozostałe podmioty gospodarcze. Informacja ta powinna być zaprezentowana w innym układzie niż przekazywana przez przedsiębiorstwa. Główną formą przekazu informacji ekonomicznej o działalności wszystkich jednostek gospodarczych jest system informacyjny rachunkowości, którego produktem końcowym są sprawozdania finansowe. Oznacza to, że sprawozdania finansowe podmiotów leczniczych powinny być sporządzane w innym układzie niż sprawozdania finansowe przedsiębiorstw, a dodatkowo zaprezentowane w nich liczby powinny być wynikiem innego sposobu wyceny, niż ma to miejsce w przypadku przedsiębiorstw. Ustawa o rachunkowości nie przewiduje innych zasad rachunkowości i sposobu prezentacji informacji finansowej w sprawozdaniach finansowych podmiotów leczniczych, co sprawia, że informacja zaprezentowana w nich może być nieczytelna lub często błędna. Rozwiązaniem tego problemu mogłoby być wprowadzenie odrębnych zasad rachunkowości i prezentacji informacji, opracowanych dla tych szczególnych jednostek, jakimi są podmioty lecznicze. Proces ten wymaga jednak długich dyskusji i zmian legislacyjnych. Celem rozdziału było wskazanie na specyfikę podmiotów leczniczych i zgłoszenie potrzeby zmian w ich sprawozdawczości finansowej. Opracowanie zasad rachunkowości i sprawozdawczości finansowej podmiotów leczniczych powinno być przedmiotem dalszych badań, które mogą poprawić jakość informacyjną sprawozdań finansowych podmiotów leczniczych.

Bibliografia

- Chluska J., *Nowe wyzwania rachunkowości zarządczej podmiotów leczniczych*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 225.
- Chluska J., *Wartość godziwa w rachunkowości SPZOZ*, [w:] H. Buk, A. Kostur (red.), *Za i przeciw wartości godziwej w rachunkowości. Problemy stosowania i wykorzystania wartości godziwej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012.
- Ciura G., *Samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej (SPZOZ)*, [w:] *Leksykon budżetowy*, <http://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/BASLeksykon.xsp?id=BCE733671E9D2EC5C1257A75003B06F7&litera=S> [dostęp: 11.04.2017].
- Hass-Symotiuk M., *Ogólna charakterystyka sprawozdawczości podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, [w:] M. Hass-Symotiuk (red.), *Sprawozdawczość podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Hass-Symotiuk M. (red.), *Sprawozdawczość podmiotów prowadzących działalność leczniczą*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Hass-Symotiuk M., *Specyfika systemu rachunkowości podmiotów leczniczych*, [w:] M. Hass-Symotiuk (red.), *Zaawansowana rachunkowość finansowa podmiotów leczniczych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- <http://www.biuletyn.bdo.pl/biuletyn/finanse-publiczne/bdo-finance-publiczne/Dotacje-ze-srodkow-publicznych/gminne-dotacje-dla-podmiotow-leczniczych-na-remonty-zakup-aparatury-oraz-sprzetu-medycznego4008.html> [dostęp: 16.04.2017].
- Janku Z., Spławska E., *Prawne podstawy funkcjonowania zakładu opieki zdrowotnej*, [w:] M.D. Głowacka (red.), *Zarządzanie zakładem opieki zdrowotnej. Wybrane konteksty teoretyczno-praktyczne*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2004.
- Michalak M., *Komentarz objaśniający do art. 45*, [w:] E. Walińska (red.), *Ustawa o rachunkowości. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- PwC sp. z o.o., *Trendy w polskiej ochronie zdrowia 2017*, <https://www.pwc.pl/pl/pdf/9-trendow-w-ochronie-zdrowia-2017-pwc.pdf> [dostęp: 7.05.2017].
- Walińska E., *Komentarz objaśniający do art. 2*, [w:] E. Walińska (red.), *Ustawa o rachunkowości. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Walińska E., *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Wolters Kluwer, Kraków 2007.
- Walińska E., A. Czajor, *Ogólne zasady sporządzania jednostkowego sprawozdania finansowego*, [w:] E. Walińska (red.), *Rachunkowość finansowa – ujęcie sprawozdawcze i ewidencyjne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2008 r. Nr 164m poz. 1027 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r., poz. 885).
- Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej (tekst jednolity: Dz.U. z 2013 r., poz. 217).
- Wawrowski R., *Specyfika polityki rachunkowości samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 201.

Rozdział 9

Rachunkowość spółdzielni mieszkaniowych

Angelika Bogusz*

Wprowadzenie

Głównym celem sprawozdania finansowego jest dostarczanie cennych i istotnych informacji dotyczących finansów i samego majątku danego przedsiębiorstwa. W spółdzielni mieszkaniowej sprawozdanie finansowe ma za zadanie przedstawić rzetelny obraz finansowy dotyczący jej funkcjonowania. Powinno ono zatem zaspokajać potrzeby informacyjne użytkowników sprawozdania finansowego spółdzielni mieszkaniowej. Aby spełniało ono swoją rolę, powinno być dostosowane do specyfiki jednostki, która je sporządza. Zakres informacyjny sprawozdania finansowego, określony ustawą o rachunkowości, dostosowany jest do jednostek bardziej uniwersalnych, czyli przedsiębiorstw prowadzących działalność gospodarczą. Spółdzielnie mieszkaniowe są jednostkami specyficznymi nie tylko pod względem celu działalności, ale również pod względem właścicielskim i w związku z tym zakres informacyjny ich sprawozdań finansowych powinien być inny niż przedsiębiorstw, których głównym celem działalności jest osiągnięcie zysku.

Spółdzielnie mieszkaniowe i ich specyfika jako determinanta potrzeb informacyjnych

Według prawa spółdzielczego spółdzielnia jest to pewnego rodzaju zrzeszenie o charakterze dobrowolnym, w którego skład wchodzi nieograniczona liczba osób. Prowadzi ona wspólną działalność gospodarczą w interesie wszystkich jej członków¹. Spółdzielnie mieszkaniowe należy więc traktować jak pewnego rodzaju jednostkę – przedsiębiorstwo. Często uważa się, że każde przedsiębiorstwo jest nastawione na zysk, czyli powoływane jest głównie, aby realizować cele o charakterze zarobkowym. Założenie to potwierdzają zapisy ustawy o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji, zgodnie z którą „za przedsiębiorcę uważamy, osobę [...] oraz jednostki organizacyjne [...], które prowa-

* Absolwentka studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. o prawie spółdzielczym (Dz.U. z 1982 r. Nr 30, poz. 210).

dząc działalność zarobkową, uczestniczą w działalności gospodarczej”². Drugi warunek to ciągła działalność w zorganizowanej formie. Spółdzielnie spełniają również ten warunek, a co za tym idzie – są przedsiębiorstwami. Specyficznym rodzajem spółdzielni są spółdzielnie mieszkaniowe, które według ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych nie mogą „odnosić korzyści majątkowych kosztem swoich członków”³. Nie oznacza to jednak, że spółdzielnie mieszkaniowe nie mogą prowadzić działalności zarobkowej. W praktyce spółdzielnie mieszkaniowe prowadzą często działalność gospodarczą na szeroką skalę, jednak zysk z tej działalności w pierwszej kolejności powinien być przeznaczony na zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych członków spółdzielni mieszkaniowej, co oznacza, że nie mogą one osiągać zysków kosztem swoich członków, lecz mogą osiągać dochód dla swoich członków. Spółdzielnie mieszkaniowe, których przedmiotem działalności jest jedynie gospodarka zasobami mieszkaniowymi, w rzeczywistości nie mogą osiągać zysku. Zdaniem J. Duraja, gdy przedsiębiorstwo nie ma „charakteru zarobkowego, to mamy do czynienia z przedsiębiorstwem niezarobkowym”⁴, czyli tzw. organizacją *non profit*. Dlatego też przez przedsiębiorstwo należy rozumieć każdą działalność o charakterze trwałym, ale z zastrzeżeniem, iż nie jest ona stworzona w charakterze zarobkowym. Definicja ta nie jest precyzyjna i na jej podstawie trudno zakwalifikować jednostkę gospodarczą do grupy przedsiębiorstw lub podmiotów niebędących przedsiębiorstwami. Spółdzielnie mieszkaniowe nieprowadzące działalności gospodarczej można jednak uznać za pewnego rodzaju przedsiębiorstwa *non profit*.

Sprawozdanie finansowe jako źródło informacji o funkcjonowaniu spółdzielni mieszkaniowej

Sprawozdania ze zmian w kapitale (funduszu) własnym oraz sprawozdania z przepływów pieniężnych jednostki sporządzane są obligatoryjnie przez jednostki, których sprawozdanie finansowe podlega obowiązkowi corocznego badania⁵.

Sprawozdanie finansowe składa się z kilku bazowych elementów: bilansu, rachunku zysków i strat, a także informacji dodatkowej. Jednak oprócz tych pod-

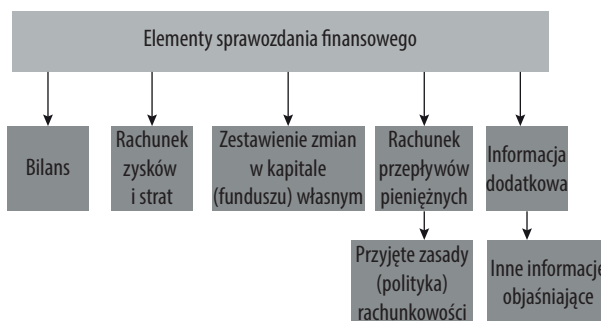
² Artykuł 2 Ustawy z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. z 1993 r. Nr 47, poz. 211).

³ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. o prawie spółdzielczym.

⁴ J. Duraj, *Podstawy ekonomiki przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2004, s. 18.

⁵ W okresie tym część jednostek podlegała badaniu co trzy lata, jednak nie dotyczył ich obowiązek sporządzania dodatkowych elementów sprawozdania finansowego.

stawowych elementów sprawozdania występują również dodatkowe składniki – są nimi: sprawozdanie ze zmian w kapitale (funduszu) własnym oraz sprawozdanie z przepływów pieniężnych jednostki. Graficzny wykaz elementów składniowych sprawozdania finansowego zawiera rysunek 1.

Rysunek 1. Graficzny obraz elementów sprawozdania finansowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie ustawy o rachunkowości.

Według E. Maćkowiak „sprawozdanie finansowe jest podstawowym źródłem, które dostarcza informacji na temat kondycji finansowej przedsiębiorstwa oraz kontynuacji działalności gospodarczej”⁶. Bywa też ono definiowane jako „zbiór informacji o sytuacji majątkowej i finansowej oraz przepływach środków pieniężnych jednostek gospodarczych”⁷. Według G.K. Świderskiej i W. Więclawa „sprawozdanie finansowe prezentuje sytuację majątkową i finansową oraz wynik finansowy konkretnej jednostki”⁸. E. Walińska natomiast twierdzi, że „celem sprawozdań finansowych jest dostarczanie informacji o sytuacji finansowej przedsiębiorstwa, wynikach i zmianach tej sytuacji, użytecznych dla wielu odbiorców (użytkowników) przy podejmowaniu decyzji ekonomicznych”⁹. Biorąc pod uwagę, że według G.K. Świderskiej i W. Więclawa sprawozdanie finansowe jest „udostępniane [...] różnym użytkownikom zewnętrznym i powinno odpowiadać ich podstawowym potrzebom informacyjnym”¹⁰, powinno ono spełniać potrzeby informacyjne szerokiego grona odbiorców. Jednak, jak podkreśla E. Walińska, nie ma dwóch jednakowych sprawozdań finansowych, tzn. każ-

⁶ E. Maćkowiak, *Informacje zawarte w sprawozdaniu finansowym a zarządzanie wartością przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 786, „Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2013, nr 64(1), s. 208.

⁷ M. Nikiel (red.), *Encyklopedia księgowego*, Infor, Warszawa 2009, s. 230.

⁸ G.K. Świderska, W. Więclaw (red.), *Sprawozdanie finansowe według polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości*, Difin, Warszawa 2009, s. 2–12.

⁹ E. Walińska, *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Wolters Kluwer Polska SA, Kraków 2007, s. 51.

¹⁰ G.K. Świderska, W. Więclaw, op. cit., s. 2–12.

de sprawozdanie posiada różne informacje dotyczące jednostki, różne są także ich przeznaczenia¹¹, ale trzeba pamiętać, że jeśli chodzi o części sprawozdania finansowego, to są one „wzajemnie powiązane, gdyż odzwierciedlają różne aspekty tych samych transakcji gospodarczych”¹².

Można zatem przyjąć, że sprawozdanie finansowe to główne źródło dostarczające wielu ważnych informacji dotyczących realiów danego przedsiębiorstwa w obrębie finansów i majątku jednostki. Dane zawarte w sprawozdaniu finansowym są przydatne i pomocne dla wielu użytkowników różnych szczebli przedsiębiorstwa, a na ich podstawie są podejmowane kluczowe decyzje ekonomiczne w jednostce. Jednak za kluczowy, a także najstarszy element sprawozdania finansowego uznaje się bilans.

Potrzeby informacyjne sprawozdań finansowych w spółdzielni mieszkaniowej

W celu określenia potrzeb informacyjnych odbiorców informacji płynących ze sprawozdania finansowego spółdzielni mieszkaniowej przeprowadzono badanie ankietowe wśród pracowników, mieszkańców i władz spółdzielni mieszkaniowych.

Oprócz wywiadu ankietowanego zdecydowano się również na kontakt telefoniczny oraz mailowy. W celu przeprowadzenia badań zostało wysłanych około 267 próśb mailowych, jednak na wysłane ankiety nie uzyskano żadnej odpowiedzi. Respondenci odmówili również wypełnienia ankiety w trakcie kontaktu telefonicznego. Już wstępny wynik badań pozwolił stwierdzić, że pracownicy spółdzielni mieszkaniowych nie byli skłonni rozmawiać na temat sprawozdania finansowego i odmówili określenia swoich potrzeb informacyjnych. Trudno jest jednoznacznie podać powód odmowy, gdyż choć potencjalni ankietowani najczęściej odmowę uzasadniali brakiem czasu, to można podejrzewać, że rzeczywistym powodem była całkowita nieznajomość zasad sporządzania sprawozdania finansowego wśród pracowników spółdzielni mieszkaniowych, do których zwrócono się z ankietą. Powodem mogła być również ogólna niechęć do udziału w badaniach lub brak zainteresowania zwiększeniem jakości informacyjnej sprawozdań finansowych spółdzielni mieszkaniowych. Bez względu na powody odmowy nie było możliwe przeprowadzenie ankiety z wykorzystaniem komunikacji elektronicznej.

¹¹ E. Walińska, op. cit., s. 53.

¹² I. Olchowicz, A. Tłaczała, *Sprawozdawczość finansowa*, Difin, Warszawa 2004, s. 195.

Wywiad przeprowadzono, przedstawiając ponad trzydziestu badanym ankietę osobiście, bezpośrednio w siedzibach spółdzielni mieszkaniowych funkcjonujących w Pabianicach, Łodzi oraz Ostrowie Wielkopolskim.

Pierwsze pytanie, na które musieli odpowiedzieć ankietowani, dotyczyło jasności i czytelności sprawozdania finansowego. Było to pytanie zamknięte, gdzie odbiorcy mieli dwa warianty odpowiedzi – twierdzącą lub przeczącą. Najczęściej wybieraną odpowiedzią była odpowiedź „Tak”, która oznaczała, że dla odbiorców sprawozdanie finansowe jest jasne i czytelne. Kolejne pytanie miało podobny charakter i brzmiało: „Czy korzysta Pan/Pani z danych zawartych w sprawozdaniu finansowym spółdzielni mieszkaniowej?”. Wyniki badań wskazują, że sprawozdanie finansowe nie jest powszechnie wykorzystywanym źródłem informacji, gdyż tylko jedna trzecia ankietowanych korzysta z tego rodzaju informacji.

Trzecie i zarazem ostatnie pytanie zamknięte dotyczyło zaspokajania potrzeb informacyjnych użytkowników sprawozdania finansowego. Większość ankietowanych – bo aż 63% – stwierdziła, że sprawozdanie finansowe spółdzielni mieszkaniowych nie zaspokaja ich potrzeb informacyjnych.

W drugiej części ankiety zamieszczono pytania mieszane, przy których możliwe było zaznaczenie kilku z wymienionych odpowiedzi lub dodania własnej. Pierwsze pytanie w tej grupie pozwalało określić jakość informacyjną rachunku zysków i strat. Odpowiedź na to pytanie pozwala stwierdzić, że użytkownikom najbardziej brakuje szczegółowych informacji dotyczących kosztów remontów, a także kosztów zużytej wody oraz kosztów zużytej energii cieplnej. W pytaniu dotyczącym jakości informacyjnej bilansu ankietowanym najbardziej brakowało danych na temat zgromadzonych pieniędzy na remonty, a także informacji, które dotyczyły wartości oprogramowania komputerowego użytkowanego w spółdzielni oraz informacji na temat kwoty należności mieszkańców z tytułu czynszu. Część pytanych osób twierdziła, że bilans powinien być sporządzany w uproszczonej formie i zawierać tylko składniki dotyczące spółdzielni mieszkaniowej. Ostatnie pytanie w tej grupie dotyczyło zakresu informacyjnego informacji dodatkowej. W swoich odpowiedziach ponad połowa ankietowanych stwierdziła, że ten składnik sprawozdania nie zawiera kompletnych danych. Według ankietowanych najbardziej brakuje informacji związanych z dokładną charakterystyką poszczególnych elementów sprawozdania – zarówno samego bilansu, jak i pozycji rachunku zysków i strat.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że wartość informacyjna sprawozdania finansowego spółdzielni mieszkaniowych nie jest wystarczająca i za uważalne jest zapotrzebowanie na innego rodzaju informacje, niż dostarczają obecnie sporządzane sprawozdania finansowe spółdzielni mieszkaniowych.

Zarówno rachunek zysków i strat, bilans, jak i informacja dodatkowa według ankietowanych nie są kompletne i należałoby rozszerzyć te elementy o bardziej szczegółowe dane, a prezentacja części informacji powoduje, że sprawozdanie finansowe spółdzielni mieszkaniowej czyta się trudniej.

Wartość informacyjna sprawozdań finansowych spółdzielni mieszkaniowych

Spółdzielnie mieszkaniowe, podobnie jak inne jednostki, dzielą się na mikro-, małe oraz większe. Mikrospółdzielnie mieszkaniowe są zobowiązane sporządzać sprawozdanie finansowe zgodnie z załącznikiem nr 4 do ustawy o rachunkowości. Elementy sprawozdania zawartego w tym załączniku są wykazywane w dość syntetycznym ujęciu. Minimalny zakres informacyjny bilansu mikrospółdzielni mieszkaniowych jest bardzo ograniczony, a dane w nich zawarte są bardzo znikome. Należy tutaj podkreślić, że specyfika spółdzielni mieszkaniowej powoduje, że informacja o wartości zapasów jest najczęściej mało istotna, a informacja o zasobach gotówkowych – bardzo znacząca w przypadku spółdzielni mieszkaniowych – może zostać pominięta. Pozycje „należne wpłaty na kapitał (fundusz) podstawowy” i „udziały (akcje) własne” praktycznie nie pojawiają się w bilansie spółdzielni mieszkaniowych, dlatego informacja ta nie ma żadnego znaczenia. Powoduje to, że dane zawarte w bilansie spółdzielni mieszkaniowych są jeszcze bardziej ograniczone. W pasywach natomiast wykazuje się jedynie kapitał własny z wyszczególnieniem kapitału (funduszu) podstawowego oraz zobowiązania i rezerwy na zobowiązania z wyszczególnieniem rezerw na zobowiązania i zobowiązań z tytułu kredytów i pożyczek. Rachunek zysków i strat mikrospółdzielni mieszkaniowej również prezentowany jest w bardzo syntetycznym ujęciu, nawet bez rozróżnienia na poszczególne grupy. Przychody podstawowej działalności operacyjnej nie muszą być podzielone na poszczególne wiersze. Podobnie prezentowane są koszty rodzajowe, które mogą być wyszczególnione jedynie w czterech podgrupach. Ostatnim wierszem są pozostałe koszty, w skład których wchodzi również usługi obce oraz podatki i opłaty. Kolejnymi pozycjami rachunku zysków i strat są „pozostałe przychody i zyski” oraz „pozostałe koszty i straty”. W tym przypadku występuje połączenie – odpowiednio – pozostałych przychodów i kosztów operacyjnych z przychodami i kosztami finansowymi. Zarówno w jednej, jak i drugiej pozycji wykazuje się również aktualizację wartości aktywów. W kolejnym wierszu wyszczególniony jest podatek dochodowy. Następnie prezentowany jest finalny element rachunku zysków i strat, czyli zysk/strata netto lub wynik finansowy

netto ogółem. Analiza rachunku zysków i strat mikrospółdzielni mieszkaniowej prowadzi do wniosku, że nie zawiera on niemal żadnych informacji, których oczekują zainteresowani użytkownicy wewnętrzni sprawozdania finansowego. Brakuje w nim w szczególności informacji na temat wyniku z gospodarki zasobami mieszkaniowymi, ale też wyniku z działalności gospodarczej, który może być prezentowany razem z wynikiem działalności finansowej.

Kolejnym rodzajem spółdzielni są małe spółdzielnie mieszkaniowe. Zakres informacyjny sprawozdania finansowego dla tych jednostek został określony w załączniku nr 5 do ustawy o rachunkowości. Obligatoryjnymi elementami dla małych spółdzielni mieszkaniowych jest bilans oraz rachunek zysków i strat, a także informacja dodatkowa.

Bilans sporządzany przez jednostki małe jest prezentowany również w bardzo uproszczonej formie. Uproszczenia te polegają głównie na pominięciu niektórych pozycji sprawozdawczych. Również rachunek zysków i strat małej spółdzielni mieszkaniowej zawiera dane w bardzo syntetycznym ujęciu – dotyczy to sporządzania rachunku zysków i strat w obu wariantach. W wariantcie kalkulacyjnym zarówno przychody ze sprzedaży, jak i koszty sprzedanych produktów nie posiadają wyodrębnionych pozycji. W wariantcie porównawczym brakuje podziału przychodów ze sprzedaży na przychody ze sprzedaży produktów i przychody ze sprzedaży materiałów i towarów. Koszty działalności operacyjnej powinny być rozbudowane o podatki i opłaty, gdyż ta pozycja została całkowicie pominięta i koszty te wliczane są w całkowitą sumę kosztów działalności operacyjnej. W obu wariantach pozostała działalność operacyjna została bardzo zawężona, ogranicza się ona tylko do wyszczególnienia pozycji „aktualizacja wartości aktywów niefinansowych”. Zakres informacyjny sprawozdań finansowych tej grupy spółdzielni mieszkaniowych również nie spełnia podstawowych potrzeb informacyjnych odbiorców wewnętrznych sprawozdania finansowego. Oznacza to, że w grupie małych spółdzielni mieszkaniowych sprawozdanie finansowe okazuje się być niemal bezużytecznym dokumentem, który nie spełnia podstawowej funkcji sporządzania sprawozdań finansowych.

Największy zakres informacyjny zawierają sprawozdania finansowe większych spółdzielni mieszkaniowych. Nie zostały one zdefiniowane w ustawie o rachunkowości, jednak mają one obowiązek prezentowania sprawozdania finansowego zgodnego z załącznikiem nr 1 do ustawy. Oceniając bilans większych spółdzielni mieszkaniowych, można zauważyć, że aktywa trwałe składają się z pięciu pozycji, a każda z nich zawiera kolejne uszczegółowienia. Następną bardziej uszczegółowioną pozycją jest element rzeczowych aktywów trwałych, a konkretnie „środki trwałe”. Bardziej uszczegółowiono również na-

leżności długoterminowe. W pozycji „inwestycje długoterminowe” wprowadzono rozróżnienie na „wartości niematerialne i prawne” oraz „inne inwestycje długoterminowe”. Podobnie jak należności długoterminowe zostały rozszerzone długoterminowe aktywa finansowe. Aktywa obrotowe większych spółdzielni mieszkaniowych należy prezentować w podziale na cztery wyodrębnione pozycje. W tej grupie należy zaprezentować również krótkoterminowe rozliczenia międzyokresowe. W spółdzielni mieszkaniowej w pozycji tej prezentowana jest różnica między kosztami i przychodami (nadwyżki kosztów nad przychodami) gospodarki zasobami mieszkaniowymi, czyli: ubezpieczenie majątku spółdzielni, telefony, prenumeraty (w tym dostępy do programów), odsetki od lokaty oraz nadwyżki przychodów nad kosztami wszystkich składników czynszu, takich jak zimna woda, ogrzewanie, eksploatacja czy podgrzewanie wody. Kolejnymi głównymi podpunktami aktywów bilansu spółdzielni mieszkaniowej powinny być należne wpłaty na fundusz własny, w którym można byłoby prezentować zadeklarowane i niewpłacone udziały członków spółdzielni mieszkaniowych. W ostatnim wierszu miałyby miejsce podsumowanie wszystkich wartości aktywów bilansu.

W pasywach bilansu bardziej rozwiniętym elementem są „pozostałe kapitały (fundusze) rezerwowe” – jest to dopiero czwarta pozycja pasywów bilansu zgodnego z załącznikiem nr 1 do ustawy o rachunkowości. Dodatkowo rozszerzone zostały takie pozycje, jak: „rezerwa na świadczenia emerytalne i podobne”, „długoterminowe zobowiązania”, „zobowiązania krótkoterminowe”, „zobowiązania wobec pozostałych jednostek”, a także „rozliczenia międzyokresowe”. Trudno jednak jednoznacznie wskazać, czy należy zaprezentować wszystkie składniki wyszczególnione w załączniku nr 1 do ustawy o rachunkowości i dodatkowo składniki funduszy własnych występujących w spółdzielniach mieszkaniowych, skoro w przypadku spółdzielni mieszkaniowej jedyne elementy kapitału własnego to wynik finansowy bieżący i z lat ubiegłych, a pozostałe elementy posiadają zupełnie inny charakter. Według ustawy o rachunkowości, która nakazuje, aby w sprawozdaniu finansowym prezentować składniki aktywów, pasywów, przychodów i kosztów z niemniejszą szczegółowością, niż wynika to z ustawy, należałoby zaprezentować wszystkie składniki kapitału własnego w wartościach zero i dodatkowo składniki funduszy własnych spółdzielni mieszkaniowych. Prezentacja taka powodowałaby powstanie szumu informacyjnego z powodu przedstawienia składników bilansu, które nie występują w spółdzielniach mieszkaniowych. Fakt ten potwierdza stanowisko, że spółdzielnie mieszkaniowe powinny sporządzać sprawozdanie finansowe w innym układzie niż spółki kapitałowe. Wymaga to jednak zmian legislacyjnych. W pozycji B.III.4. należy wyszczególnić fundusze specjalne. W przypad-

ku spółdzielni mieszkaniowych w pozycji tej prezentowany jest naliczony, lecz niewykorzystany fundusz remontowy. Wiersz ten jest bardzo istotny, gdyż dostarcza interesariuszom informacji o możliwościach remontowych spółdzielni mieszkaniowej. Kolejną i zarazem ostatnią rozszerzoną pozycją w bilansie większych spółdzielni mieszkaniowych są „rozliczenia międzyokresowe”, w których należy dodatkowo zaprezentować ujemną wartość firmy oraz inne rozliczenia, które są podzielone na długo- i krótkoterminowe. W spółdzielniach mieszkaniowych ostatni wiersz ma dużą wartość informacyjną, gdyż pozwala ocenić, w jakim stopniu naliczone czynsze przewyższały koszty gospodarki zasobami mieszkaniowymi (nie wystąpi jednak pozycja „wartość firmy”).

W rachunku zysków i strat większych spółdzielni mieszkaniowych w wariantcie kalkulacyjnym w pozycji A oraz B można wykazać przychody i koszty ich podstawowej działalności operacyjnej. Pozostałe przychody operacyjne posiadają trzy dodatkowe uszczegółowienia, którymi są: „zysk z tytułu rozchodu niefinansowych aktywów trwałych”, „dotacje” oraz „inne przychody operacyjne”. Natomiast pozostałe koszty są rozszerzone o dwa dodatkowe podpunkty: „stratę z tytułu rozchodu niefinansowych aktywów trwałych” oraz „inne koszty operacyjne”. Następnie znajduje się podsumowanie wszystkich dotychczasowych pozycji, czyli „zysk/strata z działalności operacyjnej”. Część finansowa rachunku zysków i strat w większych spółdzielniach mieszkaniowych została poszerzona w niewielkim stopniu w stosunku do obowiązku prezentacji małych spółdzielni mieszkaniowych. Kolejnym elementem rachunku zysków i strat jednostek większych jest pozycja oznaczona literą N, którą są „pozostałe obowiązkowe zmniejszenia zysku (zwiększenia straty)”. W przypadku spółdzielni mieszkaniowych pozycja ta najczęściej zawiera wartość zero. W wariantcie porównawczym przychody netto ze sprzedaży zostały powiększone o pozycję dotyczącą przychodów ze sprzedaży towarów i materiałów. Następnie koszty działalności operacyjnej zostały poszerzone o wyszczególnione podatki i opłaty, gdzie osobno został uwzględniony podatek akcyzowy. Oddzielną pozycją stała się również „wartość sprzedanych towarów i materiałów”. Zarówno działalność operacyjna, jak i finansowa oraz pozostałe elementy rachunku zysków i strat wyglądają identycznie jak te same składniki w wariantcie kalkulacyjnym rachunku zysków i strat dla jednostek większych. Analiza rachunku zysków i strat większych spółdzielni mieszkaniowych prowadzi do wniosku, że – podobnie jak w przypadku mikro- i małych spółdzielni mieszkaniowych – nie zaspokaja one potrzeb informacyjnych, gdyż nie zawiera informacji dostosowanej do spółdzielni mieszkaniowej, a w szczególności nie można na jego podstawie oddzielnie określić wyników gospodarki zasobami mieszkaniowymi i działalności gospodarczej.

Podsumowanie

Po przeprowadzeniu badania można stwierdzić, iż sprawozdanie finansowe spółdzielni mieszkaniowej nie spełnia wystarczających potrzeb informacyjnych jego użytkowników. Wyniki badań ankietowych z interesariuszami sprawozdania finansowego prowadzą do wniosku, że jego zawartość informacyjna nie spełnia ich oczekiwań. Poszczególne elementy sprawozdania finansowego, jakimi są rachunek zysków i strat, bilans oraz informacja dodatkowa, powinny posiadać inny zakres informacyjny.

Istnieje więc konieczność wprowadzenia zmian w zakresie informacji ujawnianych w sprawozdaniu finansowym spółdzielni mieszkaniowych, a tym samym rozszerzenia elementów sprawozdania finansowego sporządzanego w tych podmiotach. Przeprowadzone badanie potrzeb informacyjnych pozwala określić zakres informacyjny sprawozdań finansowych spółdzielni mieszkaniowych. Zgodnie z opinią ankietowanych brakuje w nim takich informacji, jak koszty przeprowadzonych remontów, zużytej wody lub zużytej energii cieplnej, składników czynszu i wyników kolejnych segmentów działalności.

Celem wprowadzenia zmian byłoby zapewnienie użytkownikom sprawozdania finansowego spółdzielni mieszkaniowej właściwego zasobu informacyjnego, do którego odbiorcy ci mieliby dostęp, a przy tym zmiany te byłyby dla nich jasne i czytelne. Co za tym idzie, funkcjonalność sprawozdania finansowego byłaby wtedy większa, a użytkownicy częściej korzystaliby z danych zawartych w sprawozdaniu.

Bibliografia

- Duraj J., *Podstawy ekonomiki przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2004.
- Maćkowiak E., *Informacje zawarte w sprawozdaniu finansowym a zarządzanie wartością przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 786, „Finanse. Rynki Finansowe. Ubezpieczenia” 2013, nr 64(1).
- Nikiel M. (red.), *Encyklopedia księgowego*, Infor, Warszawa 2009.
- Olchowicz I., Tłaczała A., *Sprawozdawczość finansowa*, Difin, Warszawa 2004.
- Świdorska G.K., Więclaw W. (red.), *Sprawozdanie finansowe według polskich i międzynarodowych standardów rachunkowości*, Difin, Warszawa 2009.
- Ustawa z dnia 16 września 1982 r. o prawie spółdzielczym (Dz.U. z 1982 r. Nr 30, poz. 210).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz.U. z 1993 r. Nr 47, poz. 211).
- Walińska E., *Międzynarodowe standardy rachunkowości. Ogólne zasady pomiaru i prezentacji pozycji bilansu i rachunku wyników*, Wolters Kluwer Polska SA, Kraków 2007.

Rozdział 10

System rachunkowości i jego wykorzystanie w ocenie skuteczności polskich modeli prognozowania upadłości przedsiębiorstw

Paulina Kuzaj*

Wprowadzenie

Utrzymanie przedsiębiorstwa w dobrej kondycji finansowej oraz dążenie do jego ciągłego rozwoju stanowi bardzo duże wyzwanie dla jego właścicieli bądź zarządzających. „Przedsiębiorstwo stanowi wewnętrznie różnorodną, złożoną i ewoluującą kategorię, podlegającą wpływom o charakterze społecznym, politycznym i gospodarczym”¹. Bywa również często postrzegane jako grupa osób, która pracuje na to, aby osiągało ono jak największe zyski dla właścicieli. Traktowane jest również jako „jeden z ważniejszych podmiotów gospodarki narodowej i międzynarodowej”², którego celem jest kontynuowanie działalności w długim okresie. Przedsiębiorstwa, które działają na zmiennym, niestabilnym rynku, nieustannie podlegają pewnym czynnikom, które uzależnione są od stanu gospodarki oraz sektora, w jakim działają. Przedstawiane w literaturze przedmiotu cykle życia przedsiębiorstwa często wskazują jako ostatni etap jego kryzys, a w konsekwencji upadek, przy czym prawdopodobieństwo upadku może być różne – w zależności od jednostki. Skutecznym narzędziem w ocenie zagrożenia upadłością może być rachunkowość. Informacje o kondycji ekonomiczno-finansowej jednostki gospodarczej można uzyskać ze sprawozdania, które – w odpowiedni sposób przetworzone – może zapobiec zbliżającemu się kryzysowi lub zagrożeniu upadłości. Takimi narzędziami, które czerpią informacje z systemu rachunkowości, są modele „wczesnego ostrzegania”.

* Absolwentka studiów pierwszego stopnia kierunku Rachunkowość, Wydział Zarządzania, Uniwersytet Łódzki.

¹ E. Niedzielska, *Bankructwo polskich przedsiębiorstw z sektora MŚP – analiza i ocena modeli predykcyjnych*, Wydawnictwo SIZ, Łódź 2016, s. 9, za: J. Komorowski, *Cele przedsiębiorstwa a rozwój gospodarczy. Ujęcie behawioralne*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2012, s. 13.

² S. Jędrzejewski, *Przedsiębiorstwo w upadłości. Uwarunkowania prawne, wycena, model sprawozdania finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2016, s. 13.

Celem rozdziału jest ocena skuteczności polskich modeli „wczesnego ostrzegania”. Zbadano w nim sprawozdania finansowe ośmiu podmiotów gospodarczych funkcjonujących w Łodzi, wobec których została ogłoszona upadłość. Analizie poddano model J. Gajdki i D. Stosa, model D. Hadasik, model E. Mączyńskiej, model D. Wierzyby, model B. Prusa oraz model poznański. Badanie polegało na sprawdzeniu skuteczności wybranych modeli wczesnego prognozowania upadłości oraz tego, czy wskazują one odpowiednio wcześnie na zagrożenie upadłością.

Upadłość jako szczególny etap funkcjonowania przedsiębiorstwa

W przypadku gdy przedsiębiorstwo nie potrafi przezwyciężyć kryzysu, następuje jego upadek – uważa się, że „w okresie kryzysu gospodarczego zagrożenie firm bankructwem wzrasta”³. Bywa również tak, że kryzys jest motywatorem do działania, który pomaga w znalezieniu rozwiązania problemów. Kryzys przedsiębiorstwa postrzegany jest jako „nieplanowany proces, czyli ciąg zdarzeń przebiegających w określonym czasie, będących zagrożeniem dla egzystencji przedsiębiorstwa”⁴. „To patologia w jego rozwoju, zagrażająca bytowi ekonomicznemu przedsiębiorstwa, spowodowana często dysproporcją między celami i zasobami wykorzystywanymi do jego osiągnięcia”⁵. Nieumiejętność wykorzystania własnych zasobów oraz szans w celu przezwyciężenia kryzysu prowadzi do bankructwa przedsiębiorstwa.

Pojęcia „bankructwo” i „upadłość” często bywają ze sobą utożsamiane⁶. Można scharakteryzować je, odnosząc się zarówno do ekonomii, jak i prawa, przy czym „upadłość” jest jednak terminem prawniczym, a „bankructwo” to głównie pojęcie z zakresu ekonomii. Zdefiniowanie upadłości na gruncie prawnym jest o wiele mniej skomplikowane niż w ekonomii. Dzieje się tak, ponieważ „nie istnieje jeden punkt graniczny lub jeden decydujący czynnik determinujący jednoznacznie, iż przedsiębiorstwo można określić mianem

³ B.J. Dąbrowski, K. Boratyńska, *Zastosowanie modeli dyskryminacyjnych do prognozowania upadłości spółek giełdowych indeksu WIG-Spożywczy*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywniczej” 2011, nr 89, s. 164.

⁴ T. Karol, B. Prusak, *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*, CeDe-Wu, Warszawa 2005, s. 35, za K. Zimniewicz, *Nauka o organizacji i zarządzaniu*, PWN, Warszawa–Poznań 1990, s. 223.

⁵ T. Karol, B. Prusak, op. cit., s. 35, za E. Urbanowska-Sojkin, *Zarządzanie przedsiębiorstwem*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1998, s. 20–21.

⁶ W artykule pojęcie bankructwa i upadłości stosowane są wymiennie.

upadłego”⁷. Według T. Karola i B. Prusaka bankructwo to brak możliwości kontynuacji działalności jednostki, bez otrzymania pomocy z zewnątrz, polegającej między innymi na przesunięciu terminów spłaty długów, umorzeniu ich części, przejęciu bądź dokapitalizowaniu jednostki przez inne podmioty, zawarciu z bankiem ugody dotyczącej restrukturyzacji⁸. Od strony prawnej, regulowanej przez ustawę Prawo upadłościowe i naprawcze z 2003 roku⁹, za przedsiębiorstwo upadłe uznaje się takie przedsiębiorstwo, względem którego sąd ogłosił upadłość. Czynnikiem, który przyczynia się do zastosowania metod prawa upadłościowego musi dać się zmierzyć, uargumentować oraz przedstawić we wniosku o ogłoszenie upadłości¹⁰. Ma na celu zaspokojenie roszczenia wierzycieli. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż oba te pojęcia nie mogą być utożsamiane w sytuacji, gdy bankructwo rozumiane jest jako zakończenie działalności gospodarczej na przykład z powodu niewypłacalności dłużnika lub ponoszenia strat, które mogą być jedną z wielu przyczyn upadłości¹¹.

Upadłość przedsiębiorstw to nieodłączny element funkcjonowania gospodarki rynkowej. Bankructwo bywa często kojarzone z negatywnym zjawiskiem, polegającym na utracie pieniędzy, kapitału przez właścicieli, udziałowców. Pracownicy upadłej jednostki tracą pracę bądź część swoich zarobków. Bywa ona również porażką zarządu. Jednak z drugiej strony pozwala na wyeliminowanie z rynku przedsiębiorstw nieefektywnych ekonomicznie, tworząc tym samym miejsce oraz szansę dla nowych pracowników. Dzięki wczesnemu zidentyfikowaniu zagrożenia bankructwem przedsiębiorstwo jest w stanie podjąć czynności zapobiegawcze i nie dopuścić do upadłości. Postępowanie upadłościowe spełnia kilka ważnych funkcji¹²:

⁷ S. Jędrzejewski, N. Pyrka, N. Ronowska, *Potrzeby małych i średnich przedsiębiorstw w zakresie informacji finansowych w kolejnych fazach cyklu życia*, Wydawnictwo SIZ, Łódź, 2016, s. 45.

⁸ B. Prusak, *Prawne uwarunkowania upadłości*, [w:] T. Karol, B. Prusak, *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*, CeDeWu, Warszawa, 2005, s. 12. Należy dodać, że definicja ta pochodzi sprzed 2016 roku, co oznacza, że jako upadłość autor rozumiał ogłoszenie upadłości likwidacyjnej lub ogłoszenie upadłości z możliwością zawarcia układu. Zgodnie z obecnym stanem prawnym upadłość z możliwością zawarcia układu nie jest już upadłością, lecz restrukturyzacją. Biorąc pod uwagę zmiany legislacyjne, wszystkie analizowane modele pozwalają ocenić zagrożenie upadłością lub restrukturyzacją.

⁹ Obecnie Prawo upadłościowe.

¹⁰ S. Jędrzejewski, N. Pyrka, N. Ronowska, op. cit., s. 47.

¹¹ Zobacz szerzej: S. Jędrzejewski, op. cit., s. 23–24.

¹² P.A. Boguszewski, M. Kędziorska, *Pojęcie upadłości – wybrane aspekty ekonomiczne i prawne*, [w:] P.A. Boguszewski, *Instrument szybkiego reagowania na zagrożenia upadłością w sektorze przedsiębiorstw niefinansowych. Koncepcja i implementacja*, PARP, Warszawa 2014, s. 25; B. Prusak, op. cit., s. 16.

- mechanizmu selekcji, polegającego na wyeliminowaniu słabszych ekonomicznie jednostek, których aktywa zostają uwolnione i mogą być efektywniej wykorzystywane przez nowe zastosowanie w systemie gospodarczym;
- ochrony interesu społecznego, polegającej na dostarczeniu informacji na temat sytuacji finansowo-ekonomicznej przedsiębiorstwa, co pozwala na uniknięcie nawiązywania umów, udzielania pożyczek, kontraktów niemożliwych do zrealizowania przez jednostkę;
- zaspokojenia wierzycieli niewypłacalnego dłużnika, które powinno nastąpić w jak największym zakresie.

Klasyfikacja i budowa systemów „wczesnego ostrzegania” jako narzędzi przetwarzających dane pochodzące z systemu rachunkowości

Systemy „wczesnego ostrzegania” dla gospodarki polskiej zaczęły pojawiać się na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Wiązało się to z brakiem wiarygodnych wyników oraz satysfakcjonujących rezultatów związanych z wykorzystaniem modeli zagranicznych i tym samym wskazywało na konieczność wypracowania modeli odpowiednich dla specyficznych warunków funkcjonowania polskich jednostek¹³. Omawiane modele ostrzegania przed upadłością klasyfikują się do metod statystycznych, w skład których wchodzi model analizy dyskryminacyjnej. Klasyfikowane są na podstawie przeprowadzonych prób, do których wykorzystywane są różne przedsiębiorstwa, oraz z różnym stopniem trafności klasyfikacji¹⁴ szacują zdolność punktową utrzymania się jednostki na rynku. Według zachodniej literatury są one najczęściej wybieraną metodą prognozowania upadłości¹⁵. W modelu dyskryminacyjnym wykorzystuje się dane pochodzące z systemu rachunkowości i zawarte w sprawozdaniu finansowym: bilans, rachunek zysków i strat, rachunek przepływów pieniężnych. Modele dają możliwość dokonania szybkiej oceny sytuacji finansowej jednostki przez przewidywanie zagrożenia upadłością¹⁶. Należy pamiętać, że nie powinny być jedynym narzędziem, na którym kierownicy jednostki opierają podejmowanie decyzji, ponieważ występują przypadki niewłaściwego klasyfikowania bada-

¹³ A. Zygmunt, M. Szewczyk, *Zastosowanie modeli dyskryminacyjnych jako narzędzia umożliwiającego wspomaganie procesu dywersyfikacji ryzyka inwestycyjnego w akcje*, „Nauki o Finansach” 2013, nr 1(14), s. 117–118.

¹⁴ Zdolność predykcji.

¹⁵ T. Karol, B. Prusak, op. cit., s. 87.

¹⁶ A. Zygmunt, M. Szewczyk, op. cit., s. 117.

nych podmiotów¹⁷. Wartość funkcji dyskryminacyjnej, wyznaczana na podstawie cech klasyfikowanego podmiotu, dzięki porównaniu z wartością graniczną daje odpowiedź, czy przedsiębiorstwo jest zagrożone upadłością, czy nie¹⁸.

W literaturze przedmiotu występuje podział modelu dyskryminacyjnego w zależności od liczby zmiennych, które są wykorzystywane. Wyróżnia się modele jednowymiarowe oraz wielowymiarowe. W modelach jednowymiarowych, które występują we wstępnej fazie poszukiwania odpowiednich modeli ostrzegania przed upadłością przedsiębiorstwa, „kondycję przedsiębiorstwa charakteryzuje zbiór pojedynczych równań opisujących oddzielnie wybrane wskaźniki ekonomiczne”¹⁹. Modele wielowymiarowe analizują jednocześnie minimum dwa wskaźniki, przyporządkowując jednostkę do grupy przedsiębiorstw niezagrażonych upadłością lub zagrożonych nią. W przypadku braku wystąpienia jednoznaczności klasyfikacyjnej autorzy często wprowadzają do modeli dyskryminacyjnych szarą strefę. Do obszaru niepewności zaliczane są przedsiębiorstwa, w stosunku do których jednoznacznie nie można potwierdzić przynależności do grupy upadłych przedsiębiorstw²⁰. Aby przydatności modeli nie została zmniejszona, zakres obszaru nie powinien być zbyt wysoki.

Modele dyskryminacyjne wyrażone są jako liniowe funkcje dyskryminacyjne, mające postać:

$$Z = W_1 \cdot X_1 + W_2 \cdot X_2 + \dots + W_n \cdot X_n$$

bądź²¹:

$$Z = W_0 + W_1 \cdot X_1 + W_2 \cdot X_2 + \dots + W_n \cdot X_n,$$

gdzie:

Z – zmienna objaśniana,

W_0 – stała,

W_m – współczynniki dyskryminacyjne, $m = 1, 2, \dots, n$,

X_m – zmienne objaśniające, $m = 1, 2, \dots, n$.

¹⁷ B.J. Dąbrowski, K. Boratyńska, op. cit., s. 172.

¹⁸ A. Zygmunt, M. Szewczyk, op. cit., s. 117.

¹⁹ E. Bombiak, *Modele dyskryminacyjne jako metoda oceny sytuacji finansowej przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2010, nr 13(86), s. 145.

²⁰ T. Karol, *Systemy ostrzegania przedsiębiorstw przed ryzykiem upadłości*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 109.

²¹ A. Tłuczak, *Zastosowanie dyskryminacyjnych modeli przewidywania bankructwa do oceny ryzyka upadłości przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu” 2013, nr 2(34), s. 424.

Klasyczne modele dyskryminacyjne mają zarówno zalety, jak i wady. Wśród zalet można wymienić²²: wysoką trafność klasyfikacji dotyczącą analiz zagrożenia upadłością jednostki, umożliwienie postawienia szybkiej diagnozy sytuacji finansowej jednostki za sprawą prostego podziału (jednostka zagrożona, niezagrożona, szara strefa), obiektywizm i prostotę, umożliwienie wskazania wpływu pojedynczych zmiennych objaśniających na zmienną objaśnianą. Jedną z głównych wad jest brak uwzględniania czynników (np. szanse rozwojowe, pozycja przedsiębiorstwa na rynku, posiadana kadra), które pochodzą z otoczenia jednostki i mogą zmienić wynik bazujący jedynie na danych finansowych. Chęć stworzenia modeli jak najbardziej uniwersalnych przez tworzenie ich na podstawie różnych grup przedsiębiorstw sprawia, że ulegają ograniczeniu ich zdolności predykcyjne. Dlatego należy je traktować tylko jako sygnały sugerujące możliwość upadłości przedsiębiorstwa. Kolejną wadą, która zmusiła polskich twórców do stworzenia modeli dostosowanych do polskiej gospodarki, jest fakt, że modele dyskryminacyjne nie są uniwersalne pod względem czasowym oraz geograficznym²³, a powodem ich szybkiej dezaktualizacji jest zmiana warunków gospodarczych²⁴.

Wykorzystane modele „wczesnego ostrzegania”

W rozdziale przedstawiono sześć modeli dyskryminacyjnych stworzonych dla polskiej gospodarki. Większość z nich posiada punkt graniczny. W modelu B. Prusaka występuje tzw. szara strefa.

Model J. Gajdki i D. Stosa został opracowany na podstawie danych finansowych 40 polskich przedsiębiorstw (20 niezagrożonych upadłością i 20 upadłych) z lat 1994–1995. Przedsiębiorstwa „dobre” pochodziły z branży budowlanej, przemysłowej i handlowej i notowane były na GPW w Warszawie²⁵. Dla funkcji:

$$Y = 0,773206 - 0,085642 \cdot X_1 + 0,000775 \cdot X_2 + 0,922098 \cdot X_3 + 0,653599 \cdot X_4 - 0,59469 \cdot X_5,$$

gdzie:

X_1 – przychody ze sprzedaży / przeciętny stan aktywów,

²² K. Wardzińska, *Przykład zastosowania analizy dyskryminacyjnej do oceny sytuacji finansowej przedsiębiorstw*, „*Ekonomia i Zarządzanie*” 2012, nr 4(3), s. 199.

²³ E. Niedzielska, op. cit., s. 86–87.

²⁴ A. Tłuczak, op. cit., s. 425.

²⁵ J. Kitowski, *Metody dyskryminacyjne jako instrument oceny zagrożenia upadłością przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2015, s. 100–101.

X_2 – (przeciętny stan zobowiązań krótkoterminowych / koszty działalności podstawowej) · 360,

X_3 – wynik finansowy netto / przeciętny stan aktywów,

X_4 – wynik finansowy brutto / przychody ze sprzedaży netto,

X_5 – zobowiązania i rezerwy na zobowiązania / aktywa,

punkt graniczny wynosi 0,45. Wartość funkcji $Y \geq 0,45$ oznacza brak zagrożenia upadłością podmiotu. $Y < 0,45$ oznacza zagrożenie upadłością.

D. Hadasik zaprezentowała dziewięć modeli analizy dyskryminacyjnej służących do prognozy upadłości. Do próby badawczej w większości wykorzystano sprawozdania finansowe przedsiębiorstw państwowych, spółek akcyjnych, spółek z ograniczoną odpowiedzialnością oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Przedsiębiorstwa, które w latach 1991–1997 złożyły wniosek o ogłoszenie bankructwa zakwalifikowano do grupy „upadłych”, a przedsiębiorstwa, wobec których brak wzmianki o złożeniu wniosku o ogłoszenie upadłości, uznano za niezagrożone upadłością. Analizowany w rozdziale model ma postać²⁶:

$$Y = 2,36261 + 0,365425 \cdot X_1 - 0,765526 \cdot X_2 - 2,40435 \cdot X_3 + 1,59079 \cdot X_4 + 0,00230258 \cdot X_5 - 0,0127826 \cdot X_6,$$

gdzie:

X_1 – aktywa bieżące / zobowiązania bieżące,

X_2 – (aktywa bieżące – zapasy) / zobowiązania bieżące,

X_3 – zobowiązania ogółem / aktywa ogółem,

X_4 – (aktywa bieżące – zobowiązania krótkoterminowe) / pasywa ogółem,

X_5 – należności / przychody ze sprzedaży,

X_6 – zapasy / przychody ze sprzedaży.

Wartość graniczna dla modelu wynosi 0. $Y > 0$ to brak zagrożenia upadłością przedsiębiorstwa, $Y < 0$ to występowanie zagrożenia upadłością przedsiębiorstwa.

E. Mączyńska w 1994 roku dokonała adaptacji modelu analizy dyskryminacyjnej O. Jackobsa. Funkcja ma postać²⁷:

$$Y = 1,5 \cdot X_1 + 0,08 \cdot X_2 + 10,0 \cdot X_3 + 5,0 \cdot X_4 + 0,3 \cdot X_5 + 0,1 \cdot X_6,$$

gdzie:

X_1 – (zysk brutto + amortyzacja) / zobowiązania,

²⁶ A. Tłuczak, op. cit., s. 426.

²⁷ T. Karol, B. Prusak, op. cit., s. 112.

X_2 – suma bilansowa / zobowiązania,

X_3 – wynik finansowy przed opodatkowaniem / suma bilansowa,

X_4 – wynik finansowy / roczne przychody,

X_5 – zapasy / roczne przychody,

X_6 – roczne przychody / suma bilansowa.

Wartość funkcji należy interpretować następująco²⁸ (w zależności od źródła można spotkać się z uproszczoną wersją przedstawionych założeń):

- $Y < 0$ oznacza przedsiębiorstwo zagrożone upadłością,
- $Y = 0$ to wartość graniczna,
- $0 \leq Y < 1$ oznacza przedsiębiorstwo słabe, lecz niezagrożone upadłością,
- $Y > 1$ oznacza dobrze funkcjonujące przedsiębiorstwo,
- $Y > 2$ oznacza bardzo dobrze funkcjonujące przedsiębiorstwo.

Autorem kolejnego modelu wykorzystanego w rozdziale jest D. Wierzba. Model ten powstał na podstawie próby składającej się z 48 przedsiębiorstw (24 zagrożonych i 24 niezagrożonych upadłością), przeprowadzonej w latach 1995–1998²⁹. Dla przedsiębiorstw, które znalazły się w złej kondycji finansowej, autor zastosował dane ze sprawozdań finansowych obejmujących rok poprzedzający rok ogłoszenia ich upadłości³⁰. Model przedstawia się następująco³¹:

$$Y = 3,26 \cdot X_1 + 2,16 \cdot X_2 + 0,3 \cdot X_3 + 0,69 \cdot X_4,$$

gdzie:

X_1 – (zysk z działalności operacyjnej – amortyzacja) / aktywa ogółem,

X_2 – (zysk z działalności operacyjnej – amortyzacja) / sprzedaż produktów,

X_3 – aktywa obrotowe / zobowiązania całkowite,

X_4 – kapitał obrotowy / aktywa ogółem.

Wartością krytyczną funkcji jest 0. Wysoki wskaźnik Y oznacza przedsiębiorstwa o najlepszej kondycji finansowej, natomiast ujemna wartość funkcji Y oznacza, że przedsiębiorstwo zagrożone jest upadłością.

Model B. Prusaka opracowany został na próbie 40 jednostek produkcyjnych zagrożonych upadłością oraz 40 „zdrowych” jednostek produkcyjnych. W badaniu uczestniczyły przedsiębiorstwa z różnych branż, których sprawozdania finansowe pochodziły z lat 1998–2002, natomiast w obszarze próby uczącej

²⁸ J. Kitowski, op. cit., s. 81, za: E. Mączyńska, *Ocena kondycji przedsiębiorstwa. (Uproszczone metody)*, „Życie Gospodarcze” 1994, nr 38, s. 44.

²⁹ T. Karol, B. Prusak, op. cit., s. 109.

³⁰ A. Tłuczak, op. cit., s. 428.

³¹ A. Zygmunt, M. Szewczyk, op. cit., s. 118.

zostały pogrupowane parami w ramach tej samej branży³². Model pozwala na wykrycie zagrożenia upadłością rok przed jej wystąpieniem³³, a jego funkcja przedstawia się następująco³⁴:

$$Y = 6,5245 \cdot X_1 + 0,1480 \cdot X_2 + 0,4061 \cdot X_3 + 2,1754 \cdot X_4 - 1,5685,$$

gdzie:

X_1 – wynik z działalności operacyjnej / wartość średnia sumy bilansowej,

X_2 – koszty operacyjne (bez pozostałych kosztów operacyjnych) / wartość średnia zobowiązań krótkoterminowych (bez funduszy specjalnych oraz krótkoterminowych zobowiązań finansowych),

X_3 – aktywa obrotowe / zobowiązania krótkoterminowe,

X_4 – wynik z działalności operacyjnej / przychody netto ze sprzedaży.

W celu dokonania prawidłowej interpretacji przyjmuje się, że $Y > 0,65$ to przedsiębiorstwo niezagrożone upadłością, $Y < -0,13$ to przedsiębiorstwo zagrożone upadłością, a wartość w przedziale funkcji $<-0,13, 0,65>$ to szara strefa.

Model opracowany przez M. Hamrola, B. Czajkę oraz M. Piechockiego na podstawie próby obejmującej sprawozdania finansowe 100 spółek prawa handlowego z lat 1999–2002 to tak zwany model poznański. Według autorów charakteryzuje on się skutecznością na poziomie 92,98%³⁵. Formuła wygląda następująco³⁶:

$$Y = 3,562 \cdot X_1 + 1,588 \cdot X_2 + 4,288 \cdot X_3 + 6,719 \cdot X_4 - 2,368,$$

gdzie:

X_1 – zysk netto / majątek całkowity,

X_2 – (majątek obrotowy – zapasy) / zobowiązania krótkoterminowe,

X_3 – kapitał stały / majątek całkowity,

X_4 – wynik finansowy ze sprzedaży / przychody ze sprzedaży.

Punkt graniczny wynosi 0. Wynik $Y > 0$ oznacza brak zagrożenia upadłością, $Y < 0$ oznacza, że podmiot jest zagrożony upadłością.

³² T. Karol, B. Prusak, op. cit., s. 105.

³³ B.J. Dąbrowski, K. Boratyńska, op. cit., s. 170.

³⁴ Ibidem.

³⁵ E. Bombiak, op. cit., s. 146, za M. Hamrol, B. Czajka, M. Piechocki, *Upadłości przedsiębiorstwa – model analizy dyskryminacyjnej*, „Przegląd Organizacji” 2004, nr 6, s. 35–39 oraz R. Rolbecki, *Analiza dyskryminacji w ocenie sytuacji finansowej przedsiębiorstw*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2000, nr 9, s. 22.

³⁶ A. Tłuczak, op. cit., s. 428.

Ocena skuteczności modeli „wczesnego ostrzegania”

Celem badania była weryfikacja funkcjonalności zaprezentowanych modeli dyskryminacyjnych. Ocenę ich skuteczności przeprowadzono na próbie siedmiu przedsiębiorstw oraz jednej spółdzielni mieszkaniowej. Przedsiębiorstwa to spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz spółki jawne. Biorąc pod uwagę okres ostatnich 5 lat przed ogłoszeniem upadłości, sprawdzono, z jakim wyprzedzeniem dany model wskazywał na wystąpienie zagrożenia upadłością przedsiębiorstwa.

Tabela 1. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 1

Przedsiębiorstwo 1						
Spółka jawna o działalności handlowej (sprzedaż artykułów domowych). Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wynosi 23 mln, a wynik finansowy –9,5 mln. Ogłoszenie upadłości nastąpiło 4 miesiące po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,23	1,28	0,74	1,09	0,36	0,25
2	0,13	0,87	–0,20	0,68	–0,63	–0,08
3	0,10	0,68	–0,42	0,55	–1,27	–0,45
4	0,11	0,55	–2,38	–0,47	–2,28	–1,41
5	–0,36	–0,82	–4,01	–1,93	–3,62	–4,30

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

W przypadku przedsiębiorstwa 1 (por. tabela 1) najbardziej skuteczne okazały się modele J. Gajdki i D. Stosa, E. Mączyńskiej, B. Prusaka i poznański, które wskazywały zagrożenie upadłością na pięć/cztery lata przed jej ogłoszeniem. Model D. Wierzby wskazywał zagrożenie upadłością na dwa lata przed jej ogłoszeniem, natomiast model D. Hadasik wskazywał na zagrożenie upadłością dopiero w ostatnim roku przed jej ogłoszeniem.

W przypadku przedsiębiorstwa 2 (por. tabela 2) najbardziej skuteczne okazały się modele D. Wierzby, B. Prusaka i model poznański, które wskazywały zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej ogłoszeniem. Również modele J. Gajdki i D. Stosa oraz E. Mączyńskiej wskazywały zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej ogłoszeniem, z wyjątkiem trzeciego okresu, gdyż w trzecim roku wyniki były wysokie, ponieważ wynik finansowy netto za ten rok wyniósł blisko 18 mln, czyli 6 razy więcej niż w roku poprzednim. Model D. Hadasik również tylko w trzecim roku nie wskazywał na zagrożenie upadłością, lecz jego wynik nie był tak znacząco różny od pozostałych lat, jak w przypadku dwóch poprzednich modeli.

Tabela 2. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 2

Przedsiębiorstwo 2 Sp. z o.o. o działalności usługowej (produkcja zegarków i zegarów). Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 7 mln, a wynik finansowy –2,5 mln. 5 miesięcy po ostatnim okresie została ogłoszona upadłość, która zakończyła się 5,5 roku później.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	–1,35	–2,78	–6,62	–2,80	–2,36	–9,95
2	–1,18	–4,10	–3,44	–1,68	–0,97	–9,31
3	2,56	0,07	26,83	–0,41	–0,89	–2,01
4	–3,74	–1,89	–0,02	–1,26	–8,61	–2,75
5	–17,16	–2,46	–4,67	–7,87	–20,14	–5,94

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

Tabela 3. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 3

Przedsiębiorstwo 3 Spółka jawna zajmująca się przemysłem spożywczym (mięsnym). Wartość sumy bilansowej wyniosła 1800 tys., a wynik finansowy –110 tys. Ogłoszenie upadłości nastąpiło 6 miesięcy po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,17	0,13	1,83	1,12	0,51	0,98
2	0,08	–0,22	1,02	0,93	–0,1	0,77
3	–0,3	–0,45	0,74	0,69	–0,15	0,76
4	–0,27	–1,78	1,01	0,46	–0,2	–0,59
5	–0,54	–2,67	–0,85	0,07	–1,27	–4,76

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

W przypadku przedsiębiorstwa 3 (por. tabela 3) najbardziej skuteczny okazał się model J. Gajdki i D. Stosa, który wskazywał zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej ogłoszeniem. Model D. Hadasik wskazywał zagrożenie upadłością na cztery lata przed jej ogłoszeniem. Model poznański wskazywał zagrożenie upadłością dwa lata przed jej ogłoszeniem, model B. Prusaka na trzy lata przed upadłością, a model E. Mączyńskiej w ostatnim roku. Natomiast model D. Wierzby nie wskazywał zagrożenia upadłością.

W przypadku przedsiębiorstwa 4 (por. tabela 4) najbardziej skuteczny okazał się model J. Gajdki i D. Stosa, który wskazywał zagrożenie upadłością na pięć

lat przed jej ogłoszeniem. Model D. Hadasik jedynie w czwartym roku wskazywał zagrożenie upadłością. Modele D. Wierzby, B. Prusaka i model poznański wskazywały zagrożenie upadłością na dwa lata przed jej ogłoszeniem. Model E. Mączyńskiej wskazywał na zagrożenie upadłością dopiero w ostatnim roku. Wpływ na to mógł mieć fakt, że w czwartym roku przedsiębiorstwo posiadało wysoki poziom zapasów, natomiast występowały małe roczne przychody.

Tabela 4. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 4

Przedsiębiorstwo 4 Sp. z o.o. Usługi budowlano-remontowe. Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 17 mln, a wynik finansowy –1 mln. Ogłoszenie upadłości nastąpiło 6 miesięcy po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,19	5,74	2,04	0,33	4,54	1,82
2	0,20	7,97	3,71	0,32	6,75	2,03
3	0,17	10,52	3,68	0,21	9,62	1,8
4	–1,81	–29,96	822,33	–6,31	–5,35	–21,06
5	–2,71	8,39	–7,22	–9,12	–0,17	–27,15

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

Tabela 5. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 5

Przedsiębiorstwo 5 Sp. z o.o. Sprzedaż hurtowa produktów rolnych. Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 1,5 mln, a wynik finansowy –67 tys. Ogłoszenie upadłości nastąpiło po roku po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,36	1,06	0,63	1,04	–0,62	0,52
2	0,38	1,08	0,82	1,22	–0,368	0,83
3	0,28	1,30	–0,21	0,74	–0,45	2,15
4	0,29	1,16	–0,24	0,75	–0,37	2,18
5	–6,1	–24,71	–0,44	0,36	–0,65	–1,81

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

W przypadku przedsiębiorstwa 5 (por. tabela 5) najbardziej skuteczne okazały się modele J. Gajdki i D. Stosa oraz B. Prusaka, które wskazywały zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej ogłoszeniem. Model E. Mączyńskiej wskazywał zagrożenie upadłością na trzy lata przed jej ogłoszeniem. Modele D. Hadasik i model poznański wskazywały zagrożenie upadłością w ostatnim roku przed jej ogłoszeniem, natomiast model D. Wierzby nie wskazywał zagrożenia upadłością.

Tabela 6. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 6

Przedsiębiorstwo 6 Sp. z o.o. Usługi budowlano-remontowe. Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 185 mln, a wynik finansowy –32 mln. Ogłoszenie upadłości nastąpiło po 6 miesiącach po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hadasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,11	4,4	0,58	0,32	3,45	1,66
2	0,06	4,5	4,8	–0,06	3,46	2,58
3	–5,32	–19,89	45,92	–17,45	–10,65	–36,20
4	–0,45	1,04	–2,64	0,23	–1,17	–2,55
5	–0,69	0,24	–4,5	–0,28	–1,89	–3,62

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

W przypadku przedsiębiorstwa 6 (por. tabela 6) najbardziej skuteczny okazał się model J. Gajdki i D. Stosa, który wskazywał zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej ogłoszeniem. Model E. Mączyńskiej wskazywał zagrożenie upadłością w czwartym roku przed jej ogłoszeniem. Model B. Prusaka i model poznański wskazywały zagrożenie upadłością na trzy lata przed jej ogłoszeniem. Natomiast model D. Hadasik wskazywał zagrożenie upadłością jedynie w trzecim roku, a model D. Wierzby w drugim, trzecim i piątym roku.

W przypadku przedsiębiorstwa 7 (por. tabela 7) najbardziej skuteczny okazał się model J. Gajdki i D. Stosa, który wskazywał zagrożenie upadłością na cztery lata przed jej ogłoszeniem. Model poznański wskazywał zagrożenie upadłością na trzy lata przed jej ogłoszeniem. Model D. Hadasik wskazywał zagrożenie upadłością na dwa lata przed jej ogłoszeniem. Model B. Prusaka ostrzegał o zagrożeniu upadłością w trzecim i piątym roku, natomiast modele E. Mączyńskiej i D. Wierzby wskazywały zagrożenia upadłością w ostatnim roku.

W przypadku spółdzielni mieszkaniowej najbardziej skuteczny okazał się model B. Prusaka, który wskazywał zagrożenie upadłością na pięć lat przed jej

ogłoszeniem. Model E. Mączyńskiej jedynie w pierwszym roku wskazał zagrożenie upadłością. Model D. Wierzby wskazywał zagrożenie upadłością na rok przed jej ogłoszeniem. Najmniej skuteczne w wykrywaniu zagrożenia upadłością dla spółdzielni mieszkaniowej były modele J. Gajdki i D. Stosa, D. Hałasik oraz model poznański, które nie wskazywały zagrożenia upadłością w całym okresie objętym analizą.

Tabela 7. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji przedsiębiorstwa 7

Przedsiębiorstwo 7						
Spółka jawna. Usługi poligraficzne. Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 1 mln, a wynik finansowy –850 tys. Ogłoszenie upadłości nastąpiło 11 miesięcy po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hałasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,55	0,76	3,87	2,06	1,48	2,47
2	0,33	0,45	2,00	1,46	0,16	0,84
3	0,19	0,17	0,84	1,16	–0,27	–0,03
4	–0,73	–6,37	5,34	2,97	1,13	–6,96
5	–2,15	–7,18	–9,76	–2,62	–7,55	–14,86

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

Tabela 8. Skuteczność wybranych modeli dyskryminacyjnych w predykcji spółdzielni mieszkaniowej

Przedsiębiorstwo 8						
Spółdzielnia mieszkaniowa. Wartość sumy bilansowej w ostatnim okresie wyniosła 3 mln, a wynik finansowy 1 mln. Ogłoszenie upadłości nastąpiło 9 miesięcy po ostatnim okresie.						
Wartość obliczeń w kolejnych latach przed ogłoszeniem upadłości	Nazwa modelu					
	Model J. Gajdki i D. Stosa	Model D. Hałasik	Model E. Mączyńskiej	Model D. Wierzby	Model B. Prusaka	Model poznański
1	0,57	1,52	–1,7	0,63	–0,73	2,98
2	0,6	1,37	0,22	0,83	–0,76	2,75
3	0,58	1,33	0,21	0,87	–0,82	2,57
4	0,68	1,27	1,08	1,32	–0,45	1,92
5	0,64	1,34	6,61	–2,48	–1,85	4,28

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z KRS Łódź.

W podsumowaniu wszystkich analizowanych podmiotów najbardziej skutecznym był model J. Gajdki i D. Stosa. Okazał się on uniwersalny zarówno w przypadku przedsiębiorstw usługowych, jak i handlowych. Biorąc pod uwagę

wszystkie przedsiębiorstwa oprócz spółdzielni, model J. Gajdki i D. Stosa wykazał się prawie stuprocentową skutecznością na przestrzeni pięciu okresów. Pozostałe modele, w zależności od przedsiębiorstwa, wskazywały lepiej bądź gorzej na zagrożenie upadłością.

Uzyskane wyniki nie muszą świadczyć o skuteczności wybranych modeli, gdyż wskazywały one jedynie na przesłanki występowania upadłości, a w niektórych przypadkach mogło okazać się, że upadłość została ogłoszona bez występowania wcześniejszych przesłanek, jak na przykład w przypadku przedsiębiorstwa 5 – model D. Wierzby.

Podsumowanie

Modele dyskryminacyjne, ze względu na swoją łatwość w pozyskiwaniu danych potrzebnych do ich obliczenia pochodzących z systemu informacyjnego rachunkowości oraz prostą interpretację, zyskują szerokie zastosowanie w praktyce. Są narzędziem „wczesnego ostrzegania” o powstaniu zagrożenia upadłością lub narastających problemach finansowych, warto je więc stosować w celu diagnozowania problemów jednostki oraz dokonywania analizy kondycji finansowej przedsiębiorstwa. Wyniki otrzymane z przeprowadzenia analizy wybranych modeli dyskryminacyjnych były rozbieżne. W żadnym przedsiębiorstwie nie stwierdzono, aby wszystkie modele w tym samym roku miały wskazać na zagrożenie upadłością. Co więcej, w niektórych przypadkach modele całkowicie zawiodły, nie prognozując zagrożenia upadłością. Polskie modele prognozowania upadłości mogą być skutecznym narzędziem w wykrywaniu zagrożenia upadłością, jednak biorąc pod uwagę to, że nie w każdym przypadku ich wynik jest prawidłowy, mogą być traktowane jako narzędzia pomocnicze. Nie należy opierać się na ich wynikach bezwzględnie, warto przeanalizować ogólną sytuację przedsiębiorstwa oraz jego otoczenie, ponieważ modele nie uwzględniają między innymi sytuacji na rynku, perspektyw rozwoju przedsiębiorstwa oraz branży, w której działa. Nie ulega wątpliwości, że nadal należy opracowywać modele dla polskiej gospodarki, które z czasem będą mogły ze stuprocentową skutecznością wskazać przybliżony czas wystąpienia upadłości przedsiębiorstwa oraz jej faktyczne wystąpienie.

Bibliografia

- Boguszewski P.A., Kędziora M., *Pojęcie upadłości – wybrane aspekty ekonomiczne i prawne*, [w:] P.A. Boguszewski, *Instrument szybkiego reagowania na zagrożenia upadłością w sektorze przedsiębiorstw niefinansowych. Koncepcja i implementacja*, PARP, Warszawa 2014.
- Bombiak E., *Modele dyskryminacyjne jako metoda oceny sytuacji finansowej przedsiębiorstwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2010, nr 13(86).
- Dąbrowski B.J., Boratyńska K., *Zastosowanie modeli dyskryminacyjnych do prognozowania upadłości spółek giełdowych indeksu WIG-Spożywczy*, „Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywniczej” 2011, nr 89.
- Jędrzejewski S., *Przedsiębiorstwo w upadłości. Uwarunkowania prawne, wycena, model sprawozdania finansowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Jędrzejewski S., Pyrka N., Ronowska N., *Potrzeby małych i średnich przedsiębiorstw w zakresie informacji finansowych w kolejnych fazach cyklu życia*, Wydawnictwo SIZ, Łódź 2016.
- Karol T., *Systemy ostrzegania przedsiębiorstw przed ryzykiem upadłości*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2010.
- Karol T., Prusak B., *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*, CeDeWu, Warszawa 2005.
- Kitowski J., *Metody dyskryminacyjne jako instrument oceny zagrożenia upadłością przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2015.
- Niedzielska E., *Bankructwo polskich przedsiębiorstw z sektora MŚP – analiza i ocena modeli predykcyjnych*, Wydawnictwo SIZ, Łódź 2016.
- Prusak B., *Prawne uwarunkowania upadłości*, [w:] T. Karol, B. Prusak, *Upadłość przedsiębiorstw a wykorzystanie sztucznej inteligencji*, CeDeWu, Warszawa 2005.
- Tłuczak A., *Zastosowanie dyskryminacyjnych modeli przewidywania bankructwa do oceny ryzyka upadłości przedsiębiorstw*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu” 2013, nr 2(34).
- Wardzińska K., *Przykład zastosowania analizy dyskryminacyjnej do oceny sytuacji finansowej przedsiębiorstw*, „Ekonomia i Zarządzanie” 2012, nr 4(3).
- Zygmunt A., Szewczyk M., *Zastosowanie modeli dyskryminacyjnych jako narzędzia umożliwiającego wspomaganie procesu dywersyfikacji ryzyka inwestycyjnego w akcje*, „Nauki o Finansach” 2013, nr 1(14).

Zakończenie

Rachunkowość jako system informacyjny powinna być dostosowana do potrzeb odbiorców informacji. Choć uważa się, iż początkowo służyła jedynie jako narzędzie ewidencyjne operacji gospodarczych oraz jako instrument wspomagania pamięci ludzkiej, nie zmienia to faktu, że od początku swego istnienia jej kluczową rolę było dostarczanie informacji.

Z przeprowadzonych badań wynika, że pojęcie rachunkowości jest wieloznaczne, a jej definicje zmieniały się w kolejnych latach rozwoju. W badanym okresie rachunkowość z narzędzia ewidencji zdarzeń gospodarczych stała się rozbudowanym systemem informacyjnym. Zmieniała się również jej rola – początkowo była narzędziem wspomagania pamięci ludzkiej, następnie systemem statystyki gospodarczej, czyli narzędziem pozwalającym oceniać stopień realizacji planów gospodarczych, w końcu stała się systemem, którego rolą jest dostarczanie kompleksowej informacji o funkcjonowaniu jednostek gospodarczych.

Rozważania zaprezentowane w pierwszej części monografii ukazały rachunkowość jako system informacyjny i określiły jej rolę w kreowaniu rzetelnego obrazu przedsiębiorstwa. Badanie ewolucji rachunkowości prezentowane w drugiej części monografii pozwoliło na określenie etapów jej powstawania i rozwoju, a także na stwierdzenie, że – mimo swojej elastyczności – informacje płynące z systemu rachunkowości nie są wystarczające dla odbiorców. Rozważania przeprowadzone w ostatniej części monografii potwierdziły, że możliwe jest dostosowanie jej zakresu do oczekiwań użytkowników informacji w wybranych specyficznych jednostkach gospodarczych, a także pozwoliły wskazać możliwość wykorzystania rachunkowości w szczególnych sytuacjach podmiotów gospodarczych, jako źródło informacji mających zastosowanie w modelach „wczesnego ostrzegania” przed ich upadłością.

Rachunkowość może być uznana za najbardziej rozbudowany system informacyjny jednostki gospodarczej. Mimo że we współczesnym rozumieniu powstała ona kilka wieków temu, jej cele są bardzo trudne do określenia, a analiza wielu definicji rachunkowości prowadzi do wniosku, że jest różnie rozumiana. Istotne jest jednak to, że niemal w każdej współczesnej definicji rachunkowości podkreślana jest jej funkcja informacyjna.

Odpowiednio dobrana informacja ma ogromne znaczenie w zarządzaniu przedsiębiorstwem, gdyż – prawidłowa i aktualna – stanowi podstawę poprawnego funkcjonowania przedsiębiorstwa i podejmowania decyzji na wszystkich szczeblach zarządzania.

Celem monografii jest zaprezentowanie rachunkowości jako systemu informacyjnego, etapów jej powstawania i rozwoju oraz możliwości wykorzystania w specyficznych jednostkach gospodarczych i sytuacji szczególnej, jaką jest upadłość.

SIZ

wydawnictwo

Wydawnictwo SIZ

www.wydawnictwosiz.pl

I SBN 978- 83- 65766- 06- 9

